

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

U.S.

1002
536

891.71 | 9. mlp
0-85 | 2 1/2 p.m. 6.4 h.p.
dmsine mlp | mlp mlp mlp mlp

115

891.71-

9-83

30 MAY 2011

Մ. ԳՕՐԿԻՅ

Չ Է Լ Կ Ս Ը

ԵՒ

ՀԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԹԱՐԳՄ. ՄՈՒՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Սրտատպած «Լուսույ» երկամսեայ հանդիսից)

Թ Ի Փ Լ Ի Ս

Տպարան Տ. Ռոտինանց

1903

891.715

Գ-83

պ.

Մ. ԳՕՐԿԻՑ

Չ Է Լ Կ Ա Ձ

ԵՒ

ՀԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1001
536

ԹԱՐԳՄ. ՄՈՒՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Թ Ի Փ Լ Ի Ս
 Տպարան Տ. Պոսինյանց
 1903

24.03.2013

10772

040707 8

5 0 1 1 4 2

13

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 3-го Юля 1902 г.

Յ Ե Ռ Ը Ջ Ը Բ Ը Ն

Պակսիմ Գորկիւ—Հայերէն թարգմանութիւնների առթիւ.—Մ. Գորկիի
Կեանքը և գրականական գործունէութիւնը.—Նրա գլխաւոր երկերը և
տաղանդի յատկութիւնները.—Նրա նշանակութիւնը

Ա.

Այս անգամուայ յօդուածս կամիմ նուիրել երիտա-
սարգ ուսս գրող Պակսիմ Գորկիին և կարծում եմ, որ
իրաւունք ունիմ այդ անելու, քանի որ նա ժամանա-
կակից ուսս գրողների մէջ առաջին տեղերից մէկն է
քունում և մինչև իսկ եւրոպացիները հետաքրքրու-
են նրանով: Մեր մամուլի մէջ էլ այդ գրողը բոլորովին
անծանօթ անձն չէ՝ նրա մասին երևացել են յօդուած-
ներ «Մշակում», «Նոր Կարում», «Տարագում», նրա գը-
րուածքներից թարգմանաբար լոյս են տեսել «Բագէի
էրզը» Մշակում, «Սատանայի մասին» և «Մակար Չադ-
րա»—Նոր-Կարում: Մասնաւորապէս «Լուծալ»-ի ընթեր-
ցողներին հետաքրքրական կլինի ծանօթանալ Պակսիմ
Գորկիի հետ, որովհետև հետևեալ համարում լոյս է
տեսնելու նրա ամենայաջող պատկերներից մէկի, «Չէլ-
կաշի թարգմանութիւնը:

Ես գիտեմ՝ շատերն ուները վեր կանեն և կասեն՝
«ինչ հարկ կայ հայ ընթերցողին ծանօթացնել ուսս
սկսնակների վէպիկների հետ, երբ նրանք դեռ չեն
կարդացել եւրոպական հանճարների գլուխ գործոցները
և կամ նոյն ուսս, բայց երևելի, հեղինակների ամե-
նալաւ երկերը թարգմանեցէք նախ Բայրընի Չայլդ
Հարրաը կամ Վիկտոր Հիւգօյի վէպերը և դրամաները,
Զօլայի «Փողը», Լ. Տօլստօյի «Պատերազմ և խաղաղու-

*) Անցեալ անգամ խոստացել էի ծանօթացնել «Լուծալ»-ի ըն-
թերցողներին Մ Նալբանդեանի Պօղոս Պետրոսեան բանայց գրած նա-
մակների հետ: Չեմ կատարում խոստումս, որովհետև ինձ մօտ գրու-
ած այդ նամակների մասին մի յօդուած է պատրաստել պ. Սր. Շա-
հաղիլը և այդ յօդուածը լոյս է տեսնելու «Լուծալ»-ի հետևեալ համա-
րում:

Մ. Բ.

Թիւնը՝ և այլն... Իրաւունք ունիք, կպատասխանեմ ես: Անշուշտ մեր մամուլի պարտականութիւնն է ծանօթացնել հայ հասարակութեանը եւրոպական գեղարուեստական գրականութեան ամենաընտիր արտադրութիւնների հետ և այդ - թէպէտ և քիչ չափով - բայց այնու ամենայնիւ արուել է և արոււմ է: «Փորձը» չէր, որ ծանօթացրեց հայերին Շիլլերի գրուածքների հետ: Յանկալի կլինէր ի հարկէ, որ եւրոպական գրականութեան գլուխ գործոցների (չէդէվրների) թարգմանութիւնը միշտ առաջին տեղը բռնէր մեր պարբերական մամուլի, մասնաւորապէս ամսագրի մէջ: Բայց այդ «չէդէվրների» համար անհրաժեշտ են և առաջնակարգ թարգմանիչներ. իսկ ո՛ւր են նրանք: Մեր վաստակաւոր թարգմանիչները, ինչպէս Գ. Բարխուդարեանը, Փ. Վարդանեանը և այլք կարծես ձեռք են քաշել այդ տեսակ աշխատանքից: Տաղանդաւոր թարգմանիչ Յ. Խան Մասէհեանը մեր պարբերական մամուլի մէջ չէ երևում: Համեմատաբար բաւականին շատ թարգմանութիւններ են տալիս՝ Ա. Մատուրեանը (ոտանաւորներ), Տ. Յովհաննիսեանը, Մուշէ վ. Դանագէօզեանը, Գ. քահ. Աղանեանը և Ի. Յարութիւնեան. կան և ուրիշ թարգմանիչներ *) բայց դրանք շատ քիչ են թարգմանում և գրական տպարիզի վերայ երևում են իբրև պատահական հիւրեր: Մեզ հարկաւոր են լաւ թարգմանիչներ, գիտուն և տաղանդաւոր թարգմանիչներ: Եւ թէպէտև Յովհաննէս Թումանեանը ասում է (Տարաղի վերջին համարներից մէկում), որ պարբերական մամուլը ոչ ոյժ և ոչ էլ կոչում ունի տաղանդ ստեղծելու կամ սպանելու, բայց ես այն կարծիքին եմ, որ մամուլի խրախոյսը կամ հալածանքը, լուրջ քննադատութիւնը կամ հայհուցումը, խրատը կամ «գեափազութիւնը» մեծ գեր են խաղում ամեն մի գրողի կեանքի մէջ: Թէ ինքնուրոյն գրողներին և թէ թարգմանիչներին մամուլը կարող է առաջ քաշել, խրախուսել, միջոց և ասպարէզ տալ իր տաղանդը երևան հանելու, տալ նրան որոշ ուղղութիւն, ցոյց տալ նրա թույլ կողմերը. և կամ կարող է փակել գրողի առաջ խմբագրութեան դռները:

*) 4. Առաքելեան, Ս. Ախիգեան, Տ. Կոստանեան և այլն

անիրաւացի կերպով ծաղրել նրան, յուսահատեցնել, ստիպել նրան թողնել այդ ասպարէզը: Մանաւանդ այդ հեշտ է անել թարգմանիչների հետ և այդպէս էլ շատ անգամ անարդար և անխնայ վարուել են մեր հրապարակախօսները մեր գրողների և թարգմանողների հետ: Գրականների խմբի նոսրանալու պատճառը հէնց այն է, որ մեր պարբերական մամուլի մէջ բացակայում է քննադատութիւնը, իսկ նրա փոխարէն բուն է դրել փոքրիկ հոգիների վրիժառութիւնը, տգէտների խելքի գուր, գեղարուեստական ճաշակից զուրկ մարդկանց մեծամտութիւնը:

Եթէ մենք վաթսնական թուականներից ի վեր ունենայինք իսկական գրական քննադատութիւն, որը իրեն նպատակ դրած լինէր զարգացնել ընթերցողների ճաշակը և բացատրել հին և նոր, մեր և օտար գրական երկերը - այն ժամանակ անշուշտ նախ մենք կունենայինք շատ աւելի թարգմանական վէպեր, դրամաներ, բանաստեղծութիւններ և առ հասարակ գեղարուեստական գրուածքներ, քան թէ ունինք այժմ, և երկրորդ՝ կրկնապատիկ զարգացած և ճոխացած կլինէր մեր ինքնուրոյն գրականութիւնը: Այսպէս ուրեմն, ես լիովին համաձայն եմ, որ մեր ընթերցողներին անհրաժեշտ է ծանօթացնել Շէկսպիրի, Գէօթէի, Կիկէնսի, Զօլայի, Վօլպասանի, Տօլստօյի, Իբսէնի և այլ լաւագոյն հեղինակների գլուխ գործոցների հետ: Այդ գրուածքները կզարգացնեն մեր ընթերցողի գեղարուեստական ճաշակը, կլայնացնեն նրա մտաւոր հորիզոնը, կըզաստիարակեն նրան մարդասիրական սկզբունքների հիման վերայ: Բայց միևնոյն ժամանակ տեսնում եմ, որ այդպիսի գրուածքների թարգմանիչներ մենք շատ քիչ ունենք, ուստի մեր պարբերական մամուլը ստիպուած է տալ և երկրորդական օտար հեղինակների թարգմանութիւնները: Այդ տեսակի գրուածքների թարգմանիչներ շատ կգտնուին և խմբագրին մնում է ընտրել գրուածքներից լաւագոյնը, իսկ թարգմանութիւններից ամենալաջողը:

Սակայն բացի համամարդկային նշանակութիւն ունեցող երկերի հետ ծանօթացնելու գործից - մամուլը

պարտական է aurorent անել ընթերցողին և գրական թարմ և առաջնակարգ երևույթներին, որոնց հետնա կարող է ծանոթանալ կամ կարգալով նորագոյն գրուածքների թարգմանութիւնները և կամ նրանց մասին լոյս տեսած քննադատական և կենսագրական յօդուածները: Նորագոյն գրուածքների միջոցով մենք ծանոթանում ենք «այսօրուայ» մարդու բնաւորութեան, գաղափարների, գրութեան, նիստ ու կացի և իդէալների հետ: Նրանք պատկերացնում են մեր առաջ արդի կեանքը, և ոչ միայն մեզ շրջապատող այլ հեռաւոր երկրի, որին պատկանում է հեղինակը: Իբրևի և Բեօրնսօնի գրուածքների մէջ արտափայլում է դարուս վերջի Սկանդինաւեան, ինչպէս Զօլայի, Բուրժէի, Բօդլէրի, Վէրլէնի, Միբբօյի և այլոց գրուածքների մէջ ժամանակակից Ֆրանսիայի գանազան կողմերը. նոյնպէս Լ. Տօլստօյի, Կորոլէնկօյի, Զեխովի և Գորկիի վերջի վէպերը և վէպիկները կարգալիս դուք զգում էք ձեր առաջ ամբողջ ժամանակակից Ռուսիան, որի լաւագոյն ներկայացուցիչներն հենց այդ հեղինակներն են: Ուսումնասիրեցէք «Յարութիւնը», «Սիբիրական պատկերները», Զեխովի անթիւ մեծ ու փոքր վէպիկները և պատմուածքները, և Մակսիմ Գորկիի գրուածքները և դուք բացի գեղարուեստական բաւականութիւն ստանալուց, բացի ձեր մտքին և զգացմունքին պիտանի ճաշակ տալուց — դուք ուսումնասիրած կլինէք որպէս ուշիմ ճանապարհորդ կամ գիտնական և արդի Ռուսիան, նրա կեանքը, նրա բարոյականը, մտաւոր և տրնտեսական գրութիւնը. նրա ձգտումները, նրա թշնամիներին և բարեկամներին, նրա լոյսը և ապաւէնը: Ահա այս տեսակետից ես կարծում եմ, որ անհրաժեշտ է ընթերցողին տալ թարգմանութիւններ և արդի, նորագոյն հեղինակների թարգմանութիւնները: Հարկաւոր է միայն տալ լաւագոյն գրուածքները, ամենաբնորոշները և մատչելիները: Մասնաւորապէս Գորկիի հետ ծանոթանալը — կնշանակէ ծանոթանալ մի վերին աստիճանի տաղանդաւոր, բոլորովին ինքնուրոյն, «ինքնաճնունը» հեղինակի հետ և մեզ բոլորիս համար նոր շրջանի, մարդկանց նոր դասակարգի հետ: Նրա գա-

ղափարները գուցէ նոր չեն, բայց արտայայտուած են շատ համարձակ, ազդու և Վտրուկ կերպով: Ծանօթանանք այդ մարդու կեանքի, գրուածքների և գաղափարների հետ:

Բ.

X

Վ. Ֆ. Բոցեանովսկին հետեւեալ կենսագրական տեղեկութիւններն է տալիս Մ. Գորկիի մասին, որի իսկական ազգանունն է՝ Սլէկսէյ Մակսիմովիչ Պէշկով: Ծրնուել է նա 1869 թ. մարտի 14 ին Նիժնըյ—Նովգորոզում: Նրա հայրը արհեստաւոր է եղել, իսկ մայրը արհեստաւորի աղջիկ: Մանկութեան օրերը նա անց է կացրել նեղութեան գրկում և շատ շուտ որբացել է: Մի քիչ գրել կարգալ սովորելուց լետոյ նրան տեղաւորում են սրա նրա մօտ ծառայութեան, բայց, թէպէտ և տասը տարեկան երեխայ, Պէշկովը չի կամենում տանել ծառայի լուծը և փախչում գնում է «աղայի» մօտից և այդ օրուանից սկսած ստիպուած է լինում իւր «բըլխի չարէն» ինքը տեսնելու: Սկսում է թափառաշրջիկ կեանքը, որի առաւելութիւնը նրա ազատութեան և անկախութեան մէջն է, իսկ անթիւ պակասութիւններից գլխաւորը՝ նիւթական անապահովութիւնը: Նրա մի շարք գրուածքներից մենք տեսնում ենք, թէ որ աստիճանի նեղութիւններ է քաշել ապագայ վիպասանը իր բազմամեայ թափառաշրջիկ կենցաղավարութեան ժամանակ: Իր հերոս Կօնովալովի նման նա ոտով անցել է Վոլգայից մինչև Սև ծովը, հիւսիսից մինչև Կովկաս. եղել է Ղուբանի վերայ և Գօնի ակերին, ապրել է լեռնցիների և բոշաների հետ, գիշերները անքուն է անց կացրել և շան նման տանջուել է քաղցից, ամենաճանր և կեղտոտ աշխատանքներ է արել և կոպէկանոց վարձատրութիւններով օրեր ու ամիսներ անց կացրել: Նա քաջաբար անցել է կեանքի անխնայ բովից, երբէք չի ընկճուել բեռան ծանրութեան տակ և քայլ առ քայլ կատարելագործուելով՝ միջին խաւարից լոյս աշխարհ է եկել: Հետեւանքը՝ բազմաթիւ տաղանդաւոր գրուածքներ, նիւթական ապահովութիւն, հոչակ և խանգարուած առողջութիւն, որը կազդուրելու համար

ապրում է նա այժմ Ղրիմում, ուր նույն նպատակով գտնուում են նաև Լև Տօլստոյը և Ա. Չեխովը:

Երեք տաղանդ ի միասին, երեք ներկայացուցիչ մի ժողովրդի երեք զանազան խաւերի՝ մէկը սիրւում է ազնուականներից, միւսը միջնակարգ քաղաքացիներից, երրորդը արհեստաւորից, բայց և միևնույն ժամանակ ներկայացուցիչ է հինգերորդ դասակարգի: Գուցէ հարցնեն ինձ որն է այդ դասակարգը: Յիշում էք Փրանսիական մեծ լեղափոխութեան սկզբին երևան եկած բրոշիւրը «ինչ է երրորդ դասակարգը». այդտեղ խօսւում էր հոգևորականների ազնուականների և բուրժուաների—այսինքն երրորդ դասակարգի մասին. «նրանց է պատկանում ապագան»—ասում էր բրոշիւրի հեղինակը: XIX-րդ դարը թէպէտև լաղթութիւն տուեց այդ դասակարգին, բայց և իսկոյն խօսք բացեց չորրորդ դասակարգի մասին—այն է բանուորների մասին: Մինչ արևմտեան Եւրոպայում այդ դասակարգը կազմակերպուած ուժերով մասնաւոր լաղթանակներ է տանում—Գորկին յանկարծ ցոյց տուեց մեզ մի այլ դասակարգի ներկայացուցիչների լուսանկարները և մենք տեսանք, որ սրանք այլ են քան թէ բանուորները: (Գրանք այն անտուն—անտէր, թափառաշրջիկ «բոսեակներն» են, որոնց կարելի է տեսնել բոլոր քաղաքների փողոցներում, գինետներում, շուկաներում, նաւահանգիստներում: Գրանց շրջանը ամեն բոպէ ստուարանում է այն մարդկանցով, որոնք ընդունակ չեն այլ ևս բանուորի կամ արհեստաւորի պէս օրն ի բուն աշխատել, որոնք հարբեցողութեան ճանկերից չեն կարող ազատուել, որոնք ոճրագործութեան ձախորդ հանգամանքների և կամ այլ անբաղդութեան պատճառով ստիպուած են, որպէս զի սովամահ չիինեն—ամեն ինչ անել: Ամեն ինչ՝ այսինքն և ուրիշ հաշուով ապրել, գողութիւն անել, ի ստիպել հարկին—աշխատել, առանց ուշադրութիւն դարձնելու աշխատութեան որպիսութեան և վարձատրութեան վերայ և այլն:

Եթէ բանուորները աշխատանք տուողների սարուկներն են, «բոսեակները» իրանց անկախութեան և ազատութեան սարուկներն են:

Մ. Գորկին երկար տարիներ անցել է այդ շկոզան և կենդանի կերպով ու պատկերօրէն նկարագրել է մեզ նրան իր վէպիկների մէջ: Ահա նրա թափառական կեանքի ուրուագիծը՝ կօշիկի խանութի մէջ ծառայելուց յետոյ նա անցնում է մի նկարչի մօտ: Դրա մօտից փախչում է և Վօլգայի մի շոգենաւի խոհարարի օգնական է դառնում: Յետոյ անցնում է հացթուխի մօտ, մի քիչ յետոյ օրավարձի համար գետափը ծանր աշխատանքներ է անում: Լազանից անցնում է Յարիցին, յետոյ Նիժնա. բանում է երկաթագծի վերայ, յետոյ մի քիչ ժամանակ կվաս կոչուած խմիչքն է ծախում, յետոյ գրադրութեան պաշտօն է վարում, անգործ շրջում է քաղաքից քաղաք, նահանգից—նահանգ: Թէ ինչ է նա տեսել և զգացել այս զարմանալի «բազմակողմանի» գործունէութեան ժամանակ, նա պատմել է իր «Կոնովալով», «Աղահանքերում», «Էմելեան Պիլեայ», «Աշնանը մի օր», «Իգէրգիլ», «Մակար Չուգրա», «Յօմա Գորգէն», «Երեքը» և այլ պատկերներում:

Որտեղ է սովորել Գորկին և ինչպէս է եղել, որ նա գրական ասպարիզի վերայ է երևացել: Այդ հարցին պատասխան է տալիս ինքը Գորկին այսպէս՝ «Ըմ առաջին ուսուցիչս եղել է խոհարար Սմուռը, երկրորդ ուսուցիչս՝ փաստաբան Լանին, երրորդ՝ Աղէքսանդր Վալիւժնըլ—«հասարակութիւնից (շրջանից) դուրս» մի մարդ, չորրորդ՝ Վ. Կորոլէնկօ (այսինի հեղինակը):

Սմուռը—այն խոհարարն էր, որի օգնականն է եղել Գորկին Վօլգայի շոգենաւերից մէկի վերայ: Այդ խոհարարը մի ընթերցասէր մարդ է եղել և իր հետ մանածելիս է եղել մի արկղ, որի մէջ զանազան բովանդակութեամբ գրքեր են եղել՝ ռուս և եւրոպական նշանաւոր հեղինակների, ժողովրդական գրքեր, լիմար-լիմար վէպեր, հին ամսագրների համարներ, «վարք սրբոց» ևն: Թէպէտ և Գորկին այդ խոհարարի հետ ծանօթանալուց առաջ էլ է կարդացել «անյայտ հեղինակների երևելի գրուածքներից», բայց Սմուռը— ըստ երևույթին— ամեն կերպ զարգացրել է Գորկիի ընթերցասիրութիւնը և ծանօթացրել է Իլւմայի, Գոգոլի, Ուսպէնսկու և այլ հեղինակների հետ: Յամենայն դէպս Գորկին իր ընթերցա-

նութիւնը սկսել է ռոմանտիկ և հէքեթական գրուածք-
 ներից, որոնց ազդեցութիւնը մենք տեսնում ենք և
 իր, Գորկիի, գրուածքների մէջ: Որտեղ և ինչ գրու-
 թեան մէջ էլ որ լինի—Գորկին գրքերի շնորհիւ ի-
 դէալների աշխարհումն է պտտում և երևակայական
 կեանքով ապրելով՝ կարծես մոռանում է իր անշուք
 շրջապատը: «Կոնովալով» սիրուն վէպիկի մէջ Մ. Գոր-
 կին պատմում է ինչպիսի յափշտակութիւնով նա կար-
 դացել է իր ընկերոջ հետ Ռէշէտնիկովի, Կոստոմարովի,
 Գոգոլի, Կոստոևսկու մի քանի գրուածքները: Նա այն
 ժամանակ հացթուխի մօտ է ծառայելիս եղել և այդ
 ծանր աշխատանքի ժամանակ օգտուելով ազատ րուպէ-
 ներից — նա ինչպէս սիրահար գաղտուկ վերցնում է
 գիրքը և կարգում: Գիրքը սովորեցրել է նրան լրջօրէն
 վերաբերուել կեանքի երևոյթներին, գիրքը նրան կա-
 րողացել է բռնել այն խորը անդունդից, որի ծայրին
 նա կանգնած է եղել իր շրջմոլիկ կեանքի տարիներին:
 Ի բնէ խելացի, ընդունակ և սրամիտ Գորկին ընթեր-
 ցանութեամբ կարողանում է որոշ չափով իր ուսման
 ծարաւը յագեցնել: Յետոյ երբ ծանօթանում է Նիժնից
 Նովգորոդում Լանին փաստաբանի հետ—Գորկին յան-
 ձին այդ փաստաբանի գտնում է իր առաջին ինտելի-
 գենտ ուղեցոյցին, որոնց թիւը յետոյ տարեցտարի ա-
 ւելանում է: Նրան յաջողում է մտնել ինտելիգենտ
 երկտասարդների շրջանի մէջ, ինչպէս ամեն մի երի-
 տասարդ նա յափշտակուում է բանաստեղծութիւնով և փոր-
 ձեր է անում ոտանաւորներ գրելու: Յետոյ երբ բազ-
 զը նրան տանում է Կովկաս—այդտեղ, Թիֆլիսի «Кав-
 казье» լրագրի 1892 թուականի համարներից մէկում
 նա գետեղում է իր անդրանիկ պատմուածքը՝ «Մակար
 Չուգրա»: Մի քանի տարի անցնելուց յետոյ Վ. Կորո-
 լէնկոն պատահամբ ծանօթանում է Գորկիի հետ և
 իր հովանաւորութեան տակ է վերցնում սկսնակին, ո-
 րի գրուածքները այդ ժամանակները արդէն լոյս են
 տեսած եղել մի քանի լրագրներում: Վ. Կորոլէնկոյի
 ազդեցութեան ներքոյ Գորկին լիովին նուիրում է գը-
 րականութեան, հետամուտ է լինում իր զարգացման,
 սկսում է շարունակ ստեղծել...

Գրական ասպարիզի վերայ բազմը նրան իսկույն
 ժպտում է՝ նրա առաջ բացում են բոլոր խմբագրա-
 տների դռները, ամեն կողմից լսում են գովասանքներ
 և խախոյսներ: Քննադատութեան գլխաւոր ներկայա-
 ցուցիչները առանց տատանուելու գետեղում են Գոր-
 կիին նորագոյն գրողների առաջին կարգը: Առանց սխա-
 լուելու կարելի է ասել, որ Գորկիի մասին քննադա-
 տութիւններ են երևացել ուսուց քոլսը թերթերի և
 ամսագրների մէջ. նրա մասին խօսել և նրա գրուածք-
 ները թարգմանել են Փրանսիացիները, անգղիացիները,
 իտալացիները, գերմանացիները, լեհացիները, ամերի-
 կացիները և հայերը: Այդ քննադատութիւններից գըլ-
 խաւորը ես ի նկատի ունիմ յօդուածս գրելիս:

Գ.

Ոչ մի ուսու հեղինակի գրուածքները կարճ ժա-
 մանակուայ մէջ այնպիսի քանակութեամբ չի տարա-
 ծուել—ինչպէս Գորկիի գրքերը: Մինչև այժմ նա
 հրատարակել է վէպերի և վէպիկների հինգ հատոր,
 որոնցից առաջինը 32 հազար է ցրուել, երկրորդը 28
 հազար, երրորդը 26 հազար... վերջապէս մի ամիս ա-
 ռաջ լոյս տեսած «Мѣсяц» դրաման արդէն 25 հա-
 զար օրինակ է տարածուել: Այդպիսի չտեսնուած յաջո-
 դութիւնը բացատրում է զանազան պատճառներով:
 Անշուշտ այդ պատճառների մէջ առաջին տեղն է
 բռնում հեղինակի անուրանալի տաղանդը, բայց չը-
 պէտք է անտես տանուեն և ա) հեղինակի տենդէն-
 ցիան, որ դուր է գալիս արդի ուսու ընթերցող հասա-
 րակութեան, բ) Գորկիի տիպերը, որոնք մեծաւ մա-
 սամբ նորութիւն են գրականութեան մէջ, գ) վերջա-
 պէս յաջողութեան պատճառների մէջ վերջին տեղը չի
 բռնում այն հանգամանքը, որ Գորկիի երևան գալու
 ժամանակամիջոցին գրական ասպարիզի վերայ աչքի
 ընկնող գրողներից մնացել էին Տօլստոյը և Զէխօվը,
 երկու, արդէն ամենքին լաւ ծանօթ, գրական ղէմքեր:
 Գորկին նոր տաղանդ էր և իբրև այդպիսին յաջող բո-
 պէին երևաց: Եթէ օրինակ այս րուպէիս մի որևէ տա-
 դանդաւոր գրիչ երևայ մեր մամուլի մէջ, լինի նա

հրապարակախօս թէ վիպասան—հաւատացէք, որ այդպիսի մեծ ժողովրդականութիւն կարող է ձեռք բերել մեր հայ հասարակութեան մէջ, որովհետեւ մեր գրականութիւնը այս րոպէիս բառիս բուն նշանակութեամբ զուրկ է նոր տաղանդներէց: Նոյն այդ տեսակ հանգամանքով պէտք է բացատրել, իմ կարծիքով, և Գրիգոր Արծրունու աջողութիւնը՝ նա ասպարէզ եկաւ իսկ ժամանակին երբ մի կողմից հասարակութեան մէջ պահանջ կար մի օրինաւոր թերթի և միւս կողմից գերական ասպարիզի վերայ տիրում էր ամալութիւն: Կամ իմ ասել, որ շատ անգամ հեղինակի ժողովրդականութեան և յաջողութեան պատճառները հարկաւոր է որոնել կողմնակի պայմանների և պարագաների մէջ:

Մ. Գորկին գլխաւորապէս նորավէպ գրող է (նովելիստ), այսինքն փոքրիկ պատկերների և պատմութեանքների հեղինակ, թէպէտ և ունի մի երկու վէպիկ, երեք մեծ վէպ՝ «Գիւղացիներ», «Томас Гордеев», «Երեքը»—և մի դրամա, վերայիշեալ «Մէշշանէ»: Այդ բոլոր գրութեանքները մի ամբողջութիւն են կազմում և հեռաքրքրական տիպերի, բնաւորութիւնների, գէպրեթի ու պատկերների ժողովածու են ներկայացնում: Ովքեր են Մ. Գորկիի հերոսները, նրա տիպերը: Շատ են նրանք թուով, բայց ոչ բազմազան: Մեծամասնութիւնը կապած է միմեանց հետ ներքին սերտ կապերով և բազմաթիւ նոյնօրինակ արտաքին յատկութիւններով: Յիշենք մի քանիսները՝ Եմելեան Պիլեայ—մի «բոսեակ», որը պատրաստ է մի կտոր հացի համար մարգասպանութիւն անել: Զելիաշ—կտրիճ բոսեակ, մաքսատնից գողութիւն անող, ազատասէր և արբեցող: Նատաշա—անբաղդ արարած: Սէօմկա և Միշկա—բոսեակներ, որոնք գողութիւն են անում խմելու նպատակով: Տերէզա—«ընկած» կանանցից մէկը: Կոնովսլով—շատ համակրելի մի բոսեակ, որը, երբ չի խմում, աշխատասէր և ընդունակ բանուոր է: Օրլով—արհեստաւոր, խմում է, լետոյ բոսեակ դառնում: Կուվալտա և ընկերները—«երբեմն մարդիկ», ընկած, կորած արարածներ: Զագուբրինա—բանտի բնակիչներից մէկը և այլն և այլն: Գորկիի հերոսների և հերոսուհիների այս փոքրիկ շար-

քից ընթերցողը արդէն տեսնում է, որ հեղինակը մեր առաջ բաց է անում բոլորովին նոր աշխարհ: Տեղ տեղ կրկնելով հեղինակը մեզ ծանօթացնում է «երբեմն» մարդկանց նիստ ու կացի, բնաւորութեան և զաղափարների հետ: Ի՞նչ են նրանք ներկայացնում և ինչպէս է վերաբերում նրանց ինքը հեղինակը:

Այդ անբաղդ (մեր կարծիքով) մարդկանց շարքը ամեն օր ստուարանում է գիւղացիներով, որոնք թողել են արտ ու հող, գիւղ և ընտանիք և շրջմուլիկի գաւազան են վերցրել թափառելով քաղաքից քաղաք: քաղաքացի արհեստաւորներով և բանուորներով: Ժամանակ առ ժամանակ վաճառականների զաւակներով և ինտելիգենտներով: Զխմողը դրանց մէջ բացառութիւն է կազմում:

Մ. Գորկիի պատկերների մէջ դրանք բոլորն էլ ընդունակ, համարձակ և ուժեղ բնաւորութեան տէր մարդիկ են: Շատ անգամ նրանք այնպիսի ազնուութեամբ են վարում, այն աստիճան վեհանձն և բարեհոգի են դուրս բերուած, որ ընթերցողը իրաւունք ունի ասելու, որ հեղինակը չափազանցութեան մէջ է ընկնում: Եւ ճիշդ որ մի քանի պատկերների մէջ բոսեակը իդէալականացրած է այնքան, որ կորչում է գեղարուեստական չափը և շինծու պատմութեանը ու տէնդէնցիզոն կարագրութեան կերպարանք է ստանում պատկերը: Բայց ընդհանրապէս Գորկիի տիպերը վերին աստիճանի կենդանի են, որովհետեւ ուղղակի կեանքից են վերցրած, իրական անձնաւորութիւններ են և պատմութեանքները որոշ անձնաւորութիւնների կեանքի դէպքեր են, կենսագրութիւնների հատուածներ: Բացի բոսեակներից Մ. Գորկին դուրս է բերում բանտարկեալներին, անառակ կանանց, բոշաներին, բանուորներին, արհեստաւորներին, վաճառականներին և ինտելիգենտներին: Ամենից թույլ են վերջի երկու դասակարգերի ներկայացուցիչները, երևի այն պատճառով, որ աւելի քիչ է ծանօթ հեղինակին. ընդհակառակը բոլոր մնացեալները—այնպէս ճիշտ են նկարագրուած, թէ արտաբուստ և թէ իրենց ներքին բնորոշ յատկութիւններով, որ կարող են մրցել ուրս առաջնակարգ-

գրական տիպերի և անձնաւորութիւնների հետ: Բայց որ դասակարգից էլ վերցնի իր հերոսին Գորգին, նա անպատճառ կրնորէ իր սրտին մօտ ուժեղ անձնաւորութիւն յանդուգն, անհանգիստ, միշտ գէպի առաջ ձգտող, պայմանական կեանքից փախչող, մեծ գործի փափագող, (օրինակ Օրլովը) անբացատրելի թախ-ծից տանջուող, (օրինակ Կոնովալովը) մտածող և խոր-հող, (Պիլեայ):

Դ.

Մ. Գորկին այնքան բան է գրել, որ կարծես, գժուար լինելու չէր նրա գրուածքներից եզրակացու-թիւն անել նրա աշխարհաստեղծութեան մասին: Սա-կայն այդ այդպէս չէ, որովհետև Գորկին իր կարծիքը շատ քիչ և անորոշ է յայտնում, իսկ յայտնած գաղա-փարները տեղ տեղ ուղղակի հակասում են միմեանց: Թէպէտ և բաւականին պարզ է, թէ հեղինակը իւր հե-րոսներից որոնց է համարում, բայց պարզ չէ թէ նը-րանց որ յատկութիւնների համար է, ինչո՞ւ է համա-կրում և կամ ինքը հեղինակը ինչպէս է հասկանում կեանքը:

Մի կողմից Մ. Գորկին փառաբանում է անհատա-կան ազատութիւնը, միւս կողմից անձնուիրութեան քա-րոզ է կարգում. անշուշտ այդ երկու գաղափարները հակասում են միմեանց: Ուժեղ անձնաւորութիւններ նկարագրելով, միշտ նրանց անսանձ եսասէր հակում-ները գեղեցիկ գոյներով նկարագրելով նա այնպէս է հասկացնում, իբր թէ ինքը նիցչէի կարծիքին է, թէ ապագան ուժեղինն է, որ բարութիւնը, եղբայրսիրու-թիւնը, քրիստոնէութիւնը — ստրկութեան նշան է: Մի-կնոյն ժամանակ նա տալիս է Դանկօյի պատմութիւնը, (Պառաւ Իգէրգիլի մէջ) որը քրիստոնէական վեհ սի-րոյ ալլաբանական պատկերն է: Ինչպէս հաշտեցնենք այդ երկու ծայրահեղութիւնները: Մ. Գորկիի գրուածք-ները, մեր կարծիքով, բողոք են արգի, այսպէս ա-նուանուած «Եւրոպական կուլտուրայի» դէմ, բողոք սօ-ցիալական յարաբերութիւնների, արգի կացութեան և գաղափարների դէմ: Հեղինակի հերոսները մարդկու-

թեան շրջանից դուրս են ընկած և տանջում են մեր, հասարակութեան անտարբերութեան պատճառով: Մենք ենք, որ ստեղծել ենք այժմեան նիստ ու կացը, և ապագան: Արդարութիւնը մարդկային գոհ չի ընդու-նում, մինչդեռ Գորկիի դուրս բերած անձնաւորու-թիւնները այդպիսի գոհեր են: Ձեր կուլտուրան, ա-սում է Գորկին իր գրուածքներով, սխալ ճանապար-հով է գնացել և անարդար ներկայ է ստեղծել: Ապա-գան իրան Գորկինն էլ պարզ չէ թէ ինչպէս է լինե-լու, միայն նա գիտէ, որ սպագան մարդուս իրաւունք պիտի տայ ապրելու մարդավայել կերպով, բնութեան համաձայն: Նա հաւատում է այդ ապագային և նրա գալստեանը... Նայեցէք ձեր չորս կողմը, կարդացէք Ձե-խովի գրուածքները և դուք կտեսնէք, որ միջին դա-սակարգը գուրկ է որևէ ձգտումից, որևէ իղէպից: Բուրժուան ապրում է գոհ իր դրութիւնից, ինտելի-գենտի վերայ կարելի չէ յոյս դնել, դրանք չեն, որ պիտի կարողանան լաւագոյն կեանքի ձգտելով խօսքից գործի անցել: Եւ Գորկին գտնում է այդպիսիներին՝ դրանք նրա հերոսներն են:

Մեր տաղտկալի կեանքը — ճնշող տպաւորութիւն է թողնում երիտասարդ վիպասանի վերայ. նա բացի ձանձրոյթից ուրիշ բան չի տեսնում մեզ պէս ապրող-ների կեանքի մէջ և եթէ յոյսը մեր վրայ դնելու լինի նա երբէք չի հասնիլ իր ցանկացած նպատակին: Հա-սարակ ժողովրդից դուրս եկածն էլ լիովին չի համա-պատասխանում նրա իղէպին. ժամանակակից մարդ-կանց, ասում է նա, պէտք է սթափեցնել քնից: Եւ ահա թէ ինչու Գորկին միւսնոյն ժամանակ և ըէպիա-կան գրող է և ուսմանտիկ է, նա մեծ տաղանդով միաց-նում է գրելու այդ երկու շիւղան և բարեխառնելով տալիս է մեզ պատմութիւններ, որոնց մէջ իրականու-թիւնը և երևակայութիւնը կապուած են անքակտելի կերպով: Իր նկարագրութիւնների մէջ՝ բնութեան, գոր-ծողութեան տեղի, շրջապատող իրերի, խօսակցութիւն-ների մինչև իսկ փաստերի մէջ — նա ըէպիստ է. բայց հերոսների բնաւորութիւնները նկարագրելիս, նրանց գա-ղափարների և փիլիսոփայութիւնների մասին խօսելիս

—Գորկին շատ անգամ տալիս է ոչ թէ այն, ինչ որ կայ և է, այլ այն, ինչ որ ցանկանում է որ լինի: Ներկան քննադատելով նա միևնույն ժամանակ տալիս է և իր իդէալը, թէպէտ և ինչպէս արդէն ասել էի, քողարկուած կերպով: Բաւականին պարզ կերպով այդ իդէալը դուրս է բերուած, ինչպէս նկատել է իր վերջի յօդուածում և քննադատ Լ. Օբօլէնսկին, «Իդէրգիլ» պատկերի մէջ: Այստեղ Իդէրգիլը պատմում է մի երիտասարդ մարդու, Գանկօլի, մասին, որը իր ժողովրդի կրած տառապանքները տեսնելով և կամենալով հանել նրանց «անտառի խորքերից» համոզում է ժողովրդին հետևել իրան, և նրանց գլուխ անցած առաջ է գրնում: Բայց անտառը մեծ է, ճանապարհ չկայ. շատերը վհատում են, միևնույնը զանգատում: Գանկօն անդադար առաջ է գնում և նրանց ճանապարհը լուսաւորելու համար պատառում է իր կուրծքը և բոցավառ սիրտը իր փի մէջ գլխից վեր բարձրացնելով— առաջ է գնում և հանում է ապշած մարդկանց անտառից լոյս աշրարհ... Որպիսի սէր, որպիսի ոգևորութիւն, կամքի ոյժ և տոկունութիւն: Ընթերցողը, որը մինչև այդ ժամանակ բարձրից էր նայում մարդկութեան նշույն անգամ կարծես կորցրած բոսեակների ու արբեցող շրջմուլիկների վերայ—փոխում է իր կարծիքը և սովորում է գնահատել նրանց մէջ «մարդուն», նրանց «ես»-ը, սիրել նրանց, ցաւել նրանց համար և ջանք գործ գնել նրանց դրութիւնը բարուքելու, ոչընչացնելու այն պայմանները, որոնց շնորհիւ այդ մարդիկը շրջանից դուրս են ընկել: Այս կողմից Մ. Գորկին շնորհակալութեան է արժանի իբրև հումանիտ—գրող, իբրև հեղինակ, որ զարթեցնում է իր ընթերցողների սրտերում ամենալաւ, ալտրուիստական զգացմունքները:

Սա մի հեղինակ է, որը զգալ և մտածել է տալիս, որը բաց է անում մեր առաջ կեանքի նոր խաւեր, ոգևորում է նոր իդէալներով, և մղում է մեզ դէպի լուսատու ապագան:

Մ. Բ.

ՉԷԼ ԿԱԸ

(Մակսիմ Գօրկին)

1001
536

Նուահանգստում բարձրացող թողից մթազնած հարաւային կասլոյտ երկինքը պղտոր է. տօթ արևը, կարծես մոխրագոյն բարակ շղարշի միջից, աղօտ նայում է ծովին: Նա չի կարող անդրադառնալ ջրի մէջ, որովհետև ջուրը շարունակ բեկբեկում է թիերի հարուածից, շոգենաւերի անիւների բաղխումից, կտրատում է թրքական Ֆելիւզների և ուրիշ առագաստանաւերի ցուռկներով, սրոնք ամեն կողմից ակօսում են նեղուածք նաւահանգիստը, ուր հատաքարերի միջև կաշկանդուած ծովի ազատ ալիքները, իրենց վրայ սահող ահագին ծանրութիւններից ճնշուած, բաղխում են նաւերի կողերը, փեղերը, բաղխում են ու, հարուածներից փրփրած, զանազան անպէտք իրերով կեղտոտուած, քրթմընջում:

Խարխիսների շղթաների շառաչը, ապրանք բերող վազօններն իրար միացնելու շրխկոցը, չգիտես որտեղ փողոցի սալաքարերի վրայ ընկնող երկաթի թիթեղների մետաղական կոծը, փայտի խուլ բաղխոցը, ապրանքակիր կառքերի շաչիւնը, շոգենաւերի մերթ ականջ ծակող սուր, մերթ խուլ մռունջը, բեռնաբարձ մշակների, նաւաստիների ու մաքսատան զինուորների կանչերը— այս բոլոր ձայները միախառնուել, աշխատաւոր օրուայ խլացուցիչ նուագն են կազմել և, աղմկայույզ ծուփով, փռուել մնացել նուահանգստի վերևը, երկնքում, կար-

Տես վախենալով սլանալ վերև ու այնտեղ ցնդուել: Իսկ ներքևից դէպի նրանց վերանում են նորանոր ալիքներ — մերթ խուլ, որոտընդոտ, որ դղրդում են բոլոր շրջակայքը, մերթ սուր, շառաչելով, որ բզկտում են փոշոտ, տօթակէզ օդը:

Հատաքարը, երկաթը, փայտը, նաւահանգստի քարուածքը, նաւերն ու մարդիկ—ամեն բան Մերկուրիին նուիրած բուռն-կրքոտ օրհներգի զօրեղ հնչիւններ է արձակում: Բայց այդ օրհներգի մէջ մարդկանց հազիւ լսելի ձայները շատ թույլ են ու ծիծաղելի: Նոյն փսկ մարդիկ իրենք էլ, որ նախապէս ծնել են այդ աղմուկը, նոյնպէս ծիծաղելի են ու խղճուկ, — նրանց թողոտ, պատառոտուն, ճարպիկ, ուսերին բարձած բեռան տակ կզացած մարմինները, դէս ու դէն են վազվզում փոշու ամպերի, տօթի ու ձայների ծովի մէջ, և որքան չնչին են նրանք համեմատած շրջապատող երկաթեայ հսկաների, ապրանքի կոյտերի, շառաչող վազօնների և ամեն բանի հետ, որ իրենք են ստեղծել: Իրենց ձեռքի գործը ստրկացրել, դիմազուրկ է արել նրանց:

Ծանր հսկայ-շողենաւերը, գոլորշի արձակելով, մէկ ոււլում էին, մէկ Փշշացնում, մէկ էլ մի տեսակ հեծում, և նրանց արձակած ամեն մի ձայնի մէջ հեգնական արհամարհանքի ծաղր էր զգացում դէպի սոսկական, փոշոտ մարդուկները, որ սողսկում էին նրանց տախտակամածների վրայ և խորունկ նաւակառերը լքջնում իրենց ստրկական աշխատանքի արդիւնքներով: Արտասոււելու չափ ծիծաղելի էին մշակների երկար շարքերը, որոնք հազարաւոր պուզ հացահատիկներ իրենց ուսերի վրայ տանում, նաւերի երկաթէ ստամոքսներն էին լցնում, որպէս զի նոյն հացահատիկից մի քանի ֆունտ բան աշխատեն իրենց ստամոքսի համար: Մի հողմից գլչտած, քրտնքումը կորած, խոնջութիւնից, աղմուկից ու տօթից բթացած մարդիկ, և միւս կողմից

հզօր, արևի առաջ փայլփլուն անձնեայ, անվրդով մեքենաներ, որոնք մարդկանց ձեռքով են ստեղծուած, — մեքենաներ, որոնք վերջի վերջոյ բան են գցում ոչ թէ գոլորշով, այլ իրենց արարիչների մկաններով ու արիւնով... դաժան և սառն հեգնութեան մի ամբողջ վէպ է այս համեմատութիւնը:

Աղմուկը — ճնշում է մարդուս, փոշին ուռնգերը գրգռելով աչք կուրացնում, տօթը — այրում է մարմինն ու թուլացնում, և շրջապատի ամեն ինչ — թւում էր լարուած, հասուն, համբերութիւնը հատած, պատրաստ տրաքուելու, մի ահեղ փոթորիկ բարձրացնելու, որից լետոյ կարծես թարմացած օդի մէջ հեշտ պիտի լինէր ազատ ու թեթև շունչ առնել, երկրի վրայ հանգիստ պիտի իջնէր, իսկ այն փոշով աղմուկը, խլացուցիչ, գրգռող, թախճալի կտտաղութեան հասցնող աղմուկը պիտի անհետանար և քաղաքում, ծովի վրայ, երկնքում խաղաղութիւն և պայծառ, փառաւոր պիտի լինի...: Բայց այդ միայն թւում էր: Այդպէս է թւում նրա համար, որ մարդս դեռ լաւագոյն վիճակ ունենալուց յոյսը չէ կտրել և դեռ իրեն ազատ զգալու ցանկութիւնը մեռած չէ նրա մէջը...

Լսուեց զանգակի տասն երկու համաչափ և հնչական ձայնը: Երբ որ վերջին պղնձի հնչիւնը մարեցաւ, արդէն աշխատանքի վայրենի երաժշտութիւնը համարեա թէ կիսով չափ մեղմացել էր: Մի ըստ լետոյ դա դժգոհութեան խուլ քրթմնջիւն էր դարձել: Այժմ արդէն մարդկանց ձայնն ու ծովի ճղփիւնը աւելի էին լսելի դարձել: Սա-ճաշի ժամն էր:

I

Երբ որ բեռնակիր մշակները, աշխատանքը թողած, աղմկալի խմբեր կազմելով ցրուեցան նաւահանգստի չորս բոլորքը ու մանրավաճառ կանանցից զանազան

ուսելեղէններ գնելով հէնց այդտեղ, քարուածքի վրայ ստուերոտ տեղերում էլ տեղաւորուած սկսան իրենց ճաշն անել, նրանց մէջ երևաց Գրիշկա Չելկաշը, մի հին եփուած գալլ, որ նաւահանգստի աշխատաւորներին յայտնի էր իբրև կորած-հարբան և ճարպիկ ու խիզախ գող: Նա բորել էր, պլիսէ մաշուած վարդիկիկով, գլուխը բաց, հագին օձիքը պատուած, չթէ կեղտոտ շապիք, որի տակից երևում էին նրա շարժուն, չոր ու սուր-սուր ոսկրները, մէջքին դարչնագոյն գօտի կապած: Նրա գգգգուած ալեխառն սև մազերից ու տրորուած, սուր, զիշատիչ դէմքից երևում էր, որ նոր էր քնից վեր կացել: Նրա խարտեաշ բեխերից մէկի մէջ յարդի կտոր էր մնացել, միւս յարդի կտորը խառնուել էր ձախ երեսի անածիլ մնացած կոշտ մազերի մէջ, իսկ ականջի ետևը խրել էր մի փոքրիկ, նոր պոկած լորու ճիւղ: Երկարահասակ էր նա, չոր-չոր, փոքր ինչ կզացած, դանդաղաբար ման էր գալիս քարերի վրայ և իւր կեռ, գիշատչի քիթը դէս ու դէն շուռ տալիս, սուր հայեացք ձգում չորս կողմը. փայլում էին նրա մոխրագոյն սառն աչքերը և բանուորների մէջ մէկին փրնտրում: Նրա թաւ ու խարտեաշ բեխերը, կատուի բեխերի նման, շարունակ ցնցւում էին, իսկ քամակին դրած ձեռներն իրար էին շփում ու երկայն, ծուռ ու կպչուն մատները ջղախօսէն իրար հիւսւում: Մինչև անգամ այստեղ, իրեն նման գլխած ու խիստ նկատելի հարիւրաւոր շրջմուլիկների սինլքորների միջև նա իսկոյն աչքի էր բնկնում վայրի բազէի նմանութեամբ, որը երևում էր նրա գիշատչի լղարութեան ու դիտող քայլուածքի մէջ—նա ման էր գալիս արտաքուստ սահուն ու հանդարտ, բայց ի ներքուստ գրգռուած էր ու սրատես, նման այն գիշատիչ թռչնի թռիչքին, որին նա յիշեցնում էր:

Երբ որ հասաւ մի խումբ շրջմուլիկ բանուորների

խմբի, որ նստած էին ածխով լեցուն քթոցների կոյտի ստուերին, այդ խմբից նրան ընդառաջ վեր կացաւ մի թիկնաւէտ, ապուշ ու կապակած բծաւոր դէմքով և ճանկոտած վզով մարդ, որ ըստ երևոյթին նորերս մի լաւ ծեծ էր կերած: Նա վեր կացաւ տեղից ու նրա հետ կողքովը գնալով ցած ձայնով ասաց.

—Կամաւորի նաւաստիները երկու հակ շորեղէն են տակով արել... Փնտրում են: Լսում ես, Գրիշկա:

—Հա,—հարցրեց Չելկաշը, հանդարտ կերպով աչքովը նրան չափելով:

—Ինչպէս թէ—հա: Ասում եմ փնտրում են: Ուրիշ ոչինչ:

—Չլինի ինձ էին հարցնում, որ օգնեմ:

Եւ Չելկաշը սուր ժպիտով նայեց այն կողմը, ուր կամաւոր նաւատորմի պահեստներն էին շինած:

—Գէ կորիր, գնա:

Ընկերը յետ դարձաւ:

—Հէյ, սպասի: Եդ ո՞վ է երեսդ էդպէս նխշել. փիս են ներկել հա... Կստեղ երբում Միշկային հօ չես տեսել:

—Շատ ժամանակ է տեսած չեմ,—կանչեց սա իւր ընկերների մօտը գնալով:

Չելկաշը առաջ գնաց, և ամենքն էլ, իբրև լաւ ծանօթի, դիմաւորում էին նրան: Բայց նա, որ միշտ գուարթ էր լինում ու կծու խօսող, այսօր, ինչպէս երևում է, սիրտ չունէր ու հարցմունքներին կարճ ու կտրուկ պատասխան էր տալիս:

Որտեղից որ էր ապրանքի հակերի ետևից նրա առջն ելաւ մաքսատան պահապանը՝ մուգ կանաչ գոյնի, փոշոտ ուղիղ ձգուած, կուռի պատրաստ: Նա Չելկաշի ճամբան կտրեց ու սպառնական դիրք բռնեց—ձախ ձեռք ձգեց գաշոյնի կոթին, իսկ աջը մեկնեց, որ Չելկաշի օձիքից բռնի:

— Կանգնիր: Ո՞ւր ես գնում:

Ձեկաշը մի քայլ լետ քաշուեցաւ, աչքը պահապանի վրայ ձգեց ու չոր-չոր ժպտաց:

Պահապանի կարմիր, բարեսիրտ-խորամանկ դէմքն աշխատում էր դաժան արտայայտութիւն ստանալ, ուտի և փքուեց, գլորացաւ, կրակի գոյն առաւ, յոնքերը կիտեց, աչքերը չւեց ու շատ ծիծաղելի դարձաւ:

— Քեզ արդէն ասուած է — չհամարձակուիս նաւահանգիստ մտնել, ոսկրներդ կըլարդեմ: Իսկ դու էլի՞, — սպառնազին կանչում էր պահապանը:

— Բարով, Սեմենըջ, շատոնց է տեսնուած չէինք, — հանդարտ կերպով ողջունեց Ձեկաշն ու ձեռքը երկարացրեց:

— Սկի էլ չտեսնէի երեսդ: Գնա, գնա...:

Բայց էլի Սեմենըջը նրա ձեռքը սեղմեց:

— Ինձ մի այս ասա, — շարունակեց Ձեկաշն առանց իւր կաշուն մատների միջից բաց թողնելու Սեմենըջի ձեռքը և ընկերակոն-բարեկամաբար թոթուելով, — Միշկային չե՞ս տեսել:

— Է, քնչ Միշկա է էդ: Ոչ մի Միշկա չեմ ճանաչում: Գնա, հեռացիր, ախպեր, թէ չէ պահեստի կառավարիչը կտեսնի, նա հո...:

— Շէկ Միշկան, էլի, էն որ անցեալ անգամ հետս «կուստրոմայի» վրայ աշխատում էր, — շարունակեց Ձեկաշը:

— Որի հետ գողութիւն էք անում, այսպէս ասա: Քու Միշկայիդ հիւանդանոց տարան, ոտքը թուղի տակ էր մնացել: Իէ, ախպեր ջան, քեզ խօսք են ասում, զնա էստեղից գնա, թէ չէ վզակոթիդ տալով դուրս կանեմ...:

— Վա՛, դու բանը տես. բաս ասում ես — Միշկային չեմ ճանաչում...: Ուրեմն ճանաչում ես եղել: Ինչի՞ ես այսպէս չարացած, Սեմենըջ...:

— Գիտես ինչ կայ, Գրիշկա, դու իմ առաջս կորեկ մի ցանիլ, վեր կաց, հեռացիր...:

Պահապանը սկսաւ նեղանալ և, չորս կողմը նայելով, աշխատում էր իւր ձեռքը Ձեկաշի պինդ ձեռքից ազատել: Ձեկաշը իւր թաւ յոնքերի տակից հանդարտ կերպով նայում էր նրան, քթի տակ ծիծաղում և, առանց նրա ձեռքը բաց թողնելու, շարունակում էր գրոյց անել:

— Գու ինձ մի շտապեցնի: Մի լու խօսեմ, կշտանամ — կգնամ: Իէ, ասա, ոնց ես... կինդ, երեխերքդ — առնող են: — Եւ աչքերը նենգաբար փայլեցին ու, ծաղրաբար ժպտալիս ատամները բաց անելով աւելացրեց, — ուզում եմ քեզ զոնաղ գամ — բայց սկի մի ժամանակ չի լինում, — որ ասես խումից աչք բանալու ժամանակ չունիմ...:

— Իէ... դէ... դու այդ բաները լօռդ...: Գու... հանաք մի անի, ծափիկ սատանայ: Տես, ախպեր, հո միտք չունիս տներում էլ, քու չեքում էլ թալան անելու:

— Ինչի՞ս է: Այստեղի եղածն էլ ինձ ու քեզ հերիք է: Հաւատա, հերիք է, Սեմենըջ: Այ տղայ, էլի ես երկու հակ ապրանք պարտըկել...: Տես, Սեմենըջ, զգուշ կ'ոց, չբռնուես...:

Սեմենըջը, Ձեկաշի աներեսութիւնից վրդովուած, սաղ մարմնով դուրսդաց ու թուքերը շաղ աալով աշխատեց մի բան ասել: Ձեկաշը բաց թողեց նրա ձեռքն ու երկայն քայլեր փոխելով լետ գնաց դէպի նաւահանգստի դարպասը: Պահապանը, անզուսպ հայհոյանքներ թափելով, գնում էր նրա ետևից:

Ձեկաշը զուարթացաւ, նա ատամների արանքով կամաց շվշվացնում էր և, ձեռները վարաքի գրպանը դրած, աջ ու ձախ սուր ծաղր շաղ տալով, ազատ մարդու դանդաղ քայլուածքով առաջ դնում: Յետևից նրան էլ միևնոյն ձևով էին պատասխան տալիս:

—Տեսար, Գրիշկա, ոնց են կառավարիչները քեզ պահպանում,—կանչեց մէկը բեռնակիրներէ միջից, որոնք արդէն ճաշը վերջացրած, գետնին վէր ընկած հանգստանում էին:

—Ես հո շրջմուխի եմ—դէ Սեմենըչն էլ հոգս է քաշում, որ ճամբէս չկորցնեմ, չմոլորուիմ,—պատասխանեց Չելկաշը:

Գարպասին հասան: Երկու զէնուոր տնտղեցին Չելկաշին ու թեթևակի բռնելով նրան փողոց ձգեցին:

—Չթողնէք ներս գայ,—կանչեց Սեմենըչը, որ նաւահանգստի բակումն էր մնացել:

Չելկաշը փողոցը կտրեց անցաւ և նստեց օղետան դրան առաջ սաքուռի վրայ: Նաւահանգստի դարպասից շառաչելով դուրս էր գալիս բեռնած կառքերի անվերջ շարքը: Նրանց ընդառաջ վազէ վազ գալիս էին դատարկ կառքեր, որոնց մէջ նստած կառավարները վերվեր էին թռչկոտում: Նաւահանգիստը սունացող որոտ, կծու փոշի էր արձակում ու գետինը դղրդում:

Չելկաշը, որ սովոր էր այս կատաղի խառնիճաղանճին, Սեմենըչի դէպքից գրգռուած, խիստ ուրախ էր: Նրա առաջն էր մի խիստ շահաւէտ գործ, որ քիչ աշխատանք ու մեծ ճարպիկութիւն էր պահանջում: Նա վստահ էր, որ այդքան ճարպիկութիւն կունենայ և, աչքերը կկոցած, երևակայում էր, թէ ինչպէս վաղը քէֆ էր անելու երբ ամեն բան արած, վերջացրած ու իւր գրպանումն էլ թղթադրամներ կլինեն... Յետոյ միտքն ընկաւ ընկերը Միշկան, որ շատ հարկաւոր պիտի գար այս գիշեր, թէ որ ոտքը կտարած չլինէր: Չելկաշը իր մտքում հայհոյանք թափեց մտածելով, թէ գուցէ առանց Միշկային չկարողանայ էլ բանը գլուխ բերել: Տեսնես գիշերս ինչպէս է լինելու...: Նա նայեց երկնքին ու փողոցի երկարութեամբ:

Նրանից մի վեց քալ անդին, մայրի մօտ, քա-

րուածքի վրայ, մէջքը սաքուռն դէմ արած նստել էր մի երիտասարդ՝ կապուտ գոլաւոր շապիկ ու նոյնպիսի վարտիկ հագած, ոտքին տրեխ, գլխին ծակ շեկ գլուխարի: Նրա կողքին դրած էր փոքրիկ տոպրակն ու անկոթ գերանդին, որ փաթաթած էր խոտէ լախտով ու խնամքով էլ խնաբով կապած: Երիտասարդը լայնաթիկունք էր, պնդակազմ, շիկամազ, արևակէզ ու հողմահար դէմքով և խոշոր կապուտ աչքերով, որոնք բարեհոգի ու վստահ կերպով նայում էին Չելկաշին:

Չելկաշը ատամները բաց արաւ, լեզուն հանեց և, երեսին զարհուրելի արտայայտութիւն տալով՝ աչքերը չռած նրան յռուեց:

Երիտասարդը, սկզբում տարակուսած, աչքերը թարթեց, բայց լետոյ լանկարծ քրքչաց ու ծիծաղելիս ասաց—այ դու խենթուլիկ և համարեա թէ առանց գետնից բորձրանալու, փոշու մէջ տոպրակը քաշ տալով ու գերանդու կրունկը քարերին խփելով, անշնորք կերպով վեր կացաւ տեղից ու Չելկաշի կողքին նստեց:

—Հը, ախպեր, երևում է լաւ ես քէֆ արել... — ասաց նա Չելկաշի վարտիկիկը քաշելով:

—Հա, տղայ, էդպէս մի բան եղել է,—պարզապէս խոստովանուեցաւ Չելկաշը: Նրան հէնց մի անգամից դիւր եկաւ այս մանկական պայծառ աչքերով, առողջ, բարեհոգի երիտասարդը:—Հնձից ես գալիս:

—Հա, հնձից...: Անունը կայ, բայց ամանումը սր ասես զատ չկայ: Բաներս շատ փիս են: Հնձուորներին վերջ, վճար չկայ: Սովածները սող թափուել են դուրս... աշխատանքը դին չունի, սկի ձեռ առնելու բան չէ: Յուբանում երեք արասի են տալիս...: Ե՛յ դիտի ժամանակ... Առաջներն, ասում են, երեք, չորս, հինգ մանէթ են տալիս եղել...:

—Առաջները... Առաջները. ինչ կասես դու, մեծակ ուս մտրդու երես տեսնելու համար մի երեքնոց

էին տալիս: Մի տասը տարի առաջ ես ինքս հէնց դրանով էլ ապրուստ եմ ճարել: Հէնց որ մի ստանիցա չէի մտնի ու լալտնի, թէ ոուս եմ, ամեն կողմից կգային, մտիկ կտային, կգարմանային ու— երեքնոցդ ստացիր: Համ էլ մի լաւ կուտացնէին, կխմացնէին: Կաց քանի սիրտդ կուզի, ապրի քեզ համար:

Երիտասարդը սկզբում, Չելկաշի պատմածները լըսելով, բերանը բաց վարանման ապշուածիւնը կլոր դեմքին, ականջ էր դնում, բայց լետոյ գլխի ընկնելով, որ այս չլլտոր սուտ է ասում, շրթունքները ցմփայրեց ու ծիծաղեցաւ: Չելկաշը, ժպիտը թաքցրած, պահել էր իւր լըլուծիւնը:

— Հէնց գիտենաս ուղիղ բան լինի ասածդ, ես էլ ականջ եմ դնում ու հաւատում...: Չէ, Աստուած վրկայ, որ առաջներն էնտեղ...

— Բան ես ինչ եմ ասում որ...: Սխր ես էլ հէնց էն եմ ասում, թէ էնտեղ...

— Ի՛է գնա՛ բանդ... — ձեռքը թափ տուաւ երիտասարդը: — Կօշկակար հօ չէս: Կամ դերձիկ ես... ինչ բանի ես դու:

— Ե՛ս, — հորցրեց Չելկաշն ու, միտք անելով, ասաց. — Ձկնորս եմ...

— Ձկնորս: Հա՛. Ո՛նց է, ձուկ ընկնում է...

— Ինչո՞ւ ձուկ: Էստեղի ձկնորսները հօ մենակ ձուկ չէն բռնում: Աւելի խեղդուած մարդիկ, հին խարխիսներ, ջրի տակովն եղած նաւեր— ամեն բան: Դրա համար ջուկ կարթեր կան...

— Դուս տու, դուս տու...: Ձնի՞ էն ձկնորսներից լինիս, որ իրանք իրանց համար երգում են.

Յամաք ամին թող ենք գցում,

Շատ անգամ էլ ամբարներում

Թէ՛ ռաստ էկաւ և՛ տներում:

— Դու դրանց տեսել ես, — հեգնութեամբ հարց-

րեց Չելկաշը նրան նայելով ու մտածելով, որ այս պատուական երիտասարդը շատ լիմարն է:

— Չէ, որտե՞ղ պիտի տեսած լինիմ, լսել եմ...

— Հաւանում ես:

— Դրանց: Ինչո՞ւ չէ...: Ոչինչ, կան էլի, իրենց համար ազատ-արձակ մարդիկ են...:

— Ի՛նչ է, ո՞նց է ազատութիւնը...: Սիրում ես:

— Ո՛նց թէ սիրում եմ: Ինքդ քու գլխի տէրն ես, ուր ուզում ես—գնա, ինչ ուզում ես—արա...: Էդ ինչ խօսք: Թէ որ մի քիչ կարգին ապրուստ ունենաս ու վզիդ էլ բեռը չլինի,—դրանից էլ լաւ բան: ԳէՖ արա քանի սիրտդ կուզի, մենակ Աստուածդ մտահան մի անիր...:

Չելկաշը արհամարհանքով թքեց և երիտասարդից երեսը շուռ տալով կտրեց իւր հարցմունքները:

— Հէնց ինձ վեր առնենք... — լանկարծ ոգևորուեցաւ երիտասարդը: — Հէրս որ մեռաւ, շատ քիչ կարողութիւն մնաց, մէրս պառաւ էր, հողը ուժը կորցրած, թնչ անէի: Հօ պէտք էր ապրել: Բայց սնց: Չըգիտես: Միտք ես անում, արի, մի հարուստ տեղ տընփեսայ գնամ: Շատ լաւ: Գոնէ աղջկայ փայլը ջոկ հանէին...: Չէ—աներդ, դե է հօ, ինչի՞ կ'ընկի որ: Ի՛է գնա ու էնքան ժամանակ... տարիներ... նրա համար տանջուի: Տեսնում ես ինչ բան է: Համա որ մի հարիւր չիսուն ուրբի դատած լինէի, իսկոյն պինդ կըկանգնէի ու ցոյց կտայի էդ անտիպին: Ուզում ես Մարֆայի բաժինը ջոկ հանել: Չէ. պէտքս չէ: Փառք Աստուծու, գիւղում հօ մենակ Մարֆան չի. աղջիկ շատ: Էն վախտը դէ բոլորովին ազատ, իմ գլխիս տէրը կըլինէի...: Ե՛, — երիտասարդը հոգոց հանեց: Իսկ հիմի ճար չկայ, պէտք է անփեսայ գնալ: Ես էնպէս էի կարծում, թէ էս է, Կուբայն կգնամ, մի երկու հարիւր կաշխատեմ — պրծաւ. աղա ես որ կաս...: Էն ինչ...հէէ

գատ դուրս չեկաւ: Է՛հ, ուզես-չուզես տնփեսայ կղաւ-
նաս: Ծառայ...: Գանի որ ես իմ ունեցածովս սկի չպի-
տի կարողանամ եօլայ գնալ... ամենևին: Է՛հ—հէ—
հէ...:

Տղան ամենևին չէր ուզում տնփեսայ լինել: Մին-
չև անգամ նրա դէմքը աղօտացաւ ու տխրեց: Նա
ծանր ծանր շարժուեց գետնի վրայ ու դրանով Ձեւկա-
շին սթափեցրեց մտախոհութիւնից, որի մէջ թաղուել
էր նրա խօսքերի վրայ:

Ձեւկաշն զգում էր, որ էլ չի ուզում խօսել, բայց
չգիտես ինչու դարձեալ հարցրեց.

— Հիմի ուր ես գնում:

— Ո՛ւր պիտի գնամ: Յայտնի բան է տուն:

— Ախպէր ջան, ես ինչ գիտեմ... բաւքի թուր-
քի երկիրն ես գնալու...:

— Թուրքի եր կի-րը... — երկարացրեց երիտասար-
դը: — Էդ որ քրիստոնեան է գժուել, որ թուրքի եր-
կիրը գնայ: Բան տասց...:

— Շատ ախմախն ես էլել, — հոգոց հանեց Ձեւկա-
շըն ու նորից երեսը դարձրեց նրանից, այս անգամ ար-
դէն զգալով, որ հէջ մէկ բառ չի ուզում ասել նրան:
Սյս առողջ գեղացի երիտասարդը նրա մէջ մի բան էր
զարթեցնում...:

Անմեկին, ծանր հասունացող, սրտամաշ մի զգաց-
մունք ներսդին, մի խորունկ տեղ շարժուում էր և նրան
արգելք լինում ուշքը կեդրոնացնելու և մտածելու այն
ամենի վրայ, ինչ որ պէտք էր այս գիշեր անել:

Անպատիւ եղած երիտասարդը ցած ձայնով մի
բան էր քրթմնջում՝ երբեմն-երբեմն շրջմովիկի վրայ
ճուռ-ճուռ նայելով: Նրա թշերը ծիծաղելի կերպով փը-
քուեցան, շրթունքները բաց եղան ու նեղցած աչքերը
սկսան խիստ շուտ-շուտ ու ծիծաղելի բաց ու խուփ լի-
նել: Պարզ երեւաց, որ նա չէր սպասում, թէ այս մե-

ծարբիս չլտի հետ իւր խօսակցութիւնն այսպէս շուտ
ու անսլատիւ կերպով կվերջանայ:

Չլտն այլ ևս նրա վրայ ուշադրութիւն չէր դարձ-
նում: Նա մտախոհ շվշվացնում էր ու նստած տեղը
մերկ ցեխոտ կրունկովը բախում տալիս:

Տղի սիրտն ուզում էր իւր ստացած վիրաւորանքի
տեղը հանել:

— Էյ, ձուկ բռնող: Դու շուտ-շուտ ես հարբում,
— սկսեց նա, բայց նոյն րոպէին ձկնորսն արագութեամբ
նրա կողմը դարձաւ ու հարցրեց.

— Լսիր, տղայ: Կուզես էս գիշեր հետս գործ ա-
նել, հը՞: Շուտ ասա:

— Ի՞նչ գործ, — կասկածանքով հարցրեց երիտա-
սարդը:

— Դէ, ինչ... ինչ որ տամ...: Զուկ բռնելու կը-
դնանք. թի կքաշես...:

— Լաւ...: Ինչո՞ւ չէ, կգամ: Աշխատել կարելի է:
Միայն թէ... վախեմ փորձանքի մէջ ընկնենք: Աչքիս
խիստ ծուռն ես երևում...: մութ մարդ ես...:

Ձեւկաշը իւր կրծքի ներսը էրեցքի պէս մի բան
զգաց ու սառն չարութեամբ ցած ձայնով ասաց.

— Որ խելքդ գատ չի կտրում, լաւ է սուս անես:
Թէ չէ էնպէս գողբիդ կհասցնեմ, որ ուզեղդ ցրիւ
գայ...:

Նա նստած տեղիցը վեր թռաւ, ձախ ձեռքով քա-
շեց ընչացքը, իսկ աջ ձեռքը սեղմեց, երկաթէ շուտ
բռունցք կազմեց, ու աչքերը փայլատակեցին:

Տղան վախեցաւ: Նա շտապով չորս կողմը նայե-
ցաւ և, վեհերկոտութեամբ աչքերը թարթելով, նոյն-
պէս վեր թռաւ գետնից: Նրանք սուս ու փուս աչքով
երար էին չափում:

— Հը՞, — դաժան կերպով հարցրեց Ձեւկաշը: Նա
եռ էր գալիս ու ցնցում այն անպատուութիւնից, որ

իրեն հասցրել էր այս հորդուկը, որին նա խօսակցութեան միջոցին բոլոր ժամանակը արհամարհում էր, իսկ այժմս լանկարծ սկսաւ սաստիկ առեւ այն բանի համար, որ նա այսպէս առողջ էր և անարատ կապոյտ աչքեր, արևառ երես, կարճ, պինդ ձեռքեր ունէր, որ մի տեղ, թէպէտ չգիտէր որտեղ, ունէր իւր գիւղը, գիւղում ունէր տնակ, որ հարուստ գիւղացին նրան տնփեսայ էր ուզում առնել. նա ատում էր այդ երկտասարդին նրա ամբողջ անցեալ ու ապագայ կեանքի պատճառով, բայց ատում էր աւելի այն պատճառով, որ նա, իրեն Ձեւկաշի հետ համեմատած այս երեխան, համարձակում էր սիրել ազատութիւն, որի ոչ արժէքը գիտէր և ոչ էլ նրան պէտքն էր դա: Միշտ անհաճոյ է սեսնել, որ այն մարդը, որին քեզանից վատ ու ստոր ես համարում, սիրում կամ ատում է նոյն բանը, ինչ որ դու, և այդպէսով քեզի նման է դառնում:

Երիտասարդը նայում էր Ձեւկաշի վրայ ու զգում, որ նա իրա աղան է:

— Ես հո... — ասաց նա, — չէ չեմ ասում...: Ուրախ էլ եմ: Ես էլ գործ եմ փնտրում: Ինձ համար մէկ բան է, քեզ մօտ եմ աշխատել, թէ ուրիշի: Իմ ասածս միայն էն էր, թէ դու հէջ բանուոր մարդու կերպարանք չունիս... խիստ իք... չլլտ ես: Դէ, ես հո հասկանում եմ, որ էդ բանը... ամեն մարդու գըլխի էլ կարող է գալ: Տէր Աստուած, ինչ է, հարբած մարդ տեսած չեմ, ինչ է: Է՛, ինչքան կուզես... հլա քեզանից էլ փոքրը:

— Դէ, լաւ, լաւ: Ուրեմն խօսք ես տալիս, — արդէն աւելի կակղած հարցրեց Ձեւկաշը:

— Ե՛ս...: Հապա՞... ուրախութեամբ: Գինն ասա:

— Գինը — աշխատանքի գորա է: Տեսնեմ ինչ աշխատանք կունենամ: Այսինքն թէ, ինչքան ձուկ կըբռնենք...: կարելի է մի հնգանոց ստանաս: Հասկացա՞ր:

Բայց այստեղ արդէն բանը փողի վրայ էր, և գեղացին ուզում էր, որ այդ բանի մէջ ինքը ճշտապահ լինի և միևնոյն ճշտապահութիւնը պահանջում էր նաև իրան գործ տուողից: Նրա մէջ նորից կասկած ու անվստահութիւն ծագեցաւ:

— Էդ ինձ, ախպեր ջան, ձեռք չի տայ: Դու ինձ մի հաստատ բան ասա...:

Ձեւկաշը իւր գերի մէջ մտաւ.

— Ի՛նչ ես վազում, համբերի: Արի տրախտիր գնանք:

Եւ նրանք սկսան կողք կողքի գնալ փողոցով, Ձեւկաշը — աղայի կերպարանք առած, բեխերը ոլորելով, տղան — կատարեալ հնագանդութեան արտայայտութեամբ, բայց դարձեալ վախվխելով ու տարակուսանքով լի:

— Անունդ ինչ է — հարցրեց Ձեւկաշը:

— Դաւրիլա, — պատասխանեց երիտասարդը:

Երբ որ նրանք մտան կեղտոտ ու մխտած պանդոկը, Ձեւկաշը մօտ գնաց դախլին, սովորական մուշտարու եղանակով պատուիրեց մի շիշ օղի, շէի, մսէ խորովու, թէյ և, այս ամենը մէկ էլ կրկնելուց լետուց, կարճ կտրեց. «բոլորը պարտքի». որին դախլդարը լուռ գըլխով արաւ: Այս բանի վրայ Դաւրիլան մի անգամից խիստ մեծ լարգանք զգաց դէպի իւր աղան, որը, չբնայելով շալվերի կերպարանքին, մի այսպիսի անուն ու վարկ ունէր:

— Դէ, հիմի մենք կճաշենք ու ոնց որ պէտքն է կխօսենք: Դու մի քիչ սպասի, ես մի տեղ ունիմ, ձեռաց գնամ ու դամ:

Նա գնաց: Դաւրիլան չորս կողմը նայեցաւ: Պանդոկը ներքնատան մէջ էր, ներսը խոնաւ էր, մութ, ու արաղի, ծխախոտի մուխի, ձիւթի և մի ուրիշ սուր բանի լեղձուցիչ հոտով լցուած: Նրա հանդէպ, ուրիշ

սեղանի առաջ նստած էր շէկ մօրուքով, ածխի փոշու
 ու ձիւթի մէջ կորած մի հարբած մարդ, որ նաւաս-
 տիի շոր ունէր հագին: Նա, շուտ-շուտ ծկլթալով մի
 երգ էր գրգռում, որը, մերթ շաչելով և մերթ կոկոր-
 դային, ամբողջապէս հատ ընդ հատ ու կտրտած խօս-
 քերից էր բաղկացած: Պարզ էր, որ դա ուն չէր:

Նրա ետևը նստած էին երկու զջլտած, սևամազ,
 արևակէզ մոլորված կանայք և նոյնպէս հարբած
 ձայնով մի բան ճրճում:

Ապա մթնում երևացին դարձեալ ուրիշ կերպա-
 րանքներ, ամենքն էլ տարօրինակ զգգումով, ամենքն
 էլ կէս հարբած, կանչվառան, անխաղաղ...:

Գաւրիլայի սիրտը ճաքում էր մենակ: Ուզում էր,
 որ աղէն շուտով գայ: Իսկ պանդոկի մէջ աղմուկը միա-
 խառնուում էր և թւում, թէ այդ մի ահագին կենդանի
 է բառայում: Այդ կենդանին հարիւրաւոր տարբեր
 ձայներ ունէր, գայրագնած, կոյր զկուրայն կտրտում
 էր որ այս քարէ փոսից դուրս պրծնի, բայց եւք չէր
 գտնում ազատուելու...: Գաւրիլան զգում էր, թէ ինչ-
 պէս մի հարբեցնող ու ծանր բանով յագեցնում է իւր
 մարմինը, որից գլուխն էր պտոյտ գալիս ու մթնում
 աչքերը, որոնք հետաքրքրութեամբ ու վախով խորը-
 մոլոր էին անում պանդոկի մէջ...:

Չելիաշն եկաւ և նրանք զրոյց անելով սկսան ու-
 տել, խմել: Երբորդ բաժակի վրայ Գաւրիլան քէֆով-
 ցաւ: Նա զուարթացաւ և ուզում էր մի հաճելի բան
 ասել աղին, որը — երևելի մարդ — առանց մի բան նկա-
 տելու, այսպէս համով ճաշ էր ուտեցրել նրան: Բայց
 բառերը, որ ալիքի նման կուտակուել էին նրա կոկոր-
 դի մէջ, չգիտես ինչու չէին պոկ գալիս լեզուի ծայ-
 րից, որ յանկարծ ծանրացել, չէր շարժուում:

Չելիաշը նայում էր նրան ու, հեգնօրէն ժպտա-
 լով, ասում.

— Բանդ պրծաւ...: Է էհ, խոխայ... հինգ բաժա-
 կով... բաս ոնց ես աշխատելու:

— Ախպիր, — թոթովում էր Գաւրիլան: — Մի վա-
 խի: Ամօթով չեմ մնայ... այսինքն այ...: Արի մի քեզ
 պաչեմ... հը...:

— Լաւ, լաւ...: Մ'ա, մէկ էլ կոնծի:

Գաւրիլան խմում էր ու վերջապէս այն տեղը հա-
 սաւ, որ ամեն բան սկսաւ նրա աչքի առաջ հաւասարա-
 պէս, ալիքանման շորորալ: Սա դիւրական չէր և դրա-
 նից նրա սիրտն էր խառնում: Նրա դէմքը ապնշ-ոգե-
 ւորուած արտայայտութիւն ստացաւ: Ուզում էր բան
 ասել, բայց ծիծաղելի կերպով միայն շրթունքներն էր
 ծփփացնում ու բառայում: Չելիաշը, աչքը նրան յա-
 ռած, նայում էր, կարծես մի բան էր մտաբերում, ո-
 լորում էր բեխերն ու շարունակ, այժմ արդէն մալլ
 ու չար կերպարանքով, ժպտում:

Իսկ պանդոկը մոնչում էր հարբած աղմուկ բար-
 ձրացրած: Եէկ նաւաստին, սեղանին լինած, քնել էր:

— Դէ վեր, զնանք, — ասաց Չելիաշը վեր կենալով:

Գաւրիլան ուզում էր տեղիցը վեր կենայ, բայց
 չկարողացաւ և, պինդ ուշունց տալով, հարբած մար-
 դու անմիտ ծիծաղով ծիծաղեցաւ:

— Բանդ փթրուկ է, — ասաց Չելիաշը նորից նրա
 դէմը, աթուռի վրայ նստելով:

Գաւրիլան, բուժ աչքերը աղին ձգած, շարունակ
 ծիծաղում էր: Իսկ աղէն աչքերը սևեռած, ուշադիր
 ու մտախոհ նայում էր նրան: Նա իւր առաջ տեսնում
 էր մի մարդ, որի կեանքը իւր, գայլի ճիրանն էր ըն-
 կել: Նա, Չելիաշն զգում էր, որ իւր ձեռքն էր այժմս
 այդ կեանքը և որ կողմ ուղենար կարող էր ծռել: Նա
 կարող էր փշրել այդ կեանքը, բայց կարող էր նաև
 գիւղական կանոնաւոր շրջանակի մէջ դնել: Չելիաշն ի-
 րեն տէր զգտլով ուրիշի վրայ, զուարճանում էր և միտք

անում, թէ երբէք այս երիտասարդը խմելու չէ այն բաժակը, որ ճակատագիրը խմացրել էր իրեն, Չելիաշին...: Եւ նա նախանձում ու ցաւում էր այս նորաբողբոջ կեանքի վրայ, ծիծաղում էր վրան և մինչև անգամ վշտանում մտածելով, թէ դա դարձեալ կարող է իրա նման մի ուրիշի ճանկն էլ ընկնել...: Եւ վերջի վերջոյ այս բոլոր զգացմունքները միախառնուեցան Չելիաշի մէջ ու մի տեսակ հայրական և տիրական զգացմունք դարձան: Երիտասարդը նրա ամսոսն էր գալիս, բայց և իրանց պէտքն էր նա: Այն ժամանակ Չելիաշը մտաւ Գաւրիլայի թևը և, քամակից ծունկովը թեթևակի հրհրելով, պանդոկի բակը հանեց, փայտի ստուերում պառկեցրեց, իսկ ինքը նստաւ շեղջի մօտն ու սկսաւ չիբուխ քաշել: Գաւրիլան փոքր ինչ չուռ ու մուռ եկաւ, մրթմրթաց ու քնեց:

II

— Հը՛ պատրաստ է, — ցած ձայնով հարցրեց Չելիաշը Գաւրիլային, որ թիերի հետ էր:

— Էս ըոպէիս: Թին լաւ չի ամրանում, կողքի ցըցերը շարժուում են: Կարելի է թիով խփեմ, ամբացնեմ:

— Չէ-չէ: Ձէն չգուրս գայ: Ձեռքով պինդ հուպ տուր, տեղը կընկնի:

Նրանք երկուսով սուս ու փուս կարգի էին ձգում իրենց մակույկը, որ կապած էր մի նաւի քամակին: Այդտեղ մի ահագին նաւատորմիղ էր. կային բազմաթիւ առագաստանաւեր, որոնք կաղնի փայտ էին բարձած, և թրքական մեծ նաւեր, որոնք կիսով չափ դատարկած, բայց կիսով չափ էլ դեռ արմաւենի, սանդալ և նոճու հաստ կոճղեր էին բարձած:

Մուրթ գիշեր էր, երկնքի երեսին շարժուում էին

փրչոտ ամպակոյտերի հաստ շերտերը. ծովը հանդարտ էր, սև ու ձէթի պէս թանձր: Նա աղի խոնաւ բոյր էր արձակում և նաւերի կողերին, ափերին խփուելով քնքոյշ մրմնջում ու թեթևակի շարժում նաւակը: Ափից շատ հեռու, ծովի միջից բարձրանում էին նաւերի սև կմախքը՝ երկնքի մէջ ցցած բիզբիզ կայմերով, որոնց գագաթին գոյն գոյն լապտերներ էին կախած: Ծովն անդրադարձնում էր լապտերների լոյսը. անթիւ զեղին բծեր սփռուած էին նրա վրայ: Դրանք շատ սիրուն դողդողում էին նրա համաչափ, և հզօրէն ուռչող փափուկ, կաթնա-սև, թաւշեայ կրծքի վրայ: Ծովը քնած էր օրուայ աշխատանքից խոնջացած մշակի առողջ խոր քնով:

— Գնանք, — ասաց Գաւրիլան թիերը ծովն իջեցնելով:

— Պատրաստ է: — Չելիաշը ղեկի մի գօրեղ հարուածով մակույկը ձգեց նաւերի միջև եղած ջրի շերտի վերայ. մակույկը արագութեամբ անցաւ սահուն ջրի վրայով, և չուրը թիերի բաղխիւնից կապտաուուն, Փոսփորային լուսով փայլեց: Այդ փայլը, երկար ժապաւէնի նման, մեղմ լուսով, ոլորում էր ղեկի ետևից:

— Հը. ոնց է գլուխդ. ցաւում է, — քնքշութեամբ հարցրեց Չելիաշը:

— Ել մի սաս... տրաքւում է...: Էս ըոպէիս մի քիչ ջուր անեմ, թըջեմ:

— Ինչի: Լաւն էն, վեր առ, ներսդ թըջիր, բալքի աւելի շուտ անցնի, — և նա շիշը Գաւրիլային երկարացրեց:

— Հն: Տէր ողորմեա...

Թոյլ կլթկլթոց լուեց:

— Ինչ է, ուրախացա՛ր հո... հերիք է, — կանգնացրեց նրան Չելիաշը:

Մակույկն, անձայն ու ճարպիկութեամբ նաւերի

միջև պտոյտներ անելով, նորից սլացաւ. : Յանկարծ նա կուրս պրծաւ դրանց բազմութեան միջից, և նրանց առաջ բացուեց անսահման հզօր, փայլուն ծովը, որ գնում, կորչում էր կապուտակ տարածութեան մէջ, որտեղից դէպի երկինք էին բարձրանում լեռնացած ամպերը — գեղին բմբուլէ երկզը շուրթերին մանիշակակապոյտ ամպեր, սլլ և կանաչաւուն, ծովի ջրի գոյնի, և այն տաղտկալի արճճագոյն ամպերը, որոնք մարդուս միտքն ու հոգին ճնշող թախծալի, ծանր ստուերներ են արձակում: Նրանք գանդաղ-գանդաղ իրար վրայ էին բարձրանում և, մերթ միանալով, մերթ միմեանց առաջկտրուկ անելով, իրար էին խառնում իրենց գոյններն ու ձևերը, և իրենք իրենց կուլ գնում ու նորից կազմում նորանոր, վեհ և մուսլ ձևերով...: Եւ մի օրհասական բան կար այն անշունչ կոյտերի գանդաղ շարժման մէջ: Թուում էր, թէ այնտեղ, ծովի ծայրին անչափ շատ է գրանց տեղը և թէ նրանք պէտք է միշտ այդպէս անտարբեր կերպով բարձրանան երկինք՝ բութ չար նայատակ ունենալով թոյլ չտալու որ քնէած ծովի վրայ երբէք երկինքը չփայլի իւր միլիօնաւոր ոսկէ աչքերով — գոյնզգոյն աստղերով, որոնց կենդանի և անըջալին ցուրը վեհ ցանկութիւններ են գրգռում մարդկանց մէջ, որոնց սուրբ և մաքուր փայլը շատ թանկ է մարդկանց համար:

— Լաւ չի՞ ծովը, — հարցրեց Ձելկաշը:
 — Վատ չի: Մենակ՝ վախ բան է, — պատասխանեց Գաւրիլան թիերով համաչափ և ուժով ջուրը բաղխելով: Զուրը հաղիւ լսելի կերպով հնչում էր ու երկայն թիերի հարուածից ճխփում, ճխփում էր ու ամբողջապէս փայլում այդ Ֆոսֆորային կապոյտ ջերմ լուսով:
 — Վախ է: Ա՛յ ախմախ... — ծաղրելով ասաց Ձելկաշը:
 Նա, այդ գողն ու ցինիկը, սիրում էր ծովը՝ նրա

եռուն, նեարդային բնաւորութիւնը, ծարաւի տալաւորութեանց, երբէք չազուրդ չէր ստանում դիտելով այս անսահման, ազատ և հզօր մութ տարածութիւնը: Եւ նրա համար վերաւորանք էր մի այդպիսի պատասխան լսել իւր հարցին այն բանի մասին, որ ինքը սիրում էր: Պեկի մօտ նստած, նա իւր թիով ճեղքում էր ջուրը, և այս թաւշեայ հարթութեան վրայ երկար ու հեռու գնալու փոփազով լի՝ խաղաղ նայում էր առաջը:

Ծովի վրայ լինելիս նրա մէջ ծնւում էր մի լայն, ջերմ զգացմունք, որ գլխովին համակելով նրա հոգին, նրան փոքր ինչ մաքրում էր կեանքի ապականութիւնից: Նա գնահատում էր այդ և սիրում էր իրեն՝ մաքրուած տեսնել այստեղ, ջրի և օդի միջև, ուր կեանքի խոհերն ու ինքը կեանքը միշտ կորցնում են՝ առաջինը — սուր բնաւորութիւնը, երկրորդը՝ արժէքը: Գիշերները ծովի երեսին մեղմ սահում է նրա քնէած շնչաւորութեան քնքոյշ շշուկը. այդ անըմբռնելի հունչը խաղաղութիւն է գեղում մարդուս հոգու մէջ և, շողմաբար զսպելով նրա չար ձգտումները, զօրեղ ցնորքներ է ծնում նրա մէջ...:

— Բաս սարքն ուր է: Հէ, — լսնկարծ հարցրեց Գաւրիլան չորս կողմը նայելով:
 Ձելկաշը ցնցուեց:
 — Սորքը: Նաւակի լսելումն է:
 — Եդ ի՞նչ սարք է, — նորից կասկածանքով հարցրեց Գաւրիլան:
 — Ի՛նչ պիտի լինի...:

Բայց Ձելկաշն ամաչում էր իւր խկական միտքը թաքցնելով այս երեխի առաջ սուտ ասի, և նրա փոստն էին գալիս իւր խոհերն ու զգացմունքները, որ այս տղան իւր հարցմունքով ոչնչացրել էր: Նա բարկացաւ: Նրան ծանօթ էրեցքը, որ զգում էր կրճքում ու կոկորդում, գրգռեց նրան և նա ազդու և չար-չոր ասաց.

—Գիտես ինչ կայ, դու նստում ես նստի տեղդ: Գեղ չվերաբերող բանի մէջ մի խառնուի: Գեղ բռնել եմ թի քաշես—դէ, թի էլ քաշի: Թէ ուր չանա ես թակելու— փիս կլինի: Հասկացար...:

Մի բոպէ մակոյիը ցնցուեց ու կանգ առաւ: Թիե-
րը ջուրը վրփրացնելով մնացին ջրի մէջ, և Գաւրիլյան
անհանգստացած սկսաւ նստած տեղը տրոր-տրոր գալ:

—Շարժիր:

Թունդ հայհոյանքը օդը շարժեց: Գաւրիլյան թիե-
րը շարժեց: Մակոյին ասես թէ վախեցաւ և, ջուրն աղ-
միալից ճեղքելով, արագ, նեարդալին ցնցումներով ա-
ռաջ գնաց:

—Մէկ չափի...:

Չելկաշը, առանց թին ձեռքից բաց թողնելու և
բւր սառն աչքերը Գաւրիլյայի սպրդնած, զողզողացող
զրթունքներով դէմքին մեխած, վեր կացաւ, կանգնեց
տեղից: Մէջքը ծռած, գէպի առաջ խոնարհած, նմանել
էր կատուի, որ պատրաստ է թռիչք անելու:

Լսելի էր ատամների չարացած կրճատց ու մի ինչ
որ ոսկորների թոյլ չրխկոց:

—Ո՛վ է կանչում,—լսուեցաւ ծովից մի դաժան
ձայն:

—Դէ, շարժի մի քիչ, իժի ծնունդ... կամոց թիե-
րի ձայնը... կսպանեմ էս շանը...: Դէ, շարժի...: Մէկ,
երկու: Հապա: Մի ձայն հանի... և՛ կչարդեմ,—թըը-
շում էր Չելկաշը:

—Աստուածածին... Մարիամ,—զնչում էր Գաւրի-
լյան վախից և ուժով աշխատելուց թուլացած ու զողզո-
ղալով:

Մակոյիը սահուն կերպով շուռ եկաւ ու սկսաւ
գնալ նաւահանգստի կողմը, ուր լապտերների լոյսերը
միաւորուած, բազմադոյն խուճբ էին կաղմել և երե-
ւում էին կայմերի սիւները:

—Հէյ: Եդ ո՛վ է գոռում,—լսուեց նորից:

Այժմ ձայնը աւելի հեռուից էր գալիս, քան թէ
առաջին անգամ: Չելկաշը հանգստացաւ:

—Բարեկամ, դու ինքք ես գոռացողը,—ասաց նա
դէպի ձայների կողմը, ապա դարձաւ գէպի Գաւրիլյան,
որ դեռ աղօթք էր փոփոսում.—Դէ, ախպեր, քու բաղդդ
էր: Թէ որ էդ դեւերն ետևներիցս ընկնէին—պրծել
էիր: Հասկանում ես: Ես քեզ իսկոյն... ձկների կուշտը...:

Այժմ, երբ որ Չելկաշն արդէն հանդիստ ու մինչև
անգամ բարեհոգի եղանակով էր խօսում, Գաւրիլյան,
որ վախիցը դեռ զողզողում էր, աղաչեց.

—Եկ դու ինձ բաց թող: Աստուծու սիրուն լինի,
բաց թող: Որտեղ ուզում է լինի, ինձ ափ հանի: Վայ-
վայ-վայ...: Հոգով-մարմնով կորալ...: Դէ, արի դու
Աստուածդ միտդ բեր, ինձ բաց թող: Ես ինչ եմ ա-
րել քեզ: Ես բանը չեմ կարող...: Կեանքումս էսպիսի
բաների մէջ չեմ եղել...: Առաջին անգամն է...: Տէր
Աստուած: Հոգիս պիտի կորցնեմ: Այս սնց ինձ խաբե-
ցիր, ախպեր. հը՞: Մեղք է հոգուդ...: Չէ հոգիդ կոր-
ցնում ես...: Ա՛յ քեզ բան...:

—Ի նչ բան,—խտուրթեամբ հարցրեց Չելկաշը:—
Հը՞: Դէ, ասա, ինչ բան:

Երիտասարդի վախը նրան զուարճացնում էր, և
նա հրճում էր թէ Գաւրիլյայի վախովը և թէ այս
բանովս թէ—տես, ինչ հուժկու մարդ է Չելկաշը:

—Մութ բաներ են, ախպեր...: Աստուծու խաթ-
րին, ինձ բաց թող...: Եւ ինչ եմ արել քեզ... հը՞ ...:
Հոգի-ջան...:

—Հերիք է, լռի: Որ հարկաւոր չլինէիր, չէի ել
վերցնի: Հասկացար.—դէ, լռի:

—Ա՛յ Աստուած,—լաց լինելով հաւաչեց Գաւրիլյան:

—Դէ, դէ... գլխիս լաց լինող պէտք չէ,—ընդ-
հատեց նրան Չելկաշը:

Բայց Գաւրիլան այժմ արդէն չէր կարողանում իրեն զսպել և, կամաց հեկեկալով, լաց էր լինում, քիթը սրբում, նստարանի վրայ նստած տեղը շարժւում, բայց և ուժով, յուսահատաբար թիավարում: Մակոյկը սլաքի նման թռչում էր: Ճանապարհին դարձեալ դիմացները ելան նաւերի կոյտեր, և մակոյկը, նաւերի արանքում ջրի նեղ շերտերի վրայ տանտիւլիկի պէս պտոյտ-պտոյտ անելով, նորից կորաւ նրանց միջև:

— Հէյ, դու, լսիր: Որ քեզ բան հարցնող լինի — տես, թէ որ ուզում ես սաղ մնալ, սկի բան չտեսու: Հասկացար:

— Ե՛հէ՛հ... — յուսահատ հառաչեց Գաւրիլան ի պատասխան խիստ պատուէրին և դառնութեամբ աւելացրեց. — Իմ բանս պրծած է...

— Մի ոռնա, — խտուրթեամբ շնչաց Չելկաշը:

Գաւրիլան այդ շշուկի վրայ բոլորովին կորցրեց որևէքէ բան մտածելու ընդունակութիւնը և, վտանգի սառն նախազգացումով բռնուած, մեռածի նման էր: Նա մեքենաբար թիերն իջեցնում էր ջրի մէջ, լետ կռանում, հանում էր ջրից, նորից իջեցնում և սաղ ժամանակը իւր տրեխներին նայում:

Ալիքների քնամած մրմունջը մռայլ զօղանջում էր, և մարդու վրայ սարսափ ձգում: Ահաւասիկ նաւահանգիստը...: Նրա գրանիտեայ պատի միւս կողմը լուռւմ էին մարդկանց ձայներ, ջրի ճղիւնը, երգ, բարակ սուրոց. .

— Կաց, — շնչաց Չելկաշը: — Բաց թող թիերը: Չեռներդ պատին դէմ տուր: Կամաց, անպիտան...:

Գաւրիլան ձեռները սահուն քարերին դէմ տալով մակոյկը պատի երկարութեամբ առաջ տարաւ: Մակոյկը քարի վրայ բուսած լորձին քուլելով անձայն առաջ էր գնում:

— Կանգնի...: Թիերն ինձ տուր. էստեղ տուր: Գլխազերդ որտեղ է. պարկո՞ւմդ է: Պարկդ ինձ տուր. դէ՛հ, շուտ արա, տուր: Էս, ախպեր ջան, նրա համար եմ առնում, որ չփախչես...: Էլ հիմի չես փախչի: Առանց թիերի գուցէ ճար անէիր, փախչէիր, բայց առանց գլխազրի կվախես: Սպասիր էստեղ: Բայց որ ձէն ես հանել, է; տես — ծովի տակ կգտնես ինքդ քեզ...:

Եւ լանկարծ ձեռներով մի բանից բռնած Չելկաշըն օդի մէջ բարձրացաւ և պատի վրայ անհետացաւ:

Գաւրիլան ցնցուեցաւ...: Այս բանս խիստ արագ եղաւ: Նա զգում էր, թէ ինչպէս վրայից կամաց-կամաց վերանում է այն անիծուած ծանրութիւնն ու վախը, որ զգում էր այդ թոււաբեխ լղար գողի ներկայութեանը...: Պէտք էր փախչել...: Եւ նա, ազատ շունչ քաշելով, չորս կողմը նայեցաւ: Զախ կողմը բարձրացած էր կայմերից զուրկ մի նաւի սև կմախք, մի ահագին դաճաղ — մարդազուրկ ու դատարկ...: Նաւի կողերին հասցրած ալիքների ամեն մի բաղխումը խուլ, հնչական արձագանք էր առաջացնում, որ ծանր հառաչի էր նմանում: Աջ կողմում ջրի վրայով սառն ու ծանր օձի նման ձգուած էր ալիսակալի քորէ խոնաւ պատը: Ետևումն էլ երևում էին ինչ որ սև նաւակրմախքներ, իսկ առաջը, պատի ու այդ դաճաղի միջև, երևում էր լուռ, անպատասցած ծովը, որի վրայ սև ամպեր էին կախ ընկել: Եւ դրանք, ահագին ու ծանր, գանդաղելով շարժւում էին և խաւարից արձակում իրանց ստրսափը, պատրաստ իրենց ծանրութեամբ ջրնջխելու մարդու: Ամեն ինչ սառն էր, սև, չարագուշակ: Սարսափը պատեց Գաւրիլային: Այս սարսափն աւելի վատ էր, քան Չելկաշի ազդածը. դա պինդ գրկեց Գաւրիլայի կուրծքը, վեհերկոտ մի կոշտ դարձրեց ու մեխեց մակոյկի նստարանին...:

Իսկ շուրջն ամեն ինչ լուռ էր: Բացի ծովի հա-

ուաջից ոչ մի ձայն. և թւում էր, թէ հէնց այն է որ այդ լուսթիւնը պիտի պայթէր մի տեսակ զարհուրելի, կատաղի—բարձրագոյ կերպով, մի այնպիսի ձևով, որ ամբողջ ծովը մինչև յատակը պիտի զղրդացնէր և ծովային անապատի մէջ շաղ տար այս բոլոր սև նաւերը: Ինչպէս առաջ, այժմ էլ ամպակոյտերը գանգաղ ու տաղտկալի սահում էին երկնքի երեսին, բայց ծովից աւելի և աւելի բազմութեամբ էին բարձրանում զբրանք և, երկնքին նայելով, կարելի էր կարծել, թէ զա էլ ծով է, բայց միւս քնած, խողաղու հարթ ծովի վրայ շուռ ընկած խռովայնոյ ծով: Ամպերը նման էին դէպի երկիրս դիմող ալիքների՝ որոնց ալևոր գանգուր կատարները ցած էին ուղղած, վհերի՝ որոնցից քամին պոկել, դուրս էր հանել այդ ալիքները, և նոր-նոր կազմուող ծուփերի, սրանք դեռ կատարութեան և զայրոյթի կանաչաւուն փրփուրով չեն ծածկուած:

Գաւրիլան իրեն բոլորովին ճնշուած էր զգում այս մտալ խողաղութեամբ ու գեղով, նա զգում էր, որ ուզում է իւր աղային շուտով տեսնել: Հասկա եթէ ազան այնտեղ մնայ...: Ժամանակը շատ ծանր էր անցնում, աւելի ծանր, քան երկնքի ամպերն էին շարժուում...: Նւ ժամանակ առ ժամանակ լուսթիւնն աւելի չարագուշակ էր դառնում...: Բայց ահա ալիսակալի ետեւը լուսեց ճղփիւն, խշշոց ու շուկի պէս մի բան: Գաւրիլային թւում էր, թէ էն է, պիտի մեռնի...:

— Հէյ, Գնած ես Բռնիր... զգոյշ... — լուսեց Ձեր կաշի խուլ ձայնը:

Պատի վրայից մի ծանր ու խորանարդ բան էր ցած գալիս: Գաւրիլան այդ բանը մակոյկի մէջ առաւ: Այդպիսի մէկ հատ էլ իջաւ: Այնուհետև պատի լայնքով ձգուեց Ձերկաշի երկար կերպարանքը, չգիտես որտեղից դուրս եկան թիերը, Գաւրիլայի ոտքերի մօտ

ընկաւ նրա տուրակը, և Ձերկաշը, ծանր-ծանր շունչ առնելով նստաւ զեկի մօտ:

Գաւրիլան նրան նայելով ուրախ ու վեհերկատ ժպտում էր:

— Յոգնեցանք, — հարցրեց նա:

— Առանց դրան կլինի, հորդուկ: Իէ, հապա թիերին մի լաւ ոյժ տուր...: Լաւ օգուտ ունեցար, ախպեր ջան: Բռնի կէսն արել ենք: Այժմ պէտք է դեւերի աչքի տակովն անց կենալ, իսկ յետոյ փողոստացիք ու դնա քու Մաշկալիդ կուշտը: Գու Մաշկա ունիս: Հէ, տղայ:

— Ձե-է: — Գաւրիլան բոլոր ոյժը թափում էր և աշխատում կրճքով, որպէս փուքս, և ձեռներով — որպէս պողպատեայ զսպանակ: Զուրը մակոյկի տակ քրլքլում էր, և զեկի ետեւից ընկած կապոյտ շերան այժմ աւելի լայն էր: Գաւրիլան մի անգամից քրտնքալիլ էր եղել, բայց դարձեալ շարունակում էր բոլոր ուժովը թիավարել: Այս գիշեր երկու անգամ սաստիկ ահի մէջ լինելով, վախենում էր թէ երրորդ անգամն էլ լինի, և նա մի բան էր միայն ցանկանում — շուտ վերջացնել այս անիծուած աշխատանքը, ցամաք դուրս գալ ու փախչել այս մարդուց, քանի դեռ նա իրեն իսկապէս չէ սպանել կամ բանդ ընկնելու պատճառ չի եղել: Նա վճռեց ոչ մի բանի վրայ չխօսել հետը, ամենեւին չընդդիմանալ, ինչ որ հրամայէ՝ ամեն բան անել, և, եթէ յաջողուի սող-սալամաթ ազատուել, հէնց վաղն ևեթ Նիկողայոս Հրաշագործի համար պատարագ պնելտալ...: Նրա կրճքից ուզում էր դուրս պրծնի ջերմ աղօթքը...: Բայց նա իրեն բռնում էր, շոգեմեքենայի նման հեռում և, աչքի տակովը Ձերկաշին նայելով, լուռ մընում:

Իսկ Ձերկաշը չոր-չոր, երկար հասակով, դէպի առաջ ծռուած, թռչել-գնալու պատրաստ թռչունի նը-

ման, իւր բազէի սուր աչքերով նայում էր մակույկի առջևը խաւարի մէջ և, իւր գիշատիչ, սաստատաւոր քիթը դէս ու դէն անելով, մի ձեռքով պինդ բռնած էր դեկի կոթը, իսկ միւսով քաշքշում էր բեխը, որը ցընցուում էր ժպիտներից, որոնք շարունակ ծամուում էին նրա շրթունքները: Չելկաշը գոհ էր իւր աշողուժիւնից, գոհ էր իրենից և այս երիտասարդից, որը իրենից սաստիկ վախեցել իւր ստրուկն էր դարձել: Նա այժմուանից արդէն բերկրանք էր զգում վաղեան մեծ քէֆի համար, իսկ այժմ զուարճանում էր իւր սլոտի և որ կարողացել էր սարկացնել այդ ջահէլ, թարմ երիտասարդին: Նա դիտում էր, թէ ինչպէս սա աշխատում էր, և խեղճ տղան նրա ափսոսն եկաւ, ու կամեցաւ նրան սիրտ տալ:

— Հէյ,— ցած ձայնով խօսեց նա քմծիծաղ տալով:

— Շատ վախեցար, հը:

— Ո... չինչ... — հոգոց հանեց Գաւրիլան ու կոկորդը մաքրեց:

— Էլ հմի թիերին շատ զօր մի տայ: Պրծանք: Մենակ մի տեղ մնաց, էն էլ որ անցանք...: Հանգրտայի:

Գաւրիլան հլուժեամբ հնազանդեցաւ, շաբկի թեւով երեսի քրտինքը սրբեց և թիերը նորից ջրի մէջ թողեց:

— Դէ, թիերը կամացուկ շարժի: Տես ջուրը ձէն չհանի: Պէտք է մի դարպասից էլ փախչենք: Կամաց, կամաց...: Թէ չէ, ախպեր ջան, էստեղ մարդիկ շատ թունդ են: Զակատիդ էնպէս կտրաքացնեն, որ սկի ձէնդ չդուրս գայ:

Այժմ արդէն մակույկը ջրի վրայով գողգող, բոլորովին անձայն էր առաջ գնում: Միայն թիերից ծովի մէջ թափուում էին կապտագոյն կաթիլներ և նրանց կաթած տեղում նոյնպէս կապտաւուն բծեր էին առա-

ջանում: Գիշերը քանի գնում աւելի ու աւելի լուռ և խաւար էր դառնում: Այժմ արդէն երկինքն ալեծուփ ծովի չէր նմանում — մութ-մութ ամպերը, անշարժ ու ներքև կախ ընկած փուռել էին երկնքի երեսին և համահաւասար, ծանր վարագոյրի նման ծածկել նրան: Իսկ ծովն աւելի էր խաղաղել, սեպցել ու աւելի զօրեղ կերպով էր բուրում ջերմ, աղի հոտը և այլ ևս առաջուայ նման այնքան լայն չէր թլուում:

— Ախ, ինչ լաւ կլինէր, որ անձրև գար, — շշնջաց Չելկաշը: — Կնպէս կանցնէի՞ք, ոնց որ փայտի քամակում լինէինք:

Մակույկից աջ ու ձախ սև ջրի միջից ցցուեցան ինչ որ նաւաշէնքեր՝ անշարժ, մռայլ ու նոյնպէս սև: Դրանցից մէկի վրայ շարժուում էր մի լոյս, մէկը լապտերը ձեռին ման էր գալիս: Ծովը, նրանց կողերը շոյելով, ալեքսալի ու խուլ ձայն էր հանում, իսկ դրանք էլ զրգուալի ու սառը արձագանք տալով, կարծես վիճում էին հետը և չէին ուզում մի ինչ որ բան զիջել նրան:

— Պահապանները... — հազիւ լսելի ձայնով ասաց Չելկաշը:

Այն բոպէից, որ նա պատուիրել էր թիերը կամաց շարժել, սուր սպասողական դրութիւնը նորից պաշարել էր Գաւրիլային: Նա ամբողջապէս առաջ, խաւարի մէջ էր մեկնուել, և նրան թուում էր, թէ իւր մարմինը մեծանում է, — օսկրներն ու շղերը բուժ ցաւ պատճառելով ձգուում, երկարում էին, գլուխը, միմիայն մի մտքով պաշարուած, ցաւում էր, մէջքի մորթը ցընցուում, իսկ ոտքերին մանր, սուր և սառն ապեղներ էին ցցուում: Լարուած ուշադրութեամբ խաւարի մէջ նայելուց նրա աչքերը պէծպծին էին տալիս, և նա բոպէ առ բոպէ սպասում էր, թէ հէնց էն է մի բան դուրս կգայ և կգոռայ նրանց. «կացէք, գողեր»:

Եւ այժմ, երբ Չելիաշը շնչաց «պահասանները» Գաւրիլան ցնցուեց՝—սուր, կիզող միտքն անցաւ նրա միջով, անցաւ ու բաղխեց նրա պինդ լարուած ջղերին, —նա ուզում էր գոռալ, օգնութեան կանչել...: Նա արդէն բաց էր արել բերանը, տեղիցը մի քիչ վեր կացել, կուրծքը ուռցրել, օդ հաւաքել, բերանը բացել... բայց յանկարծ, սարսափահար եղած, հէնց գիտենաս մտրակահար եղած, աչքերը փակեց ու նստարանից ցած գլորուեցաւ:

... Մահոյկի դիմացը, հեռաւոր հորիզոնի վրայ ծովի սև ջրի միջից դուրս եկաւ մի ահագին հրա-կապոյտ սուր, դուրս եկաւ, ճեղքեց գիշերուայ խաւարը, իւր սուր բերանով սահեց, անցաւ երկնքի ամպերի վրայից և լայն կապոյտ շերտ կազմած փռուեցաւ ծովի երեսին: Փռուեցաւ, և նրա փայլուն շերտի վրայ խաւարի միջից դուրս եկան մինչ այդ անտեսանելի մնացած սև, լուռ, գիշերային փառահեղ մառախուղով սրտած նաւեր: Թուում էր, թէ զրանք երկար ժամանակ մնացել էին ծովի յատակում, ուր փոթորկի հզօր ուժն էր մղած, և ահա այժմ, ծովի ծնունդ հրեղէն սուրի հրամանով, —դուրս եկան յատակից, որպէս զի գիտեն երկինքն ու այն ամենը, որ ջրի երեսին էր գտնուում...: Նաւերի թռիկքը բռնել էին կայմերի չորս բոլորքը՝ նման կաշուն ջրախոտերի, սրոնք այս սև հսկաների հետ միասին ծովի յատակից դուրս գալով, իրենց ցանցով խճճել էին նրանց: Եւ դա, այդ կապոյտ սուրը, ծովի երեսից նորից բարձրացաւ դէպի երկինք, փայլատակելով բարձրացաւ, նորից ճեղքեց գիշերը և նորից փռուեցաւ արդէն մի ուրիշ ուղղութեամբ: Եւ դարձեալ այնտեղ, սրտեղ փռուեցաւ, խաւարի միջից դուրս սողացին նաւերի կմաղքները, որ մինչ այդ անտեսանելի էին մնում:

Չելիաշի մահոյկը կանգ առաւ և, կարծես տատա-

մսած, օրօրում էր ջրի երեսին: Գաւրիլան, ձեռներով երեսը ծածկած, պառկած էր յատակին, իսկ Չելիաշը թիով բռնում էր նրան և կատաղաբար, բայց ցած ձայնով տղում:

—Յիմար, այդ մաքսատան շրջիկ նաւն է...: Այս էլէքտրական լապտեր է...: Վեր կաց, ախմախ: Էս ընդէս մեր վրէն էլ լոյսը կբցեն...: Աւանակ, ինձ էլ կկորցնես, ինքզ էլ կկորչես: Դէ...:

Եւ վերջապէս, թիակի սուր ծայրի հարուածներից մէկը միւսներից աւելի ուժով իջաւ Գաւրիլայի մէջքին, նա վեր թռաւ, աչքերը բաց անելու սիրտ չունենալով, նստեց նստարանի վրայ և, խարխափելով թիերը գտաւ ու մտկոյկն առաջ շարժեց:

—Կամաց: Չէ կապանեմ: Դէ, կամաց...: Այ քեզ լիմար, գրողը տանի քեզ...: Ի՞նչ էիր վախենում: Հը՞: այլանդակ...: Լապտեր ու հայելի է— ուրիշ ոչինչ: Թիերդ կամաց... թթուած մուսթ...: Հայելին դէս-դէն են շարժում ու ծովը լուսաւորացնում, որ տեսնեն— թէ ինձ և քեզ նմաններ չկան ծովի վրայ: Մտիկ են տալիս, որ ապրանք չփախցնեն: Մի վախի, տղայ, լոյսը մեզ չի հասնի: Այժմ մենք...: —Չելիաշը լաղթական կերպով չորս բոլորքը նայեցաւ: —Պրծաւ, դուրս եկանք...: Թիւհ...: Շատ բաղդաւոր ես էլել, այ ախմախ...:

Գաւրիլան լուռ էր, թիավարում էր ու, ծանր շունչ քաշելով, ծուռ-ծուռ նայում այն կողմը, ուր շարունակ բարձրանում ու իջնում էր այդ հրեղէն սուրը: Նա ամենևին չէր կարողանում հաւատալ, որ դա լուսամփոփաւոր լապտեր է: Կապտագոյն սառը լոյսը, որ խաւարը կտրատելով ծովին արծաթի գոյն էր տալիս, մի անբացատրելի բան ունէր իւր մէջ, և Գաւրիլան դարձեալ սրտամաշ վախի մէջ ընկաւ: Եւ դարձեալ նախազգացումը ճնշում էր նրա կուրծքը: Նա

Թիավարում էր մեքենաբար և շարունակ կուչ գալիս, ասես թէ վերևից հարուածի էր սպասում, և ոչինչ, ոչ մի ցանկութիւն չկար այլ ևս նրա մէջ—նա դատարկ էր և հոգուց զուրկ: Այս գիշերուայ յուզումներն ամեն մարդկային ինչ կրճել, վերջացրել էին նրա միջից:

Իսկ Չելկաշը նորից յաղթանակում էր—կատարեալ աջողութիւն...: Նրա զօրեղ ցնցումները սովոր նեարդերն արգէն հանգստացել էին: Հեշտանքով դողդոջում էին նրա բեխերը և աչքերի մէջ ագահութեան կրակներ բորբոքում: Նա շատ լաւ էր զգում իրեն, ատամների արանքից շվշվացնում, ծովային խոնաւ օդը խորը ներս քաշում, չորս կողմը նայում ու, երբ աչքերը կանգ էին առնում Գաւրիլայի վրայ, բարեսրտութեամբ ժպտում:

Քամի բարձրացաւ և զարթեցրեց ծովը, որի վրայ յանկարծ մանր-մանր կոհակներ խոզացին: Ամպերն ասես թէ աւելի բարակել ու թափանցիկ էին դարձել, բայց բոլոր երկինքը պատած էր ամպերով: Չնայելով որ քամին, թէպէտ դեռ թեթեւ, ազատ թռչում էր ծովի վրայ, բայց էլի ամպերը մնացել էին անշարժ և կարծես մի սոսկական, տաղտուկ բան էին միտք անում:

—Իէ, ախպեր ջան, ժամանակ է, ուշքի արի: Հէնց զիտենաս հոգիդ ջանիցդ հուպ տուել, դուրս են հանել, մենակ մէկ տուրակ են թողել ոսկրներ լցրած: Սիրելի բարեկամ...: Էլ ամեն բան պրծանք: Հէլ...:

Բայց և այնպէս Գաւրիլային հաճելի էր մարդու ձայն լսել, թէկուզ այդ՝ Չելկաշի ձայնը լինէր:

—Լսում եմ,—կամացուկ ասաց նա:

—Բաս լաւ: Վախկոտ...: Արի դու ղեկը բռնի, իսկ ես թի քաշեմ: Բեզարեցիր հալբաթ:

Գաւրիլան մեքենաբար տեղը փոխեց: Երբ որ Չել-

կաշը, տեղերը փոխելիս, նրա երեսին նայելով նկատեց, որ խեղճ ազան դողդոջուն ստների վրայ կանգնած տեղը տատանւում է, սկսաւ աւելի ևս խղճալ նրան: Նա նրա ուսը թոթուեց:

—Հը', հը', մի վախի: Իէ լաւ էլ փող աշխատեցիր ախր: Ես քեզ, ախպեր ջան, շատ կտամ: Մի քրտանհնգանոց կուզես, հա՛:

—Ինձ... ոչինչ պէտքը չէ: Միայն թէ ափ դուրս գալի...

Չելկաշը թափ տուաւ ձեռքը, թքեց ու սկսաւ թիավարել՝ թիերը իւր երկայն ձեռներով շատ լետ ձրգելով:

Ծովը զարթնեց: Նա խայտում էր մանր ալիքներով—ծնունդ էր տալիս նրանց, փրփուրի երիզով զարդարում, միմեանց բաղխում ու մանրիկ փոշի դարձնում: Փրփուրը հալչելով ֆշշում էր ու հառտչում,— և շուրջ ամեն ինչ լի էր ներգաշնակ շշուկով ու ճրդփիւնով: Խաւարն ասես թէ աւելի առօրագացած լինէր:

—Իէ, դու ինձ ասա...,—խօսեց Չելկաշը, —հիմի կզնաս տուն, կպսակուես, կսկսես գետինը վարել, ցորեն ցանել, կինդ երեսերը կբերի, ուտելիքի պակասութիւն կունենաս. դէ, սաղ կեանքդ ջանդ պիտի դուրս գայ...: Հը', ինչ կեանք է սա: Ի՞նչ համ կայ դրա մէջ:

—Ի՞նչ համ պիտի լինի,—վեհերկոտութեամբ ու ցնցուելով պատասխանեց Գաւրիլան, —էլ ինչ խօսեմ...

Տեղ տեղ քամին պատառում էր ամպերը և պատառուածքից նայում էին երկինքի կապուտ կտորները՝ մի-երկու աստղով զարդարուն: Աստղերն անդրադառնալով ծովի մէջ, թռչկոտում էին ալիքների վրայ ու մէկ անհետանում, մէկ՝ նորից փայլում:

—Իէպի աջ բռնի,—ասաց Չելկաշը:—Ես է, շուտով կհասնենք: Հայդա...: Պրծանք: Լաւ շահեցանք:

Տեսար ինչ բան է...: Մէկ գիշերուայ մէջ—կէս հազար չանչեցի. հը. անց է:

—Կէս հազար, —կասկածանքով երկարացրեց Գաւրիլան, բայց իսկոյն էլ վախեցաւ ու ոտքով հակերին խփելով շտապով հարցրեց. —էս ինչ բան է որ:

—էս—աբբուշում է: Թանկնոց բան: Սաղը որ իրա գնով ծախելու լինես, հազարը կանց կենայ: Ե՛հ, ասենք ես էժան եմ գին դնում...: Լաւ չէր...:

—Հմ... հա՛ն, —հարցական կերպով երկարացրեց Գաւրիլան: —Երնէկ մի էսքան բան էլ իմ ձեռս ընկնէր, —հառաչեց նա միտքը բերելով գիւղը, իւր ամբողջ աղքատիկ անտեսութիւնը, նրա կարիքները, իւր մօրը և բոլոր այն հեռաւոր, սրտին մօտիկ բաները, որոնց խաթրու ինքը աշխատանքի էր դուրս եկել, որոնց խաթրու այսքան տանջուել էր գիշերս: Նրան պաշարեցին լիշողութիւնները իրենց գիւղի մասին, որը ոլորկ սարի վրայով ձգուած էր դէսլի թխտենու, սպիտակ ուռենու, վազենու, վայրի կեռասենու անտառի մէջ ծածկուած գետակը...: Այս լիշողութիւնները ջերմացրին նրան և մի քիչ սիրտ տուին: —Ե՛հ, ինչ բան կլինէր... — թախծալի լողոց հանեց նա:

—Ի՛նչ խօսք... կարծում եմ իսկոյն երկաթուղի կը նստէիր ու թուի տուն...: Ու անց աղջկերքը սլտի սիրէին քեզ, Է՛լֆ, անց...: Ո՛րը կուգես ջոկի: Տուն կշինէիր... է՛հ, ասենք, տուն շինելու համար փողը մի քիչ պահաւ կգար...:

—Դրուստ ես ասում... տուն շինելու համար պահաւ կգայ: Մեզանում փէտը թանկ է:

—Ե, ինչ արած: Հինը կթագացնէիր: Ո՛նց է, ձի ունիս:

—Ձի: Ունենալով ունիմ, բայց շատ է ծեր... անպիտանը:

—Դէ, ուրեմն ձի կառնէիր: Մի լա՛ւաւ ձի. կով...:

ոչխարներ...: Ամեն տեսակ հաւեղէն... հը:

—Ել մի ասի...: Որ էդպիսի մի բան լինէր: ՕՖ, Աստուած ջան. ինչ կեանք կուեննայի...:

—Հմ-հա... ախպեր ջան, ոչինչ, ետլա կգնայիր...: Ես էլ եմ այդ բանում մի քիչ գատ հասկանում: Ես էլ եմ մի վախտ ինձ համար բուն ունեցել...: Հէրս գեղի մէջ առաջի հարուստներից էր...:

Չեղիաշը դանդաղ թիավարում էր: Մակոյկը տատանում էր ալիքների վրայ, որոնք խփում էին նրա կողերին, և հազիւ հազ մուլթ ծովի վրայ առաջ գնում, մինչ ծովը քանի գնում աւելի ու աւելի է կայտառում: Երկու հոգի, ջրի երեսին օրօրուելով ցնորքների մէջ էին թողուել և մտախոհութեամբ չորս բոլորքը նայում: Չեղիաշը դիտմամբ էր գիւղի մասին խօսք բաց արել, որ Գաւրիլիային մի քիչ սիրտ տայ ու հանգըստացնի: Սկզբում նա խօսում էր ու քթի տակ ծիծաղում, բայց լետոյ խօսակցին կշտամբելով ու լիշեցնելով զիւղական կեանքի քաղցրութիւնները, որոնցից ինքը վաղուց է լուսախաբ եղած մոռացել էր այդ ամենը և միայն այժմս միտքը բերել—նա կամաց կամաց խորացաւ, և փոխանակ որ երիտասարդին հարց ու փորձ անէր նրանց գիւղի և նրա գործերի մասին, ինքն էլ չնկատելով այդ, սկսաւ ինքը պատմել:

—Գիւղացու կեանքի մէջ, ախպեր ջան, առջի բանը ազատութիւնն է: Ինքդ քու գլխի տէրն ես: Քու տունդ ունիս—թէկուզ մի գատ էլ չարժի—էլի քոնն է: Քո հողդ ունիս—թէկուզ մէկ ամի տեղ լինի—էլի քոնն է: Քու հաւդ է, քու ձուն, քու խնձորը: Քու քու հողի թագաւորն ես...: Մէկ էլ կարգ կայ, կանոն կայ... Առաւօտը որ վեր կացար—գործ կայ... գարնանը մի տեսակ գործ, ամառը ուրիշ, աշնանը, ձմեռը—էլի ուրիշ: Ուր էլ որ գնաս, վերջը քու տունդ կդառնաս: Տաք...: Հանգիստ...: Հօ թագաւոր ես: Ե՛նպէս չի,—

ողևորումս վերջացրեց Չելկաշը գիւղական յարմարութիւններն ու իրաւունքների երկար շարքը, և չգիտես ինչու մոռացաւ պարտաւորութիւնները լիշել:

Գաւրիլյան հետաքրքրութեամբ նայում էր նրան. ու նոյնպէս ոգևորում: Նա որ խօսակցութեան ժամանակ արդէն մոռացել էր, թէ ո՛ւմ հետ էր իւր գործը և իւր առաջ տեսնում էր միայն իրեն պէս մի գեղացի, որը շատ սերունդների քրտինքովը կպած էր հօդին, մանկական լիշողութիւններով կապուած էր նրա հետ, բայց ինքնակամ կերպով անջատուած էր և դրա համար էլ իւր արժանի պատիժը կրած:

— Էդ ուղիղ ես ասում, հօգի ջան: Ախ, շատ ուղիղ: Իէ, հիմի քեզ մտիկ արա, թի՛նջ ես դու առանց հօդի. հը...: Հողը, ախպեր ջան, ոնց որ հարազատ մօրդ, իր օրում չես մոռնայ:

Չելկաշը մտքի մէջ ընկաւ...: Նա զգաց իւր կրքների կիզիչ զրգիւրը, որը գուրս էր գալիս հէնց որ մէկը նրա ինքնասիրութեանը — անհաշիւ խիզախութեան. ինքնասիրութեանը — կպչում էր, մանաւանդ երբ այդ մէկը իւր աչքում արժէք չունէր:

— Գուս ես տալիս. . . — ասաց նա կատաղաբար. — չլինի կարծում ես, թէ էս ամենը ես դրուստ եմ ասում...: Անց չէ, տես, պինդ բռնի...:

— Զարմանք մարդ ես, ճշմարիտ... , — դարձեալ կոտորուեցաւ Գաւրիլյան: — Խօսքս հօ քո վրայ չի: Քեզ պէսներ շատ: Ե՛հ, ինչքան անբաղձ մարդիկ կան աշխարհիս վրայ...: Անտուն-անտէր ման եկող...:

— Իշի ձագ, եկ թիերը վեր առ, կարճ կտրեց Չելկաշը զսպելով: հայհոյանքների ամբողջ հեղեղը, որ հաւաքուած էր կոկորդում: Նրանք նորից փոխեցին տեղերը, որի միջոցին Չելկաշը հակերի վրայից ղեկի կողմնանցնելիս սուր ցանկութիւն զգաց Գաւրիլյանին այնպէս մի հասցնել, որ ջուրը դուրսի, բայց միևնոյն ժամա-

նակ այնքան ոյժ չունեցաւ, որ նրա երեսին մտիկ տար:

Կարճ խօսակցութիւնը լռեց, բայց այժմս մինչև անգամ Գաւրիլյանի լռութիւնից գեղացու հոտ էր փրչում...: Չելկաշը լիշեց անցեալը, մոռանալով ղեկավարել մակոյկը, որը ալեկոծութիւնից խոտորուած դէպի ծովն էր գնում: Կարծես թէ ալիքները հասկանում էին, որ այս մակոյկը կորցրել է իւր նպատակը, և, աւելի ու աւելի վեր վեր ձգելով, հեշտութեամբ խաղ էին անում հետը, թիակների բաղխումից քնքոյշ կապուտ գոյնով հրհրատուում: Իսկ Չելկաշի առջևից արագ-արագ անցնում էին անցեալի, հեռաւոր անցեալի պատկերները, որոնք ներկայից բաժանուած էին տասնմէկ տարուալ շրջմովիկ, սինլոր կեանքի պատուէրով: Նա լիշեց իւր մանկութիւնը, իրենց գիւղը, իւր մօրը, որ կարմրաթուշ, մոխրագոյն բարի աչքերով մի փափլիկ կին էր, հօրը — ժանտ դէմքով շիկամօրուս մի հսկայ: Յիշեց իւր փեսայութիւնը, կնոջը, սևաչեայ, երկարահիւս չաղլիկ, փափլիկ, գուարթ Անփիսային... տեսաւ իրեն նորից սիրուն, գուարդիայի գինուր ելած, նորից տեսաւ հօրը ալևոր և աշխատանքից կզացած, նոյնպէս և մօրը — կնճռոտած, գեանին կպած, դիտեց նաև այն տեսարանը, թէ ինչպէս գեղացիք ընդառաջ էին եկել, երբ նա ծառայութիւնից տուն էր դառնում. տեսաւ նաև թէ ինչպէս հայրը հպարտանում էր ամբողջ գեղի առաջ իւր Գրիգորիով, թաւաբէխ, առողջ գինուր, ճարպիկ ու զեղեցիկ Գրիգորի որդով...: Յիշողութիւնը, դժբաղձների այս պատուհասը, մինչև անգամ անցեալի քարերն է կենդանացնում և նոյն իսկ անցեալում խմած թոյնի մէջ մեղր է կաթեցնում... և այս բոլորը նրա համար, որպէս զի ոչնչացնէ մարդու՝ զգալ տալով իւր սխալները և, նրան այդ անցեալը սիրել ստիպելով, ապագայի յոյսից կտրէ:

Չելկաշն զգաց հայրենի օդի հանգուցիչ, փաղա-

բուշ հովը, որ իւր հետ բերում էր և մայրական սիրազեղ խօսքերը, և իսկական գեղացի հօր խրատները, շատ մոռացուած հնչիւններ, և հէնց նոր սառուցից հալած, հէնց նոր վարած և հէնց նոր աշնանացանի գմբուխտի պէս կանաչ մետաքսով պատած մալը հողի ախորժ հոտը...: Եւ նա երբ զգաց շուարած, ընկած, խղճուկ ու մենակ, արմատահան եղած ու առ միշտ գեն ձգած այն կեանքի ընթացքից, որի մէջ մշակուած, պատրաստուած էր իւր երակները մէջ հոտող արիւնը:

— Հէյ, էս սէր ենք գնում, — հարցրեց յանկարծ Գաւրիլան:

Չելկաշը ցնցուեցաւ և գիշատչի անհանգիստ հայեացքով չորս կողմը նայեցաւ:

— Գրուստ, գրողը տանի, էս սէր ենք եկել...: Վնաս չունի...: Հապա մի քիչ զօռ տու...: Էս բոպէիս կհասնենք:

— Մտքով էիր անցել, — ժպտալով հարցրեց Գաւրիլան:

Չելկաշը ուշադրութեամբ Գաւրիլային նայեցաւ: Երիտասարդը բոլորովին ուշքի էր եկել. նա հանգիստ էր, զուարթ և մինչև անգամ կարծես թէ լաղթանակուած: Նա շատ ջահէլ էր և նրա սաղ կեանքը իւր ձեռքն էր: Եւ ոչինչ էլ չէր հասկանում: Այդ լաւ չէր: Գուցէ հոգը պահպանէ նրան...: Երբ որ այս բաները Չելկաշի մտքովն անցան, նա աւելի ևս տխրեց և Գաւրիլայի հարցին մռայլած ասաց.

— Գաղբել եմ...: Համ էլ մակոյկը օրօրւում է...

— Էդ ուղիղ է...: Ասել է, որ մենք այլ ևս էս բաներով չենք բռնուի, — և նա օտքով հակերին խփեց:

— Չէ... Հանգիստ կաց: Էս բոպէիս կյանձնեմ ու փողը կստանամ...: Հմ — հա...

— Հինգ հարիւր:

— Պակաս չի...

...Փող եմ ասում է...: Որ իմս լինէր...: Ե՛հ, ինչ օրիկ պիտի բացուէր...:

— Գեղ կտանէիր:

— Ի՛նչ խօսք: Իսկոյն...

Եւ Գաւրիլան անձնատուր եղաւ ցնորքների: Չելկաշն ասես թէ տեղում մեխուած լինէր: Բեխերը կախ էին ընկած, աջ կողքը, ալիքների ցայտերից թրջուել էր, աչքերը փոս էին ընկել ու փայլը կորցրել: Նա շատ խղճալի էր և ծանրացել: Նրա կերպարանքի մէջ բոլոր գիշատիչ կողմերը ծածկուել էին՝ ստորացած մտախոհութիւնից, որը նոյն իսկ նրա կեղտոտ շապկի ծալքերից էր կախում:

— Ես էլ եմ կարգին գաղբել...: Սաղ ջարդուել եմ:

— Էս բոպէիս կը հասնենք...: Ա՛յ որտեղ է...:

Չելկաշը յանկարծ պտոյտ տուեց մակոյկը և ուղղեց գէպի մի սև բան, որ ջրի միջից դուրս էր ցցուած: Երկինքը նորից ամպերով ծածկուեցաւ և սկսաւ շող տալ մանր տաք անձրև, որ ալիքների կատարներին ընկնելով ուրախ ձայներ էր հանում:

— Կաց: Կամաց, — կարգադրեց Չելկաշը:

Մակոյկի քիթը նաւի կողին դիպաւ:

— Քնած են, ինչ է, էս ախմախները... — քրթմընջում էր Չելկաշը կեռիկը ձգելով ինչ որ թոկերի, որոնք նաւի վրայից ցած էին իջել: — Աստիճանները չեն իջեցրել...: Անձրևն էլ եկաւ... կարծես չէր կարող մի քիչ առաջ գալ: Հէյ, սպունգներ...: Հէյ, հէյ...:

— Սեղկաշ, դ՞ու ես, — լսուեց վերևից մի փաղաքուշ մրմուռ:

— Գէ, աստիճանները իջեցրէք:

— Կալիմերա, Սեղկաշ:

— Դու աստիճաններն իջեցրու, մուխի կախած սատանայ, — գոռաց Չելկաշը:

—0, էսօր նեղացած ես եկել...: Էլմա:

—Բարձրացիր, Գաւրիլա, —ասաց Չելկաշը իւր ընկերոջը:

Մի ակնթարթում արդէն նրանք նաւի վրայ էին, ուր երեք մօրուսաւոր սև պատկերներ, իրար հետ մի տարօրինակ, ականջ ծակող լեզուով տաք տաք խօսելով նաւի ամից Չելկաշի մակոյկի մէջն էին դիտում: Չորրորդը, երկար վերարկուի մէջ փաթաթուած, մօտեցաւ նրան և անխօս ձեռքը սեղմեց, ապա կասկածանքով Գաւրիլային նայեցաւ:

—Առաւօտու փողը պատրաստ լինի, — կարճ ասաց Չելկաշը: —Իսկ այժմ գնամ քնեմ: Գաւրիլա, գնանք: Քաղցած հօ չեմ:

—Լաւ է քնենք... — պատասխանեց Գաւրիլան, և հինգ րոպէից արդէն խորթում էր նաւի կեղտոտ ամբարում, իսկ Չելկաշը, կողքին նստած, իւր ոտքի վրայ փորձում էր մէկի կօշիկը և, մտախոհութեամբ կողքի թքելով, առամների արանքով չարացած ու տխուր շրվաշնում: Յետոյ նա պառկեցաւ Գաւրիլայի կողքին և, առանց ոտի մէկ կօշիկը հանելու, ձեռները գլխի տակը ծալեց, սկսաւ աչքերը յառած նաւի տախտակամածին նայել ու բեխերը շարժել:

Նաւը թեթեակի օրօրում էր ալէկոծուող ջրի վըրայ, մէկ տեղից լսուում էր փայտի խղճալի ճրճոցը, անձրևը փափուկ-փափուկ թափուում էր տախտակամածի վրայ և ալիքները բաղխում էին նաւի կողերին...: Թախճալի էր այդ ամենը և հնչում որպէս մայրական օրօր, որ իր գաւազի անյոյս բաղդն է երգում...

Չելկաշը, առամները կրճտացնելով, գլուխը բարձրացրեց ու չորս կողմը նայեցաւ... և, մի բան շնչալով, նորից պառկեցաւ...: Ոտները չուած՝ նա խոշոր մկրատի էր նմանել:

III

Առաջին զարթնողը Չելկաշն եղաւ. նա անհանգրստութեամբ չորս կողմը դիտեց, իսկոյն հանգստացաւ ու նայեցաւ Գաւրիլային, որ դեռ քնած էր: Սա անուշ խրխուում էր և իւր մանկական, առողջ, արևակէզ ամբողջ դէմքովը մի բանի համար ծիծաղում: Չելկաշը լողոց հանեց և թոկէ նեղ աստիճաններով վերև բարձրացաւ: Ամբարի մուտքից նայում էր արճնագոյն երկընքի կտորը: Լոյս էր, բայց աշնան նման տաղտուկ ու մթագնած:

Չելկաշը երկու ժամից լետ դարձաւ: Նրա դէմքը կարմրել էր, բեխերը կտրճի նման վերև ուրած, շրթները քնքերին խաղում էր բարեհոգի — զուարթ ժպիտը: Նա հագել էր երկայն ճտքաւոր պինդ կօշիկ, բաճկոն, կաշուէ վարտիկ, և նման էր որսորդի: Նրա բոլոր շոքերը մաշուած, բայց ամուր էին և շատ էլ սազ էին գալիս նրան. շորերը նրան լայնացրել, նիհարութիւնը ծածկել էին և կերպարանքին քաջարի ձև տուել:

—Հէյ, հորդուկ, վեր կաց... — ոտքովը բոթեց նա Գաւրիլային:

Գաւրիլան վեր թռաւ տեղից և, քնաթաթախ, նրան չճանաչելով, պղտոր աչքերով վախեցած վրան նայեցաւ, Չելկաշը բարձր ծիծաղեցաւ:

—Դու սրան տես... — վերջապէս լայն ժպտաց Գաւրիլան: — Աղա է դարձել:

—Եդ մեզ մօտ ձեռաց լինում է ու: Է՛, լինջ վախկոտն ես եղել. վայ-վայ: Երէկ գիշեր էդ ինչքան անգամ ուզում էիր թէ մեռնես. հը՞. էդ ասան:

—Դէ մի ինքդ պատի. առջի անգամն էր, որ էս պիտի բանի մէջ էի գտնուում: Հօ կարելի էր հոգով-մարմնով կորչել:

—Մէկ էլ որ լինէր կգնայիք, հը՞:

—Մէկ էլ... Ախր... ես... ոնց ասեմ...: Նայե-
լով... ինչ շահ կայ... էդ է բանը:

—Ասենք թէ երկու հարիւրանոց լինէր:

—Երկու հարիւր: Վնաս չունի...: Որ ըտենց լի-
նի կարելի է...:

—Կաց: Հապա որ բռնուիս...:

—Ով է խմանում... բաւքի չեմ բռնուում, — Ժպտաց
Գաւրիլան: — Ձեռ բռնուի, բայց մարդ կգառնաս:

Ձեւկաշը բարձր ձայնով ուրախ-ուրախ ծիծաղում
էր:

—Իէ, լաւ, հանաքը դէնը: Վեր կաց, աի դուրս
գնանք...: Պատրաստուի:

—Ինչ ունիմ պատրաստուելու: Ես պատրաստ
եմ...:

Եւ ահա նրանք դարձեալ մակոյկի մէջ են: Ձեւ-
կաշը ղեկի մօտ, Գաւրիլան—թիերի: Նրանց վերեւը
մոխրագոյն երկինքը ծածկուած է հաւասարապէս փը-
ռուած ամպերով, իսկ մակոյկի հետ խաղ է անում
պղտոր-կանաչ ծովը՝ աղմկալի կերպով ձգելով նրան ա-
լիքների վրայ, որոնք դեռ ևս մանր են և իրենց պայ-
ծառ, աղի ցայտերը ուրախ-ուրախ շաղ են տալիս մա-
կոյկի մէջ: Մակոյկի քթի վրայից հեռուն երևում է ա-
փի աւազոտ շերտը, իսկ ղեկի քամակին հեռու ասրած-
ւում է ազատ, կայտառն ծովը, որի վրայ տեղ չի
մնացել, որ ահասուած չլինի վազվզող ալիքների երամ-
ներով, որոնք արդէն տեղ-տեղ զարգարուած են փըր-
փուրի շքեղ ու սպիտակ երիզով: Իսկ այնտեղ, հեռուն,
երևում են ծովի կրճքին ծփացող բազմաթիւ նաւեր,
իսկ ձախ կողմը հեռուն— կայմերի մի ամբողջ անտառ
և քաղաքի տների սպիտակ կոյտեր: Այն կողմից ծովի
վրայ զեղում է մի խուլ աղմուկ, որ որոտում է և,
ալիքների ճղփիւնի հետ միախառնուած, մի գեղեցիկ,

զօրեղ երաժշտութիւն ներդաշնակում...: Եւ այս ամե-
նի վրայ ձգուած է մոխրագոյն մշուշի մի բարակ քօղ,
որ առարկանները բաժանում է իրարից...:

—Ի՛ււֆ. իրիկնապահին փոթորիկ պիտի լինի որ...:

—ասաց Ձեւկաշը գլխով ծովը ցոյց տալով:

—Փոթորիկ, — հարցրեց Գաւրիլան թիերովը զօրեղ
կերպով ալիքները կարելով: Նա արդէն ոտքից գլուխը
թրջուել էր ցայտերից, որ քամին շաղ էր տալիս ամ-
բողջ ծովի վրայ:

—Հն... — հաստատեց Ձեւկաշը:

Գաւրիլան փորձող հայեացք ձգեց նրա վրայ...:

— Հը՛, ինչքան տուին, — հարցրեց նա վերջապէս
տեսնելով, որ Ձեւկաշը մտադիր չէ խօսք բանալու:

— Ա՛յ, — ասաց Ձեւկաշը գրպանից մի բան հանե-
լով և նրան մեկնելով:

Գաւրիլան տեսաւ ծիածանագոյն թղթերն ու նրա
աչքի առաջ ամեն բան պայծառ, ծիածանի գոյն առաւ:

— Վն...: Իսկ ես էնպէս էի կարծում, թէ սուտ
ես ասում...: Էդ... որքան է:

— Հինգ հարիւր քառասուն: Լն է:

— Լ-լաւ... — շնչաց Գաւրիլան ագահ աչքերը
ձգելով հինգ հարիւր քառասունին, որ Ձեւկաշը նորից
գրպանն էր դնում: — Է՛— է՛...: Էդքան որ փող ունե-
նայի... — և նա հոգեմտ իրապով հառաչեց:

— Տես թէ ինչ քէֆ ենք անելու մէկ տեղ, տղայ,
— ոգևորուած բացականչեց Ձեւկաշը: — Ի՛ււֆ, կը կոն-
ծենք որ...: Մի՛ վախի, ախպեր ջան, ես քու փայդ
կտամ...: Քառասուն կտամ. հն: Հերթ է: Ուզում ես
էս ըոպէիս տամ:

— Թէ որ... տալիս ես... քու քէֆը չի: Կվերցնեմ:

Գաւրիլան ամբողջ մարմնով դողողում էր ակըն-
կալութիւնից, այլ և մի սուր բանից, որ կրծում էր
նրա կուրծքը:

— Հա, հա, հա...: Խենդուլիկ: Կվերցնեմ: Վեր առ. ախպեր ջան, խնդրեմ: Շատ եմ խնդրում, վեր առ: Ինքս էլ չգիտեմ, թէ ինչ եմ անելու էսքան փողը: Նա, վերցրու, մի քիչ թեթևացրու...:

Չելկաշը մի քանի կարմիր թղթադրամ երկարացրեց Գալրիլային: Սա դողդոզ ձեռքով վերցրեց փողը, բաց թողեց թիերը և, աչքերը ագահութեամբ չուած ու ներս, կրծքի մէջ աղմկալի օդ քաշելով, հէնց գիտենաս մի այրող բան էր խմում, սկսաւ փողերը թևի տակ ներսը մի տեղ թաքցնել: Չելկաշը ծաղրական ժպտով գիտում էր նրան: Իսկ Գալրիլան նորից թիերը ձեռք առած սկսաւ զրգուռած, շտապով թիւփարել, կարծես մի բանից վախում լինէր, և աչքերը ներքև էր ձգել: Նրա ուսերն ու ականջները ցնցւում էին:

— Օ՛չ ագահ ես եղել...: Լաւ բան չի...: Բայց զարմանալու բան չկայ... գեղըցի ես հո... — մտախոհութեամբ ասաց Չելկաշը:

— Սխր ձեռիդ որ փող լինի, ինչէր չես անի... — բացականչեց Գալրիլան յանկարծ սաստիկ լուզուած: Եւ նա հատ ընդհատ, շտապով, կարծես իւր մտքերի ետևից հասնելու ցանկութեամբ և բառերը թուցնելով սկսաւ խօսել գիւղական կեանքի մասին, երբ որ փող ունիս և երբ որ փող չունիս: Պատիւ, լիութիւն, ազատ կեանք, ուրախութիւն...:

Չելկաշը ուշադրութեամբ, լուրջ գէմքով և մի ինչ որ մտքի վրայ աչքերը կկոցած լսում էր նրան: Ժամանակ առ ժամանակ նա գոհ սրտով ժպտում էր:

— Հասանք, — վերջապէս Չելկաշն ընդհատեց Գալրիլայի խօսքը:

Սլիքը վեր առաւ մակույկն ու յարմարաւոր կերպով աւազի մէջ խրեց:

— Իէ, ախպեր ջան, հիմի վերջացաւ: Մենակ պէտք է մակույկը մի քիչ հեռու քաշել, որ ալիքը չտանի:

Յետոյ կգան կվերցնեն: Իսկ մենք մնաս բարով...: Էստեղից մինչի քաղաք ութը վերստ է: Գու էլի քաղաք ես դառնալու, հը՞:

Գեռ բարեհոգի-խորամանկ ժպտը փայլում էր Չելկաշի գէմքին և ինքն էլ ամբողջապէս մի այնպիսի մտրդու կերպարանք ունէր, որը իրեն համար շատ հաճելի, իսկ Գալրիլայի համար մի բոլորովին անակնկալ բան էր մտադրուած անելու: Ձեռքը զրպանը դրած նա շրխշրխկացնում էր թուղթ փողերը:

— Չէ... չեմ գնայ...: Ես... — Գալրիլան խեղդում էր, չէր կարողանում խօսել: Նրա մէջ եռ էին գալիս անթիւ ցանկութիւններ, խօսքեր, զգացմունքներ, որոնք ոչնչացնում էին իրար և նրան կրակի պէս այրում:

Չելկաշը շուարած նայում էր նրան:

— Էս ինչի՞ ես ծածուռում, տանջում, — հարցրեց նա:

— Ե՛նպէս... — բայց Գալրիլայի գէմքը մէկ կարմրում էր, մէկ սպիտակում, և նա կանգնած տեղը տրոր-տրոր էր գալիս՝ ոչ գիտես ուզում էր Չելկաշի վրայ յարձակուի, ոչ գիտես՝ ուրիշ ցանկութիւնից տանջւում է, մի այնպիսի ցանկութիւն, որ դժուար էր կտտարել:

Չելկաշը տեսնելով նրա այսպիսի զրգիւր, իրեն վատ զգաց: Սպասում էր, թէ ինչով է վերջանալու:

Գալրիլան սկսաւ ծիծաղել մի այնպիսի տարօրինակ ծիծաղով, որը կարծես աւելի լացի նման էր: Նա գլուխը խոնարհել էր, Չելկաշը նրա գէմքի արտայայտութիւնը չէր տեսնում, անորոշ կերպով երևում էին միայն Գալրիլայի ականջները, որոնք մէկ կարմրում, մէկ սպիտակում էին:

Գէհ, գրողը տանի քեզ, — թափ տուեց ձեռքը Չելկաշը: Հո ինձ չես սիրահարուել: Տրորում է — հէնց

գիտենաս աղջիկ լինի...: Բալբի ինձանից բաժանուել չես ուզում: Հէյ, խոխա: Իէ մի խօսի, է: Թէ չէ, էս է, գնում եմ...:

— Գնում ես, — հնչիւն ձայնով կանչեց Գաւրիլան:

Աւագոտ ու անմարդաբնակ ավր նրա ձայնից դողաց և ծովի ալիքները ողողած աւազի դեղին ալիքներն ասեց թէ չուզուեցան: Յնցուեց նաև Չելիաշը: Յանկարծ Գաւրիլան պոկ եկաւ կանգնած տեղից, ընկաւ Չելիաշի ոտները, գրկեց ու դէպի իրեն քաշեց: Չելիաշն օրօրուեց, ծանր կերպով նստեց աւազի վրայ և, ատամները կրճտացնելով, օդի մէջ ուժով շարժեց իւր երկար ձեռքը, որ հուզ պոկուել, բռունցք էր շինել: Բայց նա կանգ առաւ Գաւրիլայի ամօթխած ու աղերսալի շշուռնից և չխփեց:

— Հոգի ջան... ինձ տուր... այդ փողերը: Տուր, Գրիստոսի սիրուն...: Ինչքե՞ք է փողը...: Ախր մէկ գիշերուայ մէջ... մենակ մէկ գիշեր...: Իսկ ես պէտք է տարիներ տանջուեմ...: Տուր... քեզ համար աղօթք կանեմ...: Մինչի մահս... երեք ժամում... քու հոգու փրկութեան համար...: Դու հո էդ փողը... քամու ես տալու... իսկ ես գործի կը զնէի...: Ե՛հ, տուր ինձ: Ախր դու թնջ ես անելու... Գեզ համար հո մի դժուար բան չէ: Մէկ գիշեր... ու կհարստանաս: Եկ, լաւութիւն արա: Մէկ բան է, դու հո կորած ես...: Ել դարձ չունիս...: Իսկ ես...: անխ, տուր ինձ:

Չելիաշը, վախեցած, տպւած և չարայած, նստած էր աւազի վրայ դէպի լետ կաացած ու ձեռները աւազին դէմ տուած, նստած էր, լուռ և աչքերը զարհուրելի կերպով չուել երիտասարդի վրայ, որ գլուխը նրա ծրնկներէ արանքը գրած խեղդուելով իւր աղաչանքն էր շշնջում: Նա վերջապէս մի կողմ հրեց նրան, թռաւ, ոտքի ելաւ և, ձեռները գրպանը մտցնելով, ծիածանագոյն թղթերը Գաւրիլային շարտեց:

— Վեր առ, շուն: Տրաքուի... — կանչեց նա յուզումից, սուր կարեկցութիւնից ու դէպի այս ազահ սարուկը տածած ատելութիւնից շողողալով: Եւ, փողերը շարտելով, նա իրեն հերոս էր զգում: Նրա աչքերի մէջ, նրա ամբողջ կերպարանքի մէջ խիզախութիւն էր փայլում:

— Ես ինքս էի ուզում քեզ աւելի տալ: Երէկ խեղճս եկար... գեղը միտս ընկաւ...: Միտք էի անում — արի տղին լաւութիւն անեմ: Սպասում էի տեսնեմ ինչ ես անելու, պիտի խնդրե՞ս թէ չէ: Իսկ դու... փախաս: Սուրացկան...: Ո՞նց կարելի է փողի համար մարդ ինքն իրեն էսպէս... տանջի: Ախմախ: Սգահ շներ...: Գլուխներն են կորցնում...: Կոպէկի համար հոգիներդ կծախէք... հը՞...:

— Հոգի ջան... Աստուծոյ ողորմութիւնը արեւիդ լինի: Ես ինչքան բան ունիմ հիմի... հազարներ... ես հիմի... հարուստ եմ... — ճշում էր Գաւրիլան հիացած՝ ամբողջ մարմնով ցնցուելով ու փողը թևի տակ, անթամիջին թաքցնելով: — Եյ հոգի ջան... սկի կեանքումս չեմ մոռանայ...: Սկի...: Կնկանս էլ, զաւակներս էլ կասեմ, որ աղօթք անեն:

Չելիաշը լսում էր նրա ուրախական ողբերը, նայում էր փայլուն, ազահութեան հրճուանքից ալանդակուած դէմքին և զգում, որ ինքը — այդ գողը, սինլքոր, հարբենի ամեն մի բանից կտրուած մարդը — երբէք այդպէս ազահ, ստոր չի լինիլ և ինքն իրան տանուլ չի տալ: Երբէք սրա նման չի դառնալ...: Եւ այս միտքն ու զգացումը լցնելով նրան իւր ազատութեան ու խիզախութեան գիտակցութեամբ, պահում էին նրան այստեղ, ծովի անապատալին ափին, Գաւրիլայի կողքին:

— Բաղդաւորացրեց ինձ, — կանչում էր Գաւրիլան և, բռնելով Չելիաշի ձեռքը, սկսաւ իւր երեսին հուպ տալ:

18/6/20
[Handwritten signature]

Չեղկաշը լուռ էր և գայլի նման ատամները բաց արել: Գալերիլան շարունակ խօսում, սիրտն էր բաց անում:

— Դու մի բանը տես, թէ ես ինչ էի միտք անում: Եստեղ դառնալիս... տեսնում եմ... փող... միտք եմ անում... արի դրան... թիով... գլխին մէկ հասցնեմ... փողերն ինձ... նրան ծովը... այսինքն քեզ... հը: Ո՞վ է նրան փնտրողը: Որ գտնեն էլ—չեն ուզենուլ իմանալու, թէ ինչպէս, ո՞վ է նրան... սպանել: Էն մարդը չի, որ նրա համար զովմաղալ վերցնեն... Աշխարքիս երեսին աւելորդ մարդ է: Ո՞վ է նրան բոմակ դուրս գալու: Դու բանը տես... հը...:

— Յետ տուր փողը... — մռնչաց Չեղկաշը Գալերիլայի կոկորդից բռնելով:

Գալերիլան մէկ, երկուս... փորձեց դուրս պրծնել, բայց Չեղկաշի ձեռքը օձի նման փաթաթուել էր նրան... շապիկը ճռռալով պատուեց—և Գալերիլան, աչքերը խելագարի նման խորը-մոլոր արած, ձեռների մատներով օդի մէջ բռնելու ձևեր անելով ու ոտները շարժելով, պառկած էր աւազի վրայ: Չեղկաշը—չիփ-չիտակ, չոր, գիշատիչ, չարագնած—բաց էր արել ատամները, ծիծաղում էր բեկբեկ, թունալից ծիծաղով, և բեխերը ջղախաբար թռչկոտում էին նրա կոշտ, սուր դէմքի վրայ: Նա իւր սաղ կեանքի մէջ շատ էր ծեծ կերել, բայց երբէք այդպիսի ցաւ չէր զգացել, երբէք այսքան չէր չարացել:

— Հը, բաղդաւոր ես, — ծիծաղելով հարցրեց նա Գալերիլային և, մէջքը շուռ տալով, հեռացաւ, դէպի քաղաք գնաց: Բայց դեռ երկու քայլ չէր փոխել, որ Գալերիլան կատուի նման կզացաւ, մէկ ծնկան վրայ եկաւ և ձեռքը օդի մէջ լայն շարժելով մի կլոր քար շարտեց նրա վրայ ու քենախնդրութեամբ կանչեց.

— Բ'ը՛հ...:

Չեղկաշը բացականչեց, ձեռները ծործորակին տարաւ, տատանուեց դէպի առաջ, շուռ եկաւ դէպի Գալերիլան ու երեսն ի վայր աւազի վրայ փռուեցաւ: Գալերիլան այդ տեսնելով սառեց, մնաց: Ահա Չեղկաշը ոտքը շարժեց, ուղեց գլուխը բարձրացնել և, լարի նման ցնցուելով, ձգուեցաւ: Այն ժամանակ Գալերիլան սկսաւ փախչել դէպի հեռուն, ուր միգամած տափաստանի վրայ կախ էր ընկած փրչոտ սև ամպը և մութն էր: Ալիքները, դէպի աւազն յորձանք տալիս խշխշում էին միանալով նրա հետ և նորից լետ քաշուում: Փրփուրը թշուում էր և ջրի ցայտերը թռչկոտում էին օդի մէջ:

Սկսաւ անձրև նժալ: Սկզբում, որ նոսր էր, շուտով խտացաւ, խոշորացաւ ու բարակ հոսանքներով թափուեցաւ երկնքից: Զրի թելերից մի ահագին ցանց էր հլուսուել, ցանց, որ մի անգամից ծածկեց ծովի հեռատանն էլ, տափաստանի հեռատանն էլ: Գալերիլան անհետացաւ այդ ցանցի ետևը: Երկար ժամանակ ոչինչ չէր երևում բացի անձրևից ու ծովափին աւազի վրայ փռուած երկար մարդուց: Բայց ահա աօրիկ անձրևի արանքից դարձեալ երևաց Գալերիլան, որ վազէ վազ լետ էր գալիս. նա թռչունի նման սլանում էր և, Չեղկաշի մօտը հասնելով, ընկաւ նրա առաջն ու սկսաւ նրան շուռ տալ: Գալերիլայի ձեռքը թաթախուեց տաք, կարմիր լորձի մէջ...: Նա ցնցուեց և անմիտ, սարդնած դէմքով լետ ընկրկեցաւ:

— Վեր կաց, ախպեր, — շշնջում էր նա Չեղկաշի տկանջին անձրևի հանած աղմուկի մէջ:

Չեղկաշն ուշքի եկաւ և Գալերիլային բռնեց, հեռացրեց իրանից ու խռպոտ ձայնով ասաց.

— Գնա՛... կորի՛ր...:

— Ների, ախպեր ջան... սատանան սխալացրեց... — դողդողալով շշնջում էր Գալերիլան Չեղկաշի ձեռքը համբուրելով:

—Գնա... հեռացիր... —խրխռում է սա:

—Թողութիւն արա... հոգի ջան: Ների...:

—Անի՛ճ... գնա էստեղից...: Գնա, կորի,—յան-
կարծ գոչեց Չելիաշն ու վեր կացաւ, աւազի վրայ նըս-
տեց: Նրա դէմքը դժգոյն էր և չար, աչքերը պղտոր
էին ու ծռուել, ասես թէ սաստիկ քունը տանելիս լի-
նէր:—Էլ թնջ ես ուզում...: Անելիքդ... արիւր, դէ գնա,
էլի: Կորիւր,—և ուզում էր վշտահար Գաւրիլային ոտ-
քով բռնել, բայց չկարողացաւ, և նորից կգլորուէր, թէ
որ Գաւրիլան ուսերից գրկած չբռնէր: Այժմ Չելիաշի
երեսը Գաւրիլայի երեսի հետ մօտ-մօտի էին: Երկուսն
էլ դժգոյն էին, խղճուկ և զարհուրելի:

—Թիւհ, — թքեց Չելիաշը իւր բանուորի լայն բա-
ցուած աչքերին:

Սա թեւովը հեղութեամբ սրբեց թուքն ու շնչաց.

—Ինչ ուզում ես արա...: Ձէնս չի դուրս գայ:
Քրիստոսի խաթեր, ների:

—Գորշ...: Փտութիւն էլ չես կարում անես... —
արհամարհանքով կանչեց Չելիաշը, բաճկոնի տակից
պատուեց շապիկը և լուռ, երբեմն-երբեմն ատամները
կրճտացնելով, սկսաւ գլուխը կապել: —Փողը վերցրի՛ր,—
ատամի արանքից շնչաց նա:

—Ձեմ առել, ախպեր ջան, չեմ: Պէտքս չէ... Եդ
գլխիս փորձանք է միայն...:

Չելիաշը ձեռքը բաճկոնի գրպանը տարաւ, հանեց
փողի կոյտը, մի հարիւրանոցը նորից գրպանը դրեց,
իսկ մնացածը շարտեց Գաւրիլային:

—Վեր առ ու գնա:

—Ձեմ առնի, ախպեր ջան...: Ձեմ կարող: Ների:

—Առա, ասում եմ... —գոռաց Չելիաշը զարհուրե-
լի կերպով աչքերը խոլորցնելով:

—Ների...: Էն ժամանակ կառնեմ... —երկչոտու-
թեամբ ասաց Գաւրիլան և Չելիաշի ոտներն ընկաւ խո-

նաւ աւազի վրայ, որը առատօրէն ջրում էր անձրե-
ւով:

—Սուտ ես ասում, կ'վեր առնես, հարամզադա:—
Վատահօրէն ասաց Չելիաշը և, մագերից բռնած դժուա-
րութեամբ նրա գլուխը վեր բարձրացնելով, փողը ճխտեց
նրա երեսը:

—Առ, առ: Թող աշխատանքդ զուր կորած չլինի:
Մի վախի, վերցրու: Մի ամաչի, որ քիչ էր մնացել
մարդ սպանելի: Ինձ պէս մարդկանց համար ո՛ւմ դարդն
է կտրուել, որ գլուխ ցաւացնի: Որ իմանան, ով գիտի
հլա շնորհակալ էլ լինին: Առ, վերցրու: Ոչ ոք չի ի-
մանալ էս բանից. արժի, որ վարձատրուիս: Եդպէս
այ...:

Գաւրիլան տեսաւ, որ Չելիաշը ծիծաղում է, և
թեթեւութիւն գգաց: Նա փողերը պինդ հուպ տուաւ
իւր ձեռքի մէջ:

Ախպեր ջան, կներես ինձ: Ձեմ ուզում. հա՛,—
արտասուքն աչքերին հարցրեց նա:

—Հոգի ջան... —նրա եղանակով պատասխանեց
Չելիաշը ոտքի կանգնելով ու օրօրուելով:

Ի՞նչ բանի համար: Սկի: Էսօր դու ինձ արիւր.
էգուց էլ ես քեզ կանեմ...:

Է՛հ, ախպեր, ախպեր, —գլուխը շարժելով տխուր-
թեամբ ասաց Գաւրիլան:

Չելիաշը կանգնած էր նրա առաջն ու տարօրինակ
կերպով ժպտում, իսկ գլխի լաթը, կամաց-կամաց կար-

մըրելով, թրքական Փասի նման դառնում:

Անձրեւը հեղեղի պէս թափւում էր: Ծովը խուլ
քրթմնչում էր և այժմ արդէն ալիքները կատաղաբար
ու ցամամբ էին խփում ափին:

Երկուսն էլ լուռ էին:

—Իէ, մնաս բարով, —ծաղրանքով ու սառն կեր-
պով ասաց Չելիաշը տեղիցը շարժուելով:

Նա օրօրուում էր, ոտները դողդողում էին, և գլուխն այնպես էր բռնել, որ ասես թէ վախենում էր թէ կօրցնի:

— Ների, ախպեր ջան... — մի անգամ էլ խնդրեց Գաւրիլան:

— Բան չկայ, — սառնութեամբ ասաց Չելկաշը ճամբայ ընկնելով:

Նա, օրօրուելով, գնաց և ձախ ձեռքով շարունակ բռնած ունէր գլուխը, իսկ աջովը կամացուկ խարտեաշ բերն էր քաշում:

Գաւրիլան երկար ժամանակ կանգնած մտիկ էր անում նրա ետեւից մինչև որ անհետացաւ անձրևի մէջ, որ աւելի ու աւելի յորդանալով բարակ, անվերջ հոսանքով թափուում էր ամպերից և տափաստանը պողպատի գոյն անթափանցելի մառախուղով ծածկուում:

Այա Գաւրիլան հանեց թրջուած գլխարկը, երեսը խաչակնքեց, նայեց փողերին, որ պինդ հուպ էր տուել ձեռքի մէջ, ազատ ու խորը շունչ քաշեց, փողը անթատակը թաքցրեց և խոշոր, հաստատ քայլերով հեռացաւ, Չելկաշի հակառակ կողմը գնաց:

Ծովը կոծում էր, ահագին ու ծանր ալիքներ շրպրտում ափ և փշրում, ցայտեր ու փրփուր կազմում: Անձրևը ուժով թակում էր ծովն ու գետինը... քամին ոռնում էր...: Շուրջ ամեն ինչ լցուել էր ողբով, մըռուունչով, որոտով...: Անձրևելից ոչ ծովն էր երևում և ոչ երկինքը:

Շուտով անձրևն ու ալիքների ցայտերը լուացին աւազի կարմիր բիծը, ուր Չելկաշն էր պառկել, լուացին, ոչնչացրին Չելկաշի հետքը, այլ և երիտասարդի հետքը ծովափնեայ աւազի վրայից...: Եւ ծովի անպատային ափին և ոչ մի լիշատակ մնաց այն փոքրիկ եղերերգութիւնից, որ տեղի էր ունեցել երկու հոգու մէջ:

ՀԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Մ. Գօրկով)

Ես այս պատմութիւնները բեստարբիայում, Ա. ք. քերմանի մօտ, ծովի ափին եմ լսել:

Մի իրիկուն մի խումբ մուրաւաններ, ցերեկուայ այգեկութից չետոյ, գնացին ծովի ափը. խաղողի օրթի թանձր ստուերում մնացինք միայն ես, որ նոյնպէս աշխատում էի նրանց հետ, մէկ էլ պառաւ Իգերգիլը. մենք գետնին պառկած լուռ դիտում էինք, թէ ինչպէս գէպի ծովը գնացողների ուրուազծերը հալում էին գիշերուայ թանձր աղջամուղջի ու տերևների մուգ կանաչութեան մէջ:

Նրանք գնալիս երգում էին ու ծիծաղում. տղամարդիկ — արուրի գոյն էին, փառահեղ սև բերետով ու մինչև ուսերն իջնող խիտ գանգուրներով, հագել էին կարճ կապա ու լայն վարտիկ. կանայք ու աղջկերք — զուարթ, օրթի պէս ճկուն, մուգ կապտաուուն աչքերով, և նոյնպէս արուրի գոյն էին: Նրանց մետաքսանման ու սև մազերը արձակ էին, և ջերմ ու թեթև քամին խաղալով նրանց հետ, զնգզնագացնում էր ծամերին հիւսած գրամները: Քամին լայն, միապաղաղ ամպերին հիւսած գրամները: Քամին լայն, միապաղաղ ամպերին հիւսած գրամները: Բայց դա երբեմն ասես թէ մի լիքներով հոսում էր, բայց դա երբեմն ասես թէ մի անլայտ բանի վրայից ոստիւն էր անում և, զօրեղ կերպով փչելով, կանանց մազերը փողփողեցնում էր, գլխների չօրս կողմից փքուած խոլական բաշ կազմում: Նրանք քանի գնում հեռանում էին մեզանից, իսկ գիշերն ու երևակայութիւնը նրանց աւելի ու աւելի չքանազ կացուցանում:

Մէկը շուրթակ էր ածում... մի աղջիկ քնքոյշ ձայնով երգում էր, ծիծաղի ձայներ էին գալիս... և այդ

— Որովհետև այդ նա է: Նա այժմ արդէն ստուե-
րի նման է դարձել: Հաղարաւոր տարիներ է, որ ապ-
րում է նա, արևը նրա մարմինը, արիւնն և ոսկրները
ցամաքացրել է, և քամին նրանց փշի դարձրել: Ահա
թէ Աստուած ինչ կարող է անել մարդու իւր հստա-
րութեան համար...:

— Պատմիր ինձ, այդ ինչպէս է եղել, — խնդրեցի
ես պառաւին զգալով, որ պիտի լսեմ այն հրաշալի հե-
քեաթներէից մէկը, որ կազմուած է տափաստանում:

Եւ նա ինձ այս հեքիաթը պատմեց:

I

«Շատ հազար տարիներ է անցել այն օրից, որ այդ
բանը պատահեցաւ: Ծովի միւս կողմը շատ հեռուն,
արևդիպոցի կողմը, մի մեծ գետի աշխարք կայ, և այդ
աշխարքում ծառի ամեն մի տերև, արօտի ամեն մի
ցողուն մարդու այնքան ստուեր է տալիս, որքան որ
հարկաւոր է նրան պատասխարուելու համար արևից, որ
սաստիկ այրում է այնտեղ:

«Ահա թէ ինչպիսի առատ երկիր է այն:

«Այդ երկրում ապրում էին մի զօրեղ տոհմի մար-
դիկ, որոնք հօտեր ունէին և իրենց ոյժն ու կորովը
վառնում էին գազաններ որսալով: Որսից լետոյ նրանք
քէֆ էին անում, երգեր երգում ու պար բռնում աղջ-
կերանց հետ, որոնք տեղն ու տեղը կրակ էին:

«Մի անգամ քէֆի ժամանակ երկնքից իջնում է
մի արծիւ և աղջկերանցից մէկին, որ սևամազ էր ու
քնքոյշ որպէս գիշերը փախցնում: Տղամարդիկ նետերն
արձակում են արծուի վրայ, բայց խղճուկ նետերը լետ
են թափւում գետին: Այն ժամանակ մարդիկ վեր կա-
ցան տեղներէից ու գնացին, որ փնտրեն, աղջկանը
գտնեն, բայց չգտան: Եւ մոռացան նրան, ինչպէս աշ-
խարքիս վրայ մոռացւում է ամեն բան»:

«Պառաւը ոգոց հանեց և լռեց: Նրա ճրճուան
ձայնը հնչում էր այնպէս, որպէս թէ այդ մոռացուած
դարերի տրտունջը լինէր, որոնք լիշողութեանց ստուեր-
ներ դարձած կուտակուել էին նրա կրծքի մէջ: Իսկ

ծովը հանդարտ կերպով դաշնակցում էր այս հնաւուրց
աւանդութեան, որը գուցէ հէնց իւր փերին էլ ծը-
նունդ էր առել:

«Բայց 20 տարի անցած աղջիկը ինքը եկաւ՝ տան-
ջուած ու չորացած, և նրա հետ էլ մի պատանի, նոյն-
քան գեղեցիկ ու զօրեղ, ինչպէս ինքն էր քսան տարի
առաջ: Եւ երբ որ նրան հարցրին, թէ որտեղ էր, նա
պատմեց, որ արծիւը նրան տարել էր սարերն ու այն-
տեղ, ոնց որ մարդ ու կնիկ, հետն ապրել: Ահա նրա
որդին, իսկ ինքն արծիւն այլ ևս չկայ, որովհետև երբ
որ սկսաւ թռչանալ, նա մի վերջին անգամ էլ սլա-
ցաւ դէպի բարձր երկինք և, թևերը ծալելով, այնտե-
ղից ծանր կերպով ընկաւ ժայռերի սուր ցցերի վրայ,
ընկաւ և ջարդ ու փշուր լինելով մեռաւ...:

«Ամենքն էլ ապշած նայում էին արծուի որդուն
և տեսան, որ նա ոչնչով լաւ չէ իրենցից, միայն աչ-
քերը, թռչունների թագաւորի աչքերի նման, սառն
էին ու հպարտ: Եւ խօսում էին նրա հետ, իսկ նա
ուզէր՝ պատասխան կտար, չուզէր — չէ, և երբ որ ցե-
ղի ախտակիւնները հաւաքուեցան, նա նրանց հետ խօ-
սում էր այնպէս, որպէս թէ իրեն հաւասար մարդիկ
լինէին: Այս բանը նրանց վիրաւորեց և նրանք, ար-
ծուի որդուն բթածայր անփետուր նետ անուանելով,
չայտնեցին, որ իրա նման հազարաւոր մարդիկ և զեռ
իրանից էլ երկու անգամ տարիքով մեծ հազարաւոր
մարդիկ լարգում ու հնազանդում են իրենց: Բայց նա
համարձակ կերպով նրանց աչքին նայելով պատասխան
տուեց, թէ աշխարքիս վրայ իրա նման էլ մի ուրիշը
չկայ. ինչ անենք, թէ ամենքն էլ պատուում են նրանց,
բայց ինքն այդ բանը չի ուզում անել: Օ... այն ժա-
մանակ արդէն նրանք բոլորովին զայրացան: Զայրացան
և ասացին:

— «Նա մեր մէջ տեղ չունի: Թող ուր ուզում է
գնայ:

Նա ծիծաղեցաւ ու քայլերն ուղղեց դէպի այն
կողմը, ուր որ սիրտն էր ուզում, — գնաց մի սիրուն
աղջկայ մօտ, որ աչքերը լառած նրան էր նայում. դը-
նաց նրա մօտ, մօտեցաւ ու գրկեց: Իսկ դա՛ նրան դա-

տապարանող մեծամեծներից մէկի աղջիկն էր: Եւ թէպէտ
երիտասարդը գեղեցիկ էր, բայց աղջիկը նրան հրեց
հեռացրեց իրենից, որովհետեւ վախենում էր հօրիցը:
Աղջիկը նրան հրեց ու հեռու քաշուեցաւ, իսկ երիտա-
սարդը խփեց նրան և, երբ նա վէր ընկաւ, ոտքը դրեց
աղջկայ կրծքին, կոխ տուաւ, այնպէս որ արիւնը աղ-
ջրկայ բերանից դուրս վազեց, ու ծանր տնքաց, օձի
նման գալարուեցաւ ու հոգին փչեց:

Տեսնողների ամենքի վրայ սարսափ ընկաւ, որով-
հետեւ առաջին անգամն էր, որ նրանց աչքի առաջ այս
ձևով կին էին սպանել: Երկար ժամանակ ամենքն էլ
լուռ ու մուռնջ նայում էին աղջկան, որ աչքերը բաց,
արիւնշողախ բերանով ընկած լուռ վրէժ էր խնդրում,
նայում էին նաև պատանուն, որ աղջկայ կողքին, բո-
լորի հանդէպ մեն-մենակ կանգնած այնպէս սառնէր ու
հպարտ, որ նոյն իսկ գլուխը չէր խոնարհեցրել և ա-
սես թէ պատուհաս լինէր հրաւիրում իւր գլխին: Յե-
տոյ, երբ որ ուշքի եկան, նրան բռնեցին, կապտեցին
ու այդպէս էլ թողին մտածելով, որ եթէ իսկոյն և եթե
սպանելու լինին— շատ հասարակ բան արած կլինին, —
ոչ նրան ստորացրած պիտի լինէին և ոչ էլ իրենց գո-
հացում տուած»:

Գիշերը քանի գնում աճում ու զօրանում էր և,
տարօրինակ, խաղաղ հնչիւններով լցուած, աւելի ու ա-
ւելի ցնորական կերպարանք առնում: Դաշտամկերը տը-
խուր սուլում էին տափաստանում, որթի տերեւների
միջև գողգողում էր ճպուռների ապակաձայն ճրճոռոյը,
կանաչ տերեւները շնչում էին ու շնչում, և լուսնի
լիալիը սկաւառակը, որ առաջ արեան գոյնի կարմիր էր,
քանի երկրից հեռանում այնքան աւելի դժգոյն էր
դառնում, և քանի դժգոյն դառնում, աւելի էլ առա-
տուլթեամբ կապտաւուն աղջամուղջ զեղում տափաստա-
նի վրայ...:

«Եւ ահա նրանք հաւաքուեցան, որպէս զի միտք ա-
նեն, թէ ինչպիսի մահ նշանակեն, որ նրա գործած լանցան-
քին արժանի լինի...: Ուզում էին ձիերով նրան կիսել
— և այդ էլ գեռ քիչ էր թւում. առաջարկում էին, որ
ամեն մէկը մի մի նետ արձակէ նրա վրայ, բայց այս-

էլ մերժեցին. առաջարկեցին խարոյկի վրայ այրել—
բայց այդտեղ էլ մուխն արգելք պիտի լինէր նրա տան-
ջանքները տեսնելու, դեռ շատ բան առաջարկեցին,
ջանքները տեսնելու, որ ամենքին էլ
բայց մի այնպիսի լուռ միջոց չգտան, որ ամենքին էլ
դիւրզար ու գոհացնէր: Իսկ նրա մայրը ծնկաչոք ընկած էր
նրանց առաջ ու լուռ էր, և ոչ արցունք և ոչ էլ խօսք
էր գտնում աղաչելու, որ իւր որդուն խնայեն: Երկար
ժամանակ խօսում էին նրանք, և ահա մի իմաստուն,
երկար մտածելուց լետոյ, ասաց.

— «Մի իրեն հարցնենք, տեսնենք ինչո՞ւ այս բանս
արաւ:

«Եւ այդ մասին հարցրին նրան: Նա ասաց.
— «Սրձակեցէք կապերս. ես կապուած ձեզ հետ
չեմ խօսի:

«Եւ երբ որ կապերը լետ արին, նա հարցրեց.
— «Ի՞նչ էք ուզում:— Եւ մի այնպիսի եղանակով
հարցրեց, որ կարծես թէ նրանք իւր սարուկը լինէին...:

— Դու էլ լսեցիր...— ասաց իմաստունը:
— «Ի՞նչ հարկ ունիմ իմ վարմունքս բացատրելու:
— «Որպէս զի հասկանանք արածդ: Դու, գոռոզ,
լսիր: Մէկ բան է, հո մեռնելու ես...: Հասկացրու մեզ,
թէ այս ինչ էր քու արածդ: Մենք պիտի շարունակենք
կեանք վարել և օգուտ է, որ աւելի գիտնանք, քան
ինչ որ գիտենք...:

— «Ի՛նչ լուր, ասեմ, թէպէտ և գուցէ ես ինքս էլ
ուղիղ չեմ հասկանում այն, ինչ որ պատահեցաւ: Ես
նրան, ինձ թւում է, սպանեցի այն պատճառով, որ
նա ինձ մերժեց...: Իսկ նա ինձ պէտք էր:

— «Բայց ախր նա քոնը չէ,— ասացին նրան:
— «Մի թէ դուք ինքներդ միմիայն այն բանով էք
օգտուում, որը ձերն է: Տեսնում եմ, որ ամեն մի մարդ
ունի միայն իւր խօսքը, ձեռները և ոտները... մինչ-
դեռ տիրում է նաև անասուններին, կանանց, հողի...
և ուրիշ շատ բաների...:

«Նրան ասացին, որ մարդս իւր վերցրած ամեն բա-
նի համար տալիս է իւր անձից,— իւր խելքը և ուժը,
իւր կեանքն ու ազատութիւնը: Իսկ նա պատասխան
տուեց, թէ ինքն ուզում է իւր անձն ամբողջ պահպանել»

«Երկար ժամանակ խօսում էին Հետը և, վերջապէս, նրա պատասխանից տեսան, որ նա ինքն իրեն աշխարհիս երեսին առաջինն է համարում և թէ բացի իրանից ոչ մի բան չի տեսնում: Մինչև անգամ ամենքն էլ սարսափ զգացին, երբ որ հասկացան, թէ ինչպիսի մենակութեան էր դատապարտել նա իւր անձը: Նա ոչ ասում ունէր, ոչ ծնող, ոչ քաջագործութիւն, ոչ անասուն, ոչ կին, և նա այդ բաները չէր էլ ուզում ունենալ»:

Ծովափին հրաշալի ու գուարթ ծիծաղում էին աղջկերբք: Իսկ մի տղամարդ բարձր ձայնով երգում էր: Երբեմն մի քանի հոգի միաժամանակ ձայնակցում էին նրան: Զայների երամը թռչում էր օդի մէջ և լանկարծ անհետանում, ասես թէ մէկը միանգամից բռնում էր նրանց, բռնում ու թաք կացնում...:

«Երբ որ այդ մարդիկ տեսան, թէ երկնուց պատուհաս չպիտի իջնի նրա գլխին, սկսան նորից խորհուրդ անել, թէ ինչ պատիժ տան նրան: Բայց այժմ արդէն նրանք երկար ու բարակ չխօսեցին, որովհետև այն իմաստունը, որ առժամանակ նրանց թոյլ էր տուել որ խօսեն, ասաց.

— «Աացէք: Պատիժ կայ: Մի սարսափելի պատիժ. հազար տարի էլ որ միտք անէի, մի այդպիսի պատիժ չէի գտնիլ: Այդ պատիժը հենց նրա իրա մէջն է: Թողէք նրան, թող ազատ մնայ: Ահա ձեզ պատիժ:

«Եւ այդտեղ մի մեծ բան կատարուեց: Անամպ երկինքը որոտաց: Այդ գօրութիւններն էին, որ իմաստունի խօսքն էին հաստատում: Ամենքն էլ գլուխ տուին ու հեռացան: Իսկ նա, այդ պատանին, որ այժմ արդէն Լարրա անունն էր կրում, որ նշանակում է — մերժուած, դուրս շարտուած,— այդ պատանին բարձր ձայնով քրքրչում էր այս մարդկանց ետևից, որ հեռանում էին իրենից, ծիծաղում էր և, հօրը նման, մեն մենակ մնաց ազատ, բայց նրա հայրը մարդ չէր...: Մինչդեռ սա — մարդ էր: Եւ նա սկսաւ թռչունի նման ազատ կեանք վարել: Նա գալիս մտնում էր այդ մարդկանց մէջ և ինչ որ սիրտն ուզում էր, — տաւար, աղջկերք, — փախցնում տանում: Նրա վրայ նետ էին արձակում, բայց

նետը վնաս չէր տալիս, որովհետև նրա մարմինը շրջապատուած էր մարդկանց համար անտեսանելի երկնային պատուհասով: Նա ճարպիկ էր, զիշատիչ, ուժեղ, դաժան, նա մարդկանց հետ դէմ առ դէմ չէր պատահում: Նրան միայն հեռուից էին տեսնում: Եւ ով որ տեսնէր, նրա վրայ ինչքան սւզէր, նետ կարձակէր: Եւ երկար ժամանակ նա մեն-մենակ, շատ երկար տասնեակ տարիներ, պտուտ էր անում մարդկանց շուրջը: Բայց մարդ կարող չէ իր սաղ կեանքը մէկ բան միայն անել: Միշտ կարելի չէ հաճույք ստանալ, — հաճույքն էլ իւր գինը կկորցնէ և տանջուել էլ կուզենաս...: Եւ ահա նա մի անգամ մօտ եկաւ մարդկանց, և երբ որ մարդիկ յարձակուեցան վրան, նա տեղիցն անգամ չշարժուեցաւ և ոչնչով ցոյց չտուեց, թէ ուզում է պաշտպանուել: Այն ժամանակ մարդկանցից մէկը գլխի ընկաւ և շտապով ու բարձր կանչեց.

— «Զեռք չտաք: Նա ուզում է մեռնել:

Եւ չցանկանալով թեթեացնել այն մարդու վիճակը, որ իրենց չարիք էր հասցնում, բոլորն էլ կանգ առան և չուզեցին նրան սպանել: Նրանք կանգ առան ու սկսան վրան ծիծաղել: Իսկ նա այս ծիծաղը լսելով, դողում էր և շարունակ ձեռքով կուրծքն էր բռնում ու մի բան որոնում կրծքի վրայ: Եւ լանկարծ նա գետնից քար վերցրած յարձակուեցաւ մարդկանց վրայ: Բայց նրանք, խոյս տալով նրա հարուածներից, իրենք ձեռք չբարձրացրին նրա վրայ, և երբ որ նա վշտալի ճիչ արձակելով, յոգնած գետին փռուեցաւ, նրանք մի կողմ քաշուեցան ու սկսան դիտել: Եւ ահա նա վեր կացաւ տեղից և, գետնից վերցնելով կուրծի միջոցին մէկի կորցրած դանակը, խփեց կուրծքը: Բայց դանակը կոտրուեց, կարծես քարի դիպած լինէր: Եւ դարձեալ վեր ընկաւ գետին ու երկար ժամանակ գլուխը գետնով էր տալիս: Բայց գետինը, գլխի հարուածներից խորացած, հեռանում էր նրանից:

— «Նա չի կարող մեռնել, — ուրախութեամբ ասացին տեսողները:

«Եւ նրան մենակ թողած՝ հեռացան: Նա մէջքի վրայ պառկած էր գետնին և տեսնում — բարձր երկըն-

քում, սև բծերի նման, սաւառնում էին հզօր արծիւները: Պառկած էր նա և նրա աչքերի մէջ այնքան վիշտ կար, որ դրանով կարելի էր բոլոր աշխարքիս մարդկանց էլ թունաւորել: Եւ այդ օրուանից նա մեծակ ու ազատ մնացած, մահ էր որոնում: Եւ ահա նա շրջում է, ամեն տեղ շրջում:... Տեսնում ես, նա արդէն ստուերի նման է դարձել և յաւիտեան էլ այդպէս կմնայ: Նա ոչինչ չի հասկանում—ոչ մարդկանց խօսքերն է հասկանում, ոչ նրանց արածը:—Եւ շարունակ որոնում է, շրջում, շրջում...: Նրա համար կեանք չկայ, և մահը նրան չի ժպտում: Եւ մարդկանց մէջ տեղ չկայ նրա համար...: Ահա թէ մարդս ինչպէս է պատժուում գոռոզութեան համար»:

Պառաւր որոց հանեց, լուեց, և նրա գլուխը, կրծքի վրայ կախ ընկնելով, մի քանի անգամ տարօրինակ կերպով տատանուեց: Ես երկար ժամանակ աչքս յառած դիտում էի նրան: Նա գլուխը տատանելով նիրհում էր և կամացուկ մի բան շնչում... գուցէ աղօթք էր ասում:

* * *

Ծովը լուռ էր. միայն ժամանակ առ ժամանակ լսելի էր լինում մի կարճ, խաբուսիկ ձայն և անմիջապէս մեռնում: Սեւթուր, ծանր, լերան շղթաների նման գաթան գծագրուած ամպ էր բարձրանում ծովից ու դէպի տափաստան սողում: Նրա գագաթից պոկ էին գալիս ամպի պատանները, առաջ վազում և աստղերն իրար ետեկից մարում: Ծովը սկսեց աղմկուել: Մեր մօտակայքում, խաղողի թփերի մէջ համբուրում էին, շնչում ու շնչում: Հեռու տափաստանում մի շուն էր ոռնում...: Օդը քանի գնում խեղդուկ էր դառնում ու մարդուս ընչէրը խտիտ ածող մի տարօրինակ հոտով գրգռում նրա նեարդերը: Երկրի վրայ ընկած էին ամպերի ստուերների խիտ երամները, որ սողսկում էին երկրի վրայ, սողում, անհետանում, նորից երևում...: Լուսինը մարեցաւ, նրա տեղը արևակնային մի պղտոր բիծ էր մնացել, և այդ էլ ժամանակ առ ժամանակ բոլորովին ծածկուում էր ամպի կապտաւուն կտորով: Եւ

հեռուն, տափաստանի մէջ, որ այժմ արդէն սև ու զարհուրելի էր դարձած և ասես թէ իւր մէջ մի բան ունէր ծածկած ու գաղած, մանր կապոյտ կայծեր էին փայլելում: Նրանք մի առ վայրկեան տեղ-տեղ բռնկում էին ու նորից մարում, կարծես թէ մի քանի հոգի, տափաստանի մէջ շաղ եկած, լուցկի վառելով մի բան էին որոնում, իսկ քամին լուցկիներն իսկոյն էլ հանգցնում էր: Իրանք կրակի շատ տարօրինակ լեզուակներ էին և անըջային մի բան ակնարկում:

— Տեսնում ես, այդ կայծերը, — հարցրեց Իգերգիլը:

— Այդ կապոյտ կայծերը, — հարցրի ես տափաստանի կողմը ցոյց տալով:

— Կապոյտ: Այո, հէնց այդ կապոյտ կայծերը...:

Նշանակում է, որ դեռ ևս թուչում են...: Ե՛լ—է... վերջացաւ, ես էլ բան չեմ տեսնում: Հիմի ես շատ բան չեմ կարողանում տեսնել:

— Ինչքն են առաջանում այդ կայծերը, — հարցրի ես պառաւին:

Ես առաջ էլ էի այդ կայծերի առաջ գալու մասին մի քանի բան լսել, բայց ուզում էի տեսնել, թէ ինչպէս էր նոյն բանը պառաւ Իգերգիլը պատմելու:

— Այդ կայծերը Դանկօի այրուած սրտիցն են դուրս գալիս: Մի ժամանակ աշխարքի երեսին եղել է մի սիրտ, որ այրուել, կրակ է դարձել...: Եւ ահա դրանք այդ կրակի կայծերն են: Այդ էլ պատմեմ քեզ...: Սա էլ հին հեքիաթ է...: Հին, ամենը հին բաներ: Տեսնում ես հնուլթեան մէջ ինչքան բան կայ...: Հիմի հօ այդպիսի բաներ չկան—ինչ հին ժամանակների գործերը կան, ինչ մարդիկը, ինչ էլ հեքիաթները...: Ինչքն է Դե ասա տեսնենք: Չես կարող ասել: Դու քնչ գիտես որ: Ի՞նչ գիտէք դուք ջահելներդ: Ե՛հ—հէ...: Մի լաւ մտիկ տուէք հին ժամանակներին—այնտեղ ամեն բանի պատասխանն էլ կգտնէք...: Բայց դուք չէք մտիկ տալիս, դրա համար էլ ապրել չգիտէք...: Միթէ ես կեանքը չեմ տեսնում: Ախ, ամեն բան էլ տեսնում եմ, թէկուզ աչքերս փչացած լինին: Ես տեսնում եմ, որ մարդիկ չեն ապրում, հասլա շարունակ չափչվում են, չափչվում, ու իրենց սաղ կեանքը դրանով անցկաց-

նում: Եւ երբ որ, ժամանակը վատնելով իրենք իրենց կողուպտում են, սկսում են իրենց բաղդի վրայ լալ: Այստեղ բնորդն ինչ անի: Ամեն մարդ ինքն է իւր բաղդի տէրը: Ես հիմիկուայ ժամանակն ամեն տեսակ մարդիկ տեսնում եմ, բայց զօրեղ մարդիկ չեմ տեսնում: Ո՞ւր են դրանք...: Սիրուն տղամարդիկ էլ են պահատում:

Պառաւր մտքի մէջ ընկաւ, թէ որտեղ են անհետացել կեանքի միջից զօրեղ ու սիրուն տղամարդիկ և, միտք անելով, դիտում էր մութ հեռաստանը, կարծես այնտեղ էր իւր պատասխանը որոնում:

Ես նրա պատմելուն էի սպասում և լուռ էի վախենալով, թէ մի գուցէ եթէ բան հարցնեմ, նա գարձեալ շեղուի...:

II

Եւ նա սկսաւ պատմել:

«Հին ժամանակները աշխարքիս վրայ չգիտեմ որտեղ, մարդիկ էին ապրում: Գիտեմ, որ այդ մարդկանց տաբօրները երեք կողմից շրջապատուած էին ահագին, անանցանելի անտառներով, իսկ չորրորդ կողմը — փաստան էր: Դրանք զուարթ, ուժեղ ու խիզախ մարդիկ էին, որ շատ բանի աչք չունէին...: Երևի չինգաւնա էին: Եւ ահա մի անգամ մի այսպիսի խառնակ ժամանակ հասաւ — չգիտեմ որտեղից ուրիշ ցեղեր եկան և սրանց անտառի խորքերը քշեցին: Անտառում ճահիճ էր ու խաւար, որովհետև դա հնուուրց անտառ էր, և նրա ճիւղերն այնպէս սաստիկ հիւսուել էին իրար, որ նրանց արանքից երկինքը չէր երևում, ու խիտ տերևների միջից արևի ճառագայթները հագիւ էին կարողանում ճամբայ գտնել ու ճահիճներին հասնել: Բայց երբ որ ճառագայթներն ընկնում էին ճահճի ջրի վրայ, մի այնպիսի ժահահոտ էր բարձրանում, որ մարդիկ ճանճի նման կոտորւում էին: Այն ժամանակ այդ ցեղի կանայք ու երեխաները սկսան ողբ ու շիւան անել. իսկ տղամարդիկ մտքի ծովն ընկան ու թախիժը պաշարեց նրանց: Պէտք էր այս անտառից հեռանալ, իսկ

դրա համար միայն երկու ճանապարհ կար — մէկը դէպի յետ, ուր զօրեղ ու չար թշնամիներն էին, միւսն առաջ — ուր հսկայ ծառերն իրենց հօր ճիւղերով խիտ առ խիտ իրար էին զրկած, իսկ հանգուցաւոր արմատները խրել էին խորը, ճահճի տղմի մէջ: Ծառերը, որ ցերեկուայ միզամած մթնշաղին, կարծես, քարացած, կանգնած էին լուռ ու անշարժ իրիկունները, խարոյկների լուսով, ասես թէ աւելի ևս մօտ ու պինդ շրջափակում լինէին այդ մարդկանց: Եւ միշտ, գիշեր թէ ցեղեկ, այդ մարդիկ, որ սովոր էին տափաստանի ազատ կեանքին, այժմ ընկած էին մի օղա՛ի մէջ, որն ասես թէ հէնց այն է պիտի հուպ աւայ խեղդէր նրանց: Բայց աւելի ևս դարհուրելի էր լինում, երբ քամին բաղխում էր ծառերի կատարներին և բոլոր անտառը խուլ աղմուկ հանած կարծես թէ սպառնում էր ու թաղման կարգ կատարում այդ մարդկանց համար, որոնք իրենց թշնամու երեսից այդտեղ ասպնջական էին ընկել:

Բայց և այնպէս զօրեղ մարդիկ էին դրանք և կարող էին գնալ, կռիւ մղել այն ցեղի դէմ, որ մի անգամ յաղթել էր իրենց, բայց նրանք կարող չէին կռիւների մէջ մեռնել, որովհետև ուխտ, կտակ ունէին, և այդ ուխտը իրենց մահուամբ կարող էր իրենց հետ էլ կորչել, կեանքի միջից վերանալ: Աւստի և երկօյն գիշերները նրանք ճահճի թունաւոր ժանտահոտի մէջ նստած, անտառի խուլ շշուկով, միտք էին անում:

Նրանք նստած էին, իսկ խարոյկների պատճառած ստուերները լուռ պար բռնած թուչկոտում էին նրանց շուրջ, և ամենքին էլ այնպէս էր թւում, թէ այս ստուերներ չեն, որ պար են գալիս, հապա անտառի ու ճահճի չար ոգիներն են յաղթանակ տանում...: Մարդիկ շարունակ նստած միտք էին անում:

Բայց ոչ մի բան — ոչ աշխատանքը, ոչ կանայք — մարդու մարմինն ու հոգին այնքան չեն թուլացնում, ինչքան թախճալի խոհերը, որոնք օձի նման կրծում են մարդու սիրտը: Եւ միտք անելուց թուլացան այդ մարդիկը...:

Ահը ծնուեց նրանց մէջ ու կաշկանդեց նրանց երկաթէ ձեռքերը, կանայք ժահահոտից մեռածների դիակ-

ների վրայ և ահից կաշկանդուած կենդանի մնացած-
ների վիճակը ողբալով սարսափ էին պատճառում, —
և անտառի մէջ սկսան նախ երկիւղած ու թոյլ, իսկ
ապա աւելի ու աւելի զօրեղ կերպով լսուել երկչոտու-
թեան ձայներ...: Արդէն ուզում էին զնալ թշնամու
մօտ և իրենց անձն ու ազատութիւնը նուէր տանել
նրանց. և այլ ևս ոչ ոք, աչքները մահից վախեցած
լինելով, ստրկական կեանքից չէր խորշում...:

Բայց այստեղ երևան եկաւ Դանկօն ու մենակ
ամենքին փրկեց»:

Ինչպէս երևում է պառաւրջատ անգամ էր պատ-
մել Դանկօի բոցավառ սրտի պատմութիւնը, որովհետև
նախադասութիւններն երկար ու հարթ ժապաւէնի նը-
ման իրար ետևից թափւում էին նրա բերանից: Նա
պատմում էր երգակ ձայնով, և նրա ձայնի ճրճուան ու
խուլ հնչիւնները պարզ կերպով իմ առաջս նկարագ-
րում էին այդ անտառի խշշոցը, ուր ճահճի թունաւոր
շնչից մեռնում էին դժբաղդ, հալածուած մարդիկ...:

«Դանկօն — այդ մարդկանցից մէկն էր, մի գեղեցիկ
երիտասարդ: Գեղեցիկները միշտ համարձակ են լինում:
Եւ ահա նա ասում է նրանց, իւր ընկերներին»:

— «Շատ միտք անելով բան չի դուրս գալ: Ով որ
ոչինչ չի անում, նրան էլ ոչինչ լի լինիլ: Ի՞նչ ենք
ախ ու վախով ուժերս փչացնում: Վեր կացէք, գնանք
անտառի խորքերը և անցնենք ծայր է ծայր, մի տեղ
հօ դա պիտի վերջանայ — աշխարհիս վրայ ամեն բան
ծայր ու վերջ ունի: Գնանք. դէ, վեր կացէք...»:

«Մտիկ տուին նրան ու տեսան, որ նա ամենքից
լաւն է, որովհետև նրա աչքերի մէջ շատ ոյժ ու կեն-
դանի կրակ էր փայլում:

— «Ճար մեզ, — ասացին նրանք:

«Եւ նա տարաւ նրանց...»:

Պառաւր լոց ու նայեցաւ տափաստանի կողմը,
ուր խաւարը շարունակ բարձրանում էր: Հեռուն մի
տեղ Դանկօի բոցավառ սրտի կայծերը բռնկւում էին և
միայն մի վայրկեան բացաւող օդային կապոյտ ծաղիկ
թւում:

«Դանկօն նրանց առաջ տարաւ: Ամենքն էլ միա-
համուռ գնացին նրա ետևից, նրան հաւատում էին:

Ծանր ճամբայ էր: Մութն էր, և ամեն մի քայլակո-
խին ճահիճը բաց էր անում իւր նեխած ագահ բերա-
նը, մարդկանց կուլ տալիս, իսկ ծառերը ամուր պատի
նման կտրում էին նրանց առաջը: Նրանց ճիւղերը օձի
նման փաթաթուած էին իրարու, ամեն կողմ արմատ-
ներ ձգուած. և ամեն մի քայլը շատ քրտինք ու արիւն
նստեց այդ մարդկանց: Երկար ժամանակ գնում էին...:

Քանի գնում անտառը խտանում էր, ոյժերը՝ պա-
կասում: Եւ ահա նրանք սկսան Դանկօի դէմ տրտնջալ
տեսելով, թէ իգուր նա, այդ երիտասարդ ու անփորձ
Դանկօն, իրենց չզիտես ուր է տանում: Բայց Դանկօն
գնում էր նրանց առաջից ու կայտառ էր և ճակատը բաց:

«Բայց մի անգամ անտառում փոթորիկ բարձրա-
ցաւ, և ծառերը խուլ ու սպառնալից շշուէջ բարձրա-
ցրին: Եւ անտառի մէջ մի այնպիսի խաւար տիրեց, որ
կարծես ի մի էին հաւաքուած այն բոլոր գիշերները,
որ աշխարհիս ծնուելու օրից գոյութիւն ունէին: Հսկայ
որ ծառերի միջով առաջ էին գնում մանր մարդիկը, կալ-
ծակի ահարկու աղմուկի մէջ առաջ գնում: Իսկ հսկայ
ծառերը տատանուելով ճրճուում էին ու գայրագնած
երգեր զօղանջում, և շանթերը, անտառի կատաններին
թռչկոտալով, մի առ վայրկեան իրենց կապոյտ սառը
լուսով լուսաւորում էին անտառը և մարդկանց վախեց-
նելով ու զրգուելով, ինչպէս առաջացել էին, այնպէս
էլ արագ անհետանում: Եւ ծառերը, կայծակների
սառը լուսով լուսաւորուած, կարծես կենդանի լինէին
ու իրենց երկայն, ճռտիկ ձեռները մեկնած խիտ առ
ու իրենց երկայն, ճռտիկ ձեռները մեկնած խիտ առ
որ այդ մարդիկ խաւարի իշխանութիւնից հեռանան:
Իսկ ճիւղերի խաւարի միջից նրանց էր մտիկ տալիս մի
զարհուրելի, մուլժը և սառը բան:

Դժուար ճամբայ էր, և մարդիկ, ճամբից յոգնած,
լուսահատուում էին: Բայց նրանք ամաչում էին իրենց
անզօրութիւնը խոստովանուել, և ահա նրանք չարա-
ցած ու զայրացած, ընկան Դանկօի վրայ, մի մարդ, որ
նրանց առջնիցն էր գնում: Եւ սկսան նրան կշտամբել,
որ չզիտէ իրենց կառավարել, — հապա:

«Նրանք կտնդ առան և անտառի լողթական ձայ-
նով, դողդող խաւարի մէջ, յոգնած ու չորացած, սկսան
Դանկօին դատել:

— Երև, սասցին նրան, — մեզ համար չնչին ու վնասակար մարդ ես: Դու մեզ առաջ տարար ու յոգ- նեցրիր, և այդ բանի համար դու կմեռնես:

«Եւ որոտն ու կայծակը հաստատեցին նրանց վը- ճիւրը:

— Ասացիք — տօր, և ես տարայ ձեզ, — կանչեց Դանկօն կուրծքը նրանց դէմ արած: — Ես քաջութիւն ունիմ ձեզ առաջ տանելու, ահա թէ ինչու տարայ ձեզ: Ի՞նչ դուք: Դ՞ուք ինչ արիք ինքներդ ձեզ օգնելու հա- մար: Դուք միայն գալիս էիք և չէիք կարողանում այն- քան քաջութիւն պահպանել, որ կարող լինէիք աւելի երկայն ճամբայ երթալ: Դուք միայն գնում էիք, ոչ- խարի հօտի նման առաջ գնում:

«Բայց այս խօսքերը նրանց աւելի ևս կատաղեցրին:

— Երև կմեռնես: Կմեռնես, — գոռում էին նրանք:

Իսկ անտառը շարունակ զօղանջում էր ու զօղան- ջում և արձագանգ տալիս նրանց աղաղակին, իսկ փայ- լակը խաւարը ծուէն-ծուէն էր անում:

Դանկօն նայեցաւ նրանց, որոնց համար նեղութիւն էր լանձն առել, և տեսաւ, որ նրանք գազանի նման են: Շատ մարդիկ շրջապատել էին նրան և նրանց դէմքին ոչ մի ազնուութեան նշան չկար, և նրանք իրեն չպիտի խնայէին: Այն ժամանակ նրա սրտումն էլ ցատումն ա- ռաջացաւ, բայց մարդկանց խղճալուց ցատումը իջաւ: Նա այդ մարդկանց սիրում էր և մտածում, որ եթէ ինքը չլինի, գուցէ նրանք կորչին: Եւ ահա նրա սիրտը բոցավառուեց նրանց փրկելու և հեշտ ճամբայ հանե- լու ցանկութեամբ, և այն ժամանակ նրա աչքերի մէջ փայլեցան այն հզօր կրակի ճառագայթները...:

Իսկ նրանք, այդ բանը տեսնելով, կարծեցին, թէ նա կատաղել է և դրանից է որ նրա աչքերն այդպէս պայծառ բոցակալել են, և նրանք գալլերի նման զգաստ՝ սպասում էին, թէ իրենց հետ կուր է սկսելու, և սկսան աւելի ևս մօտ գալ, շրջապատել նրան, որպէս զի բռնելն և սպանելը հեշտ լինի: Իսկ Դանկօն նրանց մտքինը հասկացաւ և դրանից նրա սիրտն աւելի պայծառ վառուեց, որովհետև նրանց այդ միտքը վիշտ էր պատ- ճառում նրան:

«Իսկ անտառը շարունակ իւր մռայլ երգն էր ա-

տում, և ամպը որոտում էր, անձրևը թափւում...:

— Երև նշ անեմ մարդկանց համար, — ամպրոպից զօ- րեղ գոռաց Դանկօն:

«Եւ յանկարծ նա ձեռնելով պատառեց իւր կուրծ- քը, պոկեց, դուրս քաշեց, իւր սիրտը և բռնած՝ գլխի վերևը բարձրացրեց:

«Իսկ սիրտը արևի նման պայծառ, դեռ ա- լևից էլ պայծառ վառւում էր, և ամբողջ ան- տառը; դէպի մարդիկ տածած այս մեծ սիրոյ ջա- հով լուսաւորուած, լուռ մնաց, իսկ խաւարը վե- րացաւ նրա լոյսից և այնտեղ, անտառի խորքում, գողգողալով ընկաւ ճահճի նեխած բերանի մէջ: Իսկ մարդիկ զարմանքից քար էին կորած:

— «Գնանք, — կանչեց Դանկօն և առաջ վազեց, իւր տեղը բռնեց. նա սիրտը բարձր պահած՝ մարդկանց ճանապարհն էր լուսաւորում:

«Նրանք, հետաքրքրուած ու սքանչացած, վազե- ցին նրա ետևից: Այն ժամանակ անտառը, զարմացմամբ իւր կտտարը տատանելով, նորից խշշաց, բայց նրա խշշոցը խլացաւ վազող մարդկանց ոտնաձայների մէջ: Բոլորն էլ արագ ու համարձակ առաջ էին վազում՝ բո- ցավառ սրտի հրաշալի տեսքից զմայլած: Այժմ էլ էին մեռնում, բայց մեռնում էին առանց տրտունջի ու ար- տասուքի: Իսկ Դանկօն շարունակ առջևումն էր, և նրա սիրտը այլուժ էր հա այլուժ:

«Եւ ահա յանկարծ անտառը տեղի տուաւ նրանց առջև, տեղի տուաւ ու չետ մնաց — լուռ և թանձր: Իսկ Դանկօն և այդ բոլոր մարդիկը յանկարծ իրենք ի- րենց տեսան անձրևից մաքրուած մաքուր օդի և արևի լուսոյ մի ամբողջ ծովի մէջ: Փոթորիկն այնտեղ, երե- լում էր, անտառի վերևը, իսկ այստեղ փայլում էր ա- լևը, տափաստանը շնչում, արօտը անձրևի շողակներով շողջողում և զետը ոսկու գոյն ունէր...»

Երեկոյ էր, և արևմտոցի լոյսից զետը կարծրել, Դանկօնի պատառած կրծքից հոսող ջերմ արեան գոյնն էր ստացել:

Մեռնող, խիզախ, հպարտ Դանկօն աչքը ձգեց ա- ռաջը տարածուած տափաստանի հեռաստանին, — ուրախ ուրախ աչքը ձգեց իւր առաջ բացուած ազատ երկրին

և հպարտորէն ծիծաղեցաւ: Ապա վեր ընկաւ, մեռաւ: Իսողող շնչում էին ապշած ծառերը, որ յետև էին մնացած, և Դանկօի արիւնով ներկուած սրօտը նրանց արձագանք էր տալիս:

«Իսկ մարդիկ, ուրախ ու յուսով լի, չնկատեցին նրա մահը և չեն տեսնում, որ Դանկօի դիակի կողքին դեռ վառուում է նրա համարձակ սիրտը: Միայն մի զգոյշ մարդ նկատեց այդ և, չգիտեմ ինչից վախեցած, ոտքով կոխեց հպարտ սիրտը...: Եւ ահա սիրտը, կայծեր դարձած, հանգաւ...:

— Ահա որտեղից են առաջանում տափաստանի այն կապոյտ կայծերը, որ փոթորկից առաջ փայլփլում են:

*
**

Այժմ, երբ պառաւը իւր գեղեցիկ հեքիաթն աւարտեց, տափաստանում սարսափելի լռութիւն տիրեց, ասես թէ նա էլ էր ապշած խիզախ Դանկօի ոյժի վրայ, որ մարդկանց համար իւր սիրտն էր կրակել և մեռել էր առանց մի վարձատրութիւն խնդրելու: Մէջքը խալո՛ղով լի կթոցին դէմ առած, պառաւը քնել էր և երբեմն-երբեմն ցնցւում: Ես նայում էի նրան ու միտք անում. — դեռ ինչքան հեքիաթներ և յիշողութիւններ կան մնացած նրա գլխում: Ես միտք էի անում Դանկօի այրուող մեծ սրտի մասին, և մարդկային երեւակայութեան մասին, որ այսպիսի սիրուն և զօրեղ աւանդութիւններ էր ստեղծել, միտք էի անում հին-հին ժամանակների մասին, երբ հերոսներ ու քաջազնութիւններ կային, և այժմու խղճուկ ժամանակի մասին, որ աղքատ է զօրեղ մարդկանցով և խոշոր դէպքերով, բայց հարուստ է սառն անվստահութեամբ, որ ծիծաղում է ամեն բանի վրայ, — միտք էի անում անկենդան ծնուած սրտի տէր չնչին մարդկանց խղճուկ ժամանակի մասին...

Քամին փչեց և ցնցոտիների տակից մերկացրեց խոր քնի մէջ ընկած պառաւ Իզերգիլի չոր կուրծքը: Եւ ծածկեցի նրա պառաւած մարմինը և ինքս էլ նրա կողքին, գետնին պռակեցայ: Տափաստանում լռութիւն էր ու մութը: Երկնքի երեսով դեռ ևս դանդաղ ու տաղտկալի սողում էին ամպերը...: Ծովը սաստիկ տխուր ու խուլ ձայներ էր հանում: Պառաւ Իզերգիլը խոր քուն էր մտել...: Նա կարող էր այլ ևս երբէք չզարթնել:

ԳԻՆՆ Է
25 ԿՈՂԷԿ

4/11

~~275~~ / 19K

«Ազգային գրադարան»

NL0390430

10.772

891.71

9-83